

42

BR. 50-

М. ФУРМАНОВ

ЧАПАЈЕВ

РОМАН

ИЗДАЊЕ „ФРОНТА СЛОБОДЕ“ — ТУЗЛА, 1945

J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

Д. М. ФУРМАНОВ

ЧАПАЈЕВ

прештампано из „Борбе“

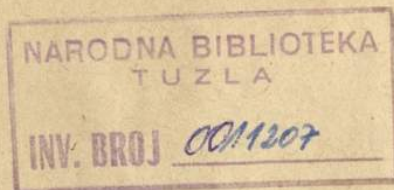

ИЗДАЊЕ „ФРОНТА СЛОБОДЕ“

ТУЗЛА 1945

J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

22 221.161.1
FURMANOV D. Sarajevo

882-31
CENTRALNO
POMESTENO
Inv. br. 36003

Раднички одред

На станици је гужва. Тушта и тма света. Кордон црвеноармејаца на перону тешком муком држи узбуђену, бучну гомилу. Данас у поноћ иде на Колчака раднички одред који је сакупио Фрунзе. Из иванововознесенских фабрика сакупили су се радници да испрате другове, браћу, очеве, синове... Ови нови „војници“ некако су смешни због своје неспретности и наивности: многи су први пут обукли војнички шињел; стоји им незграпно, шири се, расте као тесто у наћвама. Али шта то мари — они су ипак храбри момци. Погледај како се овај стегао кајишем, једва дише, веселник, а јуначки лупа потпетицама; или овај са гиздавом немарношћу, са изгледом старог војника спустио руку на балчак, неспретно окачене сабље и врло достојанствено нешто исправља са својим суседом; трећи је наместио са леве стране револвер, са десне пар ручних граната, омотао се као змијом редеником и јури с краја на крај перона у жељи да се похвали пријатељима, рођацима и познаницима својим страшним изгледом.

Са доносом, љубављу, са отвореним заносом гледала их је и говорила о њима моћна маса радника

— Научиће брате, научиће... Кад стигну на фронт — брзо ће да загризу јабуку...

— А шта си мислио да ћеш се на фронту њихати у љуљашци.

И сви се покренуше, насмејаше, испружише вратове.

— Терентија нећеш познати. Кад је варио гвожђе био је црн као фигаљ, а сада види га... прави кицош...

— Прави лаф, нема шта... сабља као генералска... Видиш, вуче се.

— Терјешу, ослови га неко у шали, — тури сабљу у цеп. Оћеће ти је козаци.

Они који су били у близини прснуше у грохотан смех.

— Узеће ти је мајка да сече кунус...

- Саплешћеш се, Терјешка, и сломићеш је...
- Посећи ћеш прст... Неуспели генерал!
- Ха-ха-ха... Хо-хо-хо... Ха-ха-ха-ха-ха...

Терентије Бочкин, — момак од 28 година, са пегам на лицу, риђ — осврнуо се на шалу доброћудним благим погледом; мало се постидео и журно ухватио спуштену сабљу...

— Дађу ја теби! — припрети он збуњено гомили, не знајући шта да одговори, како да се одазове на бујицу шала и досетака.

Шта ћеш дати, Терјешу, шта ћеш?... — кикотали су се упорни шаливци. — Ево ти, жваћи мало семенке, војничке божји. Твој шињел су ваљда скинули са телета и теби дали... А-ха-ха, о-хо-хо!

Терентије је смешкајући се коракнуо према вагонима и нестао у сивој немирној гомили црвеноармејаца.

И сваког пута када је тако незграпан падао у очи, потсмевали су му се, обасипали га плуском заједљивих шала и папрених досетака... А после су се низали пословни озбиљни разговори. Расположења и теме брзо су се мењале, — у ваздуху је треперила свечана нервоза и немир. Гомила је дискутовала:

— Ако буде требало, извући ћемо ђавола из пакла... Кукали су стално да нема обуће, да нема шињела, да се нема чим пуцати... А ето ти — види их... — и говорник је упирао прстом у правцу вагона, показујући да је реч о црвеноармејцима: — како видиш, хиљаду су обукли...

— Колико кажеш?

— Па мора да је хиљада, тамо се још прикупља, — и за ове су све нашли. Ако хоћеш, можеш наћи, брате, нема времена за размишљање — види каква су времена дошла...

— Време је озбиљно, нема ту шта, — потврдио је дубоки промукли бас.

— Како да није озбиљно: Колчак гура напред. Видиш ни на Уралу не ваља...

— Е-хе-хе, уздахну чича, мали слабуњави старчић у ватираном женском капутићу, промрзао, смежуран као печурка.

— Да... Како ће нам сада ићи, све је некако пошло натрашке — потужио се досадни, тужни гласић.

Одговорише му озбиљно и строго:

— Ко то може да зна: послови не иду сами, треба неко да их води. А ево ти првог посла — хиљаду момака!...

то је, брате лако — велика је то ствар!... Чује се из новина да има мало радника у војсци — а потребни су... Радник ти је паметнији од сваког другог. Не треба далеко да се тражи пример — да узмемо Павлушу Лопара, — као да је од камена... А има главу; тај сигурно неће пропасти!

— Ко каже, зна се...

— А не само људи, — ето, погледај Марфушу Кожанују, видра ти је она И мушкарца ће превести жедна преко воде.

Марфа, ткаља, која је пролазила у близини и чула да је реч о њој, брзо се окрене и приђе онима што су говорили. Широких рамена, широког лица, са широко отвореним плавим очима, помало рошава, изгледала је много млађа од својих тридесет и пет година. Обучена је у ново војничко одело, панталоне, чизме, блузу, ошишане косе, са капом на потиљку.

— Шта ме дираш? — приђе она.

— Шта да те дирам, Марфуша — сама ћеш доћи. Кажем да није наша Кожанаја жена, већ неоседлана кобила...

— То јест, ја кобила?

— А ко други? — и одједанпут промени шаливи тон — Кажем, да личиш на војника... Ето то ти је!

— Личила не личила: треба...

— Разуме се треба... — Тренутак је ћутао, па додаде: — Па — како је тамо?

— Шта — како?

— Твоје ствари?

— Какве ствари... — слегла је раменима Марфуша. — Децу сам у обданишта потрпала, шта бих с њима?

— Шта би с њима... пожали је сабеседник.

Тешко уздахнувши рече болећивим дубоким гласом:

— Чуваћемо их, чуваћемо их, Марфуша... А ти немој да бринеш, чуваћемо их. Путуј мирно. Шта нам пресстаје овде, него за вас да радимо... Доћи ће можда време и ми ћемо онда... је ли?

— Па ето... климну Марфа главом, — сигурно ће тако и бити. Зар се можемо задовољити једним одредом?... Свакако ће бити.

— И другови, изгледа, овај... — показа сабеседник на вагоне.

— Шта им треба, — одговори Марфа, само да кренемо што пре: кажу да им је досадило чекање. Путovati те путovati, све чујеш једно исто, шта да чекамо? Е-хеј, Андрејевице¹⁾ — ослови Марфа једног пролазника. — Шта причају тамо о поласку?

Бравар из Петрограда који је скоро допутовао у Иваново, двадесетогодишњи младић тужних тамноплавих очију, бледа лица, витак и окретан, са комунарском капом на глави, у излизаном смеђем шињелу, — то је Андрејев! Прилази одлучним кораком, као на рапорт; пришао је, лупнуо потпетицама, салутирао и без најмањег осмеха, гледајући право у Марфу, красним озбиљним гласом рапортирао је:

— Част ми је јавити вашем превасходству: воз креће кроз четрдесет минута!

Марфа га повукла за рукав:

— Хоћемо ли се опраштати или не? Другови чекају, — потребна је можда опроштајна реч... Где је Кличков? Где је нестало?

Андрејев је поново салутирао и истим мирним тоном отсече:

— Испира шкембе чајем, ваше превасходство!

Марфа га повуче за рукав:

— Остави се, ђаволе, јеси ли поблесавио? Лепог си ђенерала нашао...

Он се одмах трже и обрати се Марфи чистим звучним „својим“ гласом:

— Марфочка...

— А?

— Марфочка, а ти... хм!

Андрејев направи значајну гримасу, скупи усне, избуљи очи.

— Шта ти је то? — погледа га Марфа.

— Одвалићеш можда нешто?

Али Марфа ништа не одговори, диже се на прсте и погледа изнад гомиле:

— Ето их, иду, ваљда...

Они који су стајали око ње подигосе се на прсте, испружише вратове у правцу у ком је гледала Марфа. Тамо је било троје опкољених тесним обручем. Јасно се издвајао Лопар, црне дуге косе, сјајних очију, висок, мршав. Ишао је и клатио се као да је себи подметао ногу, висок и незграпан.

¹⁾ Комесар 22-ге дивизије, који је погинуо за време грађанског рата.

Поред њега Јелена Куњицина, ткаља, девојка од 22 године коју су толико волели због њеног простог и паметног говора, због јасних мисли, због лепог и јаког гласа који су тако често слушали ткачи на митинзима. Она још није у комунарској капи — повезана је марамом; није у војничком шињелу, него у црном лакој капутићу, — и то на јануарском мразу! Њено бледо озбиљно лице има израз унутрашње мирне радости.

Поред Јелене је Фјодор Кличков.¹⁾ То није ткач, није уопште радник; није дуго откако се вратио амо из Москве, остао ту, одомаћио се, давао часове и живео као птица од оног што нађе. Био је студент. У револуцији је брзо осетио у себи доброг организатора и на зборовима говорио је одушевљено, топло и занимљиво иако не увек подједнако добро. Клиčkова су радници добро познавали, волели и сматрали за свога.

Гомила на перону кад виде Куњицину, Клиčkова и Лопара покрену се, поче гласно да шапуће:

— Сада ће сигурно говорити.

— Кренуће брзо...

— Па да се поздравимо, време је да се спава.

— Изљубићемо се — и квит.

— Чујеш, звонце.

— Први пут, је ли?

— Први пут.

— Кренуће у дванаест...

— Баш у поноћ. Хоће баш у поноћ.

Масни кратки зимски капути, изношене бунде са ћелавим излизаним оковратницима, са кратким рукавима, подераним лактовима; црне кратке блузе — од чохе, сукна и коже. Интересантна гомила!

Станица није широка, прима мало света. Ко је довитљивији — закачио се за ограду, попео се на прозоре, многи су се попели на зграду станице, спустили главе, избуљили очи у гомилу, згрчени висили су на дрвеним пречагама.

Други, качећи се за карике, заузели су пролазе, сместили су се на крововима вагона, на степеницама, на папучама... Гужва. Свако жели да се прогура напред, што ближе сандуку са кога ће говорити. Вриште, кашљуцају, свађају се псују. На сандуку се појавио Кличков, — шињел му је стар и

¹⁾ Дмитрије Фурманов

отрцан, то је наслеђе из прошлог рата. Без рукавица зебу руке — он их стално гура у џепове, под мишку, дува у црвене шаке. Сада је Фјодорово лице блеђе него обично: две последње ноћи спавао је мало и рђаво. Данима се журио, много је радио, заморио се. Глас који је увек тако чист и звучан промукао, рапав, одјекује као из пећине. Кличкову дадоше прву реч — он ће се у име одреда опростити од ткача. Зима је Гомила је прозебла. Ваља журити. Говори треба да буду кратки!

Фјодор погледа на све стране и не виде докле допире црна маса, — допирала је све до иза трга осветљеног гасним фењерима. Учини му се да иза ових хиљада које обухвата његов поглед, стоје тесно збијене, нестајући у густој тами, нове хиљаде, а иза њих опет хиљаде, и тако без краја. У том последњем тренутку, осетио је одједном, са оштрим болом, колико му је драга та радничка маса, колико је воли, како му је тежак растанак са њом. „Хоћу ли је видети?... Хоћу ли се вратити?... Да ли ћемо се уопште сви вратити у завичај?... Хоћу ли још некад доћи и говорити као што сам често говорио ових година?“ Сав прожет тужним осећањем растанка није стигао да смисли свој кратки говор, није знао шта ће у њему рећи, Кличков је викнуо некако необично гласно — тако никада није викао:

— Другови радници! Остало нам је неколико тренутака да проведемо заједно: одјекнуће последње звонце и ми ћемо поћи. У име црвених војника одреда кажем вам: збогом! Сећајте се нас, својих другова, памтите куд и зашто смо отишли, будите спремни да и ви на први позив кренете за нама. Не кидајте с нама везу, шаљите гласнике, шаљите колико можете од своје сиротиње, помажите борце. На фронту је глад, другови, тешко је — теже него овде. Не заборављајте то! И још не заборавите да су многи од нас оставили напуштене, необезбеђене породице, децу осуђену на гладовање, — не остављајте их. Биће нам тешко лежати у рововима, патити у маршевима, у биткама... Али сто пута теже биће нам подносити муке, ако још сазнамо да наше породице умиру немоћне, остављене, заборављене.

Још једну реч на растанку: радите! Сложно радите! Ви сте ткачи и треба да знате — уколико више тканина изградите у Иванову, утолико ће бити топлије у уралским, оренбургским снежним степама, свуда где допру ваши производи. Радите и добро памтите да победа није само у нашим бајо-

нетима, него и у вашем раду. Хоћемо ли се поново видети? Верујемо да хоћемо. Али ако се и не видимо, шта да тугујемо: револуција не броји појединачне жртве. Збогом, драги другови, у име црвених војника одреда, збогом...

Као да је бура заурлала кроз снежну степену, — гомила громовито јекну:

— Збогом другови! Нека је срећно... Нећемо заборавити...

А када ућуташе, настаде тужна тишина. То је трајало минут и одједном кроз гомилу зашушта шапат:

— Јелена... Јелена је изишла... Куњицина...

На сандуку се створи Јелена Куњицина. Имала је дивне светлосмеђе очи. Брзим покретом руке пређе преко образа, преко слепоочице, сакри прамен косе под мараму, а мараму чврсто обема рукама притисну уз главу, онда рече полако, као да говори сама себи:

— Другови!

— Гомила се окрете према њој у немоћном очекивању.

— Рећи ћу вам на растанку, другови да ћемо ми бити фронт, а ви — позадина. Али једни без других не можемо се одржати. Помоћ, помоћ нама — ето у чему је сада главни задатак. Кад будемо знали да је иза наших леђа све мирно и у реду, неће нам ништа бити тешко, другови. Ако овде попустите — какав ће то бити рат?

Нисмо се ми радници бадава све две године мучили. Не, другови, све је то било за нашу ствар. Ево, на прилику, и ми жене сад идемо; има нас двадесет шест у одреду. И ми смо схватиле какве часове сад проживљује цела наша земља. Ваља, дакле, да се иде — тим је све речено! Мајке, жене, кћери, сестре, веренице, другарице, све вам по мени шаљу свој последњи поздрав. Збогом, другови, будите јаки духом, а ми ћемо...

Одговор је био — дубока радост из хиљаде уста, ватрене заклетве, захвалност због паметних, ободравајућих речи:

— Ех, Јелена, требало би да будеш министар! То ти је жена и по — ради као машина.

Кроз гомилу се провуче и попе на сандук стари ткач у жутом капуту и масном качкету, у чизмама од ваљаног сукна. Суво старчево лице било је избраздано тамним дубским борама, усне су му нешто неразговорно шапутале. Преко влажних, али светлих очију, преко озареног лица прелазили су таласи неизмерне радости.

— Да, одговорићемо... одговорићемо... за тренутак се збуну и одједном обнажи седу главу. — Скупљали смо вас и знали смо зашто! Свега ћете се нагледати, много шта ћете искусити, и можда нам се уопште нећете вратити. Ми, ваши очеви, — не мари што нам је тешко, — рећи ћемо: идите! Ако треба де се иде — онда идите! Нема ту врдања. Само да не обрукамо нашу ствар, — то је оно! А у најтежим данима сећајте се нас, биће нам лакше. Ми вам се пак заричемо: децу нећемо оставити, жене нећемо заборавити, пружићемо им помоћ, колико можемо. Разуме се, пружићемо — рат је. Зар може бити друкчије.

Старац достојанствено рашири руке и тужно, али разговодно цокну:

— И онако другог излаза нема! затим застаде за тренутак, сачека да прибере мисли и пошто не дочека, махну руком, брзо навуче качкет на седу ретку косу и сасвим спреман да пође — узвикну звучним, продорним гласом:

— Збогом, другови... можда заувек...

Старачки глас уздрхта кроз сузе и дрхтавица, пуна суза, проструја кроз гомили...

— Можда, овај... Свашта се дешава... Није шала, рат је... Он, овај...

И низ тамне боре потекоше крупне сузе. Прљавим рукавом капута размазивао је сузе по лицу. У гомили су многи плакали. Неки су викали ткачу док је силазио доле.

— Право кажеш чико. Тако је! Тако је, старино!

Старац сиђе. Сандук остаде празан. Над гомилом одјекну танак и јасан звук другог звона. Кличков скочи последњи пут на сандук:

— Е, па збогом! Још једном збогом, другови! За наш сусрет, за срећан будући сусрет: ура!

— Ура... Ура... Ура!!!

И чим настаде тишина, — чу се команда:

— Одред на своја места!

Узмуваше се војничке капе, качкети, комунарке, зацмокаше опроштајни пољупци. Ужурбано и звучно забрујаше упутства, озбиљни савети, молбе пуне туге, узалудне утехе.

На грудима натмуреног црвеноармејца подрхтавала је материна глава. Сиво лице купало се у сузама. Јецала је јецала и громко плакала једна младаца, а друга је ко камен озбиљна, снажна, ћутљиво утонула у размишљање.

Одред је у вагонима. Гомила прилази ближе, а она гомила што се видела вроз вагонске прзоре беше уобличена у једначиту, безличну масу. Маса се та тискала брујала, узрујавала се баш као каква огромна раскушљана звер — са хиљаду шапа, са хиљаду очију, попустљива попут чупавог медведа.

Треће звоно...

Заввиждаше звиждуци као славуји, заурлаше сирене као буљине, теретно зафркта димњак на локомотиви, задими и дуну, залупаше точкови по смрзнутим шинама, труснуше на саставцима, затресосе се вагони, откачеше се и пођоше. Из вагона су викали црвеноармејци, викала је ргдничка гомила која је трчала за вагоном. Затим вагони несташе у мраку и само се могло чути како је нешто у даљини хуктало, шкргутало, све дубље, дубље одлазило у црну ноћ...

Покуњени, суморни, са сузама, тужно разговарајући разилажаху се ткачи са станице по поноћној јануарској хладноћи.

Од Иваново-Вознесенска до Самаре путовали су некако веома дуго — читаве две недеље. Али у та времена и толики рок био је веома кратак. Путовање не беше заморно, — нова места су пријатна, нове околности снаже човека, разонођује смена утисака, а расположење трепери финим високим тоном: оштрина новог брисала је сиву досаду мучног путовања, чаму чекања на слепим колосецима. А на свакој станици — ешалон се живо на посао дао. Сав тај дугачки пут обележен је митинзима, састанцима, седницама, импровизованим предавањима, живахним разговорима у кружоцима. Одред ткача-бољшевика — разборитих момака, строгих према самим себи — обележио је цело путовање дубоким и неочекиваним утисцима. По станицама, по забаченим постајама, по малим варошицама и селима — јурила је тих дана безбројна гомила о којој нико није водио рачуна нити је организовао: разни одреди и одредићи сваковрсне „локалне формације“ непознате мрачне осебе, које тумарају без циља и смисла од једног до другог краја неизмерне Русије. И цела та безбројна булумента хранила се на рачун становништва: не плаћајући, правећи изгреде, ником се не покоравајући. Самовоља беше узела широког маха, нико је није могао обуздати: месна совјетска власт у забитим крајевима није била још очврсла.

Оштро је у те дане човек осетио да му није довољно да има само пар сјајних очију, само два префињена и осетљива

уха, две руке спремне за рад, и једну главу на раменима, и усамљено срце у грудима. У те нечовечне дане било је тешко човеку.

Најбољи људи совјетске земље одлазили су на фронт. Други су се мучили у непрестаној гунгули позадине, која суши човека. Где би човек стигао да све види, све чује и учини све што треба! Шта се одиграло у те мутне дане по честарима забачених провинција, у непроходним шикарама сељачких кутова — нико никад неће дознати. Јад људски беше се зауставио као патња у сивим језерима оч ју. Развездана, распуштена гомила крхала је у трку изданке совјетског живота и јурила даље, пијана и разуларена.

Старог више нема, а нема ни новог. Где човек лишен заштите да приклони главу? И ко је распалио тај огњени вихор?

Ах, бољшевици? Значи то та њихова пијана гомила не даје човеку мира, значи то од њих долази наш тешки јад?

Нису могли схватити да нова власт тек што беше почела да за распојасану гомилу тих дана плете омчу.

И сав свој тешки јад, своје огорчење просу заостали свет на бољшевице.

— Пљачкаши! Силеције! Вражје племе!

И сад наједанпут у одреду у тој хиљади болшевика — ткача, упознаше сељаци становници малих варошица, упознаше, просто речено добре људе, који су их пажљиво мирно слушали, на сва питања мирно одговарали оно што треба, објашњавали паметно и просто, који нису самовољно вршљали по амбарима, нити обијали подруме, који нису ништа узимали, а што су узимали — то су плаћали.

Роман о Чапајеву, славном јунаку грађанског рата, команданту дивизије, написао је Димитрије Фурманов, комесар те исте дивизије, на основу бележака које је стално водио за време рата. У првој глави романа говори се о одреду радника-бољшевика, који иду на фронт. Описан је испраћај радника на железничкој станици и њихов пут према фронту.

И сељаци су се чудили... То је било ново, то је било чудновато. То је било дивота. Понекад су се на постаји, где су се шалони задржавали по читаве дане, окупљали становници удаљених села „да чују паметан свет“. Агитациони рад био је изведен савршено — он као да је широм отворио врата оном циновском послу који су у годинама грађанског рата развили Иваново-Вознесенци. И где их све човек није сретао: на кинеској граници, у сибирској тајги, по оренбуршким степама, на границама Пољске, на Сивашу код Перекопа, — куда све нису допрли првени ткачи, и где све нису натопили својом крвљу бојно поље! Зато су их тако и чували, зато су их тако пазили, зато су их толико и волели и тако мрзели: отуда и успомена на њих, као песма, спевана по бескрајним равницама совјетске земље.

Сад су ето путовали на фронт и у студеним теретним вагонима, по страховитом јануарском мразу, учили, радили, мислили, мислили, мислили. Зато што су знали: ваља бити спреман на све. И ваља ратовати не само бајонетом, већ и паметном, свежом речју, трезвеном главом, знањем, вештином да се све одмах схвати, и каже другоме како треба. Бруји по теретним вагонима читање књига, запиње учење, узвизала се дискусија као јато чавки, а онда наједанпут кроз чисти ледени ваздух — лака и звонка:

*Ми смо ковачи — дух је наш млад,
Кујемо кључеве среће.
Диги се све више, наш чекићу тешки
У челичне груди јаче удри, удри удри !!!*

И док се вагон са шкрипом креће слично корњачи, мешајући се са песмом зарђалих точкова и побеђујући је, разлежу се над равницама песме борбе и победничким бруја-

њем испуњавају простор. Како су само певали, — како су певали ти ткачи! Нису им узалуд прошле године илегалства, ни за песму! Зато, после на фронту у дивизији нико није познавао други неки пук у коме су се као у Иваново-Вознесенском, неговале борбене песме и тако лепо певало, — с таквом простотом, са бескрајном љубављу и тако ватреним осећањем. Те песме су код пукова распиривале пламен гордости и одушевљења. Ах, песмо, песмо, шта ти све можеш учинити од човекова срца!

Што се више приближаваш Самари, то је хлеб на станицама јевтинији. Хлеб и све намирнице. У гладном Иваново-Вознесенску, где се месецима није издавало ни пола килограма, свет се баше навикао да сматра корицу хлеба као велико благо. А сад овде радници наједаред виде да хлеба има довољно, да ствар уопште није у недостатку хлеба, већ у нечем другом. И ту су горко јадиковали због општег нереда, због тога што је слаба веза између индустријских радничких центара и житородних места, и сад као да су се свестили у овом изобиљу хлеба за године гладовања — журили су да надокнаде поједине пудове.

Већ би готово ваљало поверовати да ће се при све дубљам улажењу у самарски житарски крај налазити свега више и да ће тамо бити све јевтиније. Али не: људи нису могли да верују — глад их је одучила од таквог лаковерја. На једној постаји, где је хлеб био нарочито јевтин и бео купише по цео пуд. Како човек да пропусти тако редак случај? А дан доцније стигоше у место опредељења, и видеше да је ту још бели и јевтинији: смешили су се, збуњено шапутали, нису знали шта да раде са својим залихама које су се сушили.

Чим су стигли у Самару и зауставили се негде на „петнаестом колосеку“, где је Бог рекао лаку ноћ, где беху само гомиле зарђалих шина и костури поломљених вагона, покуљаше на насип, скупеше се у гомилу, загалмише и навалише на командира да што пре сазна за даљу судбину.

Куда, када, на какав посао? Хоће ли одмах сад кренути или ће се задржати дан-два у граду?

О свему томе могло се сазнати само од Фрунзеа; Фрунзе је већ командовао четвртом армијом. Он беше отпутовао из Иваново-Вознесенска на неколико дана пре одреда и сад се налазио у Уралску, а овде је у Револуционарном ратном совјету оставио писмо на Фјодорово име. У том писму је

говорио да Лопар, Кличков, Терентије Бочкин и Андрејев одмах продуже к њему у Уралск, а одред да иде за њима. Он је топлим, срданим речима поздравио земљаке, укратко их упознао са ситуацијом и нагласио им како велик и тежак задатак стоји пред њима. Кличков прочита писмо друговима из одреда. Бодре речи команданта саслушане су са одушевљењем. Неко предложи да се Фрунзеу пошање поздравни телеграм.

— Да се пошаље... телеграм да се пошаље!

— И да се каже хвала! — викну неко.

— И не само хвала, — упадоше гласови: да се каже да смо стигли, да смо спремни за посао — где и каква помоћ буде потребна! Дабоме!

— Тачно! Баш тако да се каже: спремни смо за посао! И да се каже да смо сви као један, то јест баш како ваља!

— Хајдете, момци, састављајте телеграм! Да живи Фрунзе, ура!

— Ура!... Ура!... Ура!...

Војничке кане, качкете, шлемови полетеше изнад глава, прхнуше нескладно у страну као преплашено јато чавки.

Пријатељски тон писма баци Фјодора у страстан занос, он је њим смешно махао над главом, викао одушевљено и наивно:

— Другови! Другови, ево га, ево тог малог писамцета. Писао га је командант армије, а зар не осећате да га је писао сасвим једнак и у свему нама једнак човек? Зар не осећате по овом другарском ставу, по овом простом тону да код нас од редова до команданта армије има заиста свега један корак? Па чак ни тога корака нема, другови: обојица се сливају у целину. Обојица су једно лице: и вођ и обичан црвеноармејац! У томе је снага наше војске, — у том унутрашњем јединству, у збијености, у солидарности, — у томе је снага... Дакле, за нашу војску! За наше победе!

И опет су црвеноармејци у необузданом заносу бацали у вис кане, викали „ура“, изражавали бурно радост и понос и своју спремност за борбу, као што бура избацује камење из морских дубина на обалу мора.

*

Догађаји су јурили као бели зечеви. Одред је добио наређење да се спреми. Командант је био позван у штаб армије, где му је наређено да одред буде спреман за покрет.

Из Революционарног совјета потсетише одређену четворку:

— Одмах да се крене у Уралск!

Узмуваше се. Ужурбаше се. Нису стигли да се честито опросте са борцима из одреда. А и веровали су да ће се ускоро видети у Уралску. Од Революционарног ратног совјета кренуше две тројке: у првој је седео Фјодор, с Андрејевом, у другој — Лопар и Терентиј Бочкин.

Коњи полетеше, зачу се звиждук кочијаша, писну камџија као змија и лаке тројке нестадоше као птице у снежном праху вејавице.

II

Степа

Ујутру је у степи мраз. Кочијаши су од главе до пета умотани у длакаве овнујске кожухе. Чупаве јаке сакриле су њихове главе од путника који су дремали.

— Лопару, је ли ти зима? — наже се према њему прозебли Бочкин.

— Пробија до сржи! — јави се промукло и тужно Лопар. — А је ли близу станица?

— Ко то зна — треба упитати пријатеља... Хеј, пријане, — гурну риђу људескару у овчијој кожи, има ли близу какво село?

— Јесте ли се смрзли?

— Хладно је, куме. Питам хоћемо ли скоро стићи у село?

— Још једно седам врста отприлике, а можда... и два наест! — рече возач, не окрећући главу.

— Па колико има у ствари?

— Па толико! — весело се церио кочијаш.

— Како се оно зове село?

— Па, Ивантејевка...

— А има ли много од Ивантејевке до Пугачова?

— Та шта још тамо остаје?

Сељак озбиљно и строго погледа испод очију и завуче дубоко у ноздрву утрнут прст. Ђутао је тренутак. Онда рече:

— Ништа, може се рећи, не остаје: до Таволошке осам наест, и од Таволошке двадесет две — баш о ручку бићемо где треба.

— А одакле си ти — из Николајевке? — испитивао је Бочкин.

— Дабоме, а одакле бих био?

И у тону сељака чула се као нека увреда: Ког ђавола млатиш празну сламу — ако је у Николајевку примио путнике, онда је, разуме се, и он оданде.

— А зашто чико. Можда си баш из Ивантејевке, — узврати Бочкин.

— Није него, — из Ивантејевке...

И чича некако подругљиво цокну и без потребе ужурбаном повуче узде.

Код сељака се ту утврдио обичај: доведе, на пример неки Карп Једренић из Ивантејевке у Николајевку путника, а Једрену Карпићу издат је већ налог да вози другог из Николајевке у Ивантејевку. Да не би правио сувишан пут, он не вози путника, већ га предаје Карпу, и овај са уморним коњима мили, мили с њим бог те пита колико времена. Овај опет њему, чика-Карпу, — услугу за услугу. Чичама је то врло згодно, али за путника је смрт: на кратком путу од двадесет километара вуку се ситним корацима по четири до пет сати. И то упркос изузетним наређењима:

— Веома хитно... Без чекања... Специјалан посао...

Све те страшне речи мало су дирале Карпе Једрениће, — они су се смешкали у замрзле бркове, добродушно и полако скидали комадиће леда са чекињаве браде; умиривали нестрпљивог путника:

— Много си жустар! Стрпи се — имаш кад умрети... мили!

Терентије је чуо за тај кочијашки обичај, па се сети сада и схвати зашто је чича тако слатко и лукаво цокнуо.

— Знам, брате, возите ви нас на смену...

— Него шта! — рече кочијаш живо. — Дабоме на смену, — тако је лакше...

— Како коме.

— Не како коме, него свима је лакше, разбије он Терентијеве сумње.

— Знам, вама је лакше. Није о томе реч, — сложи се Бочкин. — А за нас је тај начин права невоља: са уморним коњима нећемо далеко дотерати, вући ћемо се цео дан...

— Зар моји коњи уморни? — одједном се увреди кочијаш и нагло окрете широка леђа кожуха, јуначки потресе

узде и са узвицима их отпусти, само се усковитла снег, пахулице му обасуше лице.

— Еј, ви ђаволи! Хеј! Рођени... Аха-а-а... Близу смо... Напред... Соколи!

Не можеш препознати сељака: као на тркама, заео се над снежном пустом степом.

Када је наплатио рачун за увреду, придржи загрејане коње, окрену главу у високом оковратнику и мукло примети.

— Ево ти, уморни!

— Алал ти вера, брате, сјајно — одобравали су путници.

— Дакако, сјајно — потврди чича достојанствено и дода: — А ако буду некијут уморни, има и то свој разлог: пут је дуг: своје свршавај, вози по наређењу, — и ђаво би се заморио, а камо ли коњи.

— Дакле, много возиш по наређењу? — заинтересује се Лопар.

— Па зар је мало наређења, — живо се одазове сељак. — Ту ти се скита свет амо тамо — дај само... И шта се мотљају ђаволи, све се чудим, само измичу на све стране, а дај им коње! Ако не даш на време, онај хоће да те тресне!

— Баш да те тресне? — посумња Лопар.

— А шта, зар можеш коме да се пожалиш?

— Ви, сељаци, умете добро да лажете, — рече озбиљно кочијашу.

— А ти боље лажи, ако можеш, — готово се увреди чича, окрећући се с муком на кочијашком седишту.

— До врага! побесни Лопар. — Ето, измисли човек неку причу, и сам верује у њу. Верује ти, па верује — шта да му радиш?

— Да... причу... гунђао је незадовољни кочијаш, увређен што се разговор окренуо тако нагло и злонамерно.

— Јесу ли и тебе када треснули? — упита Лопар.

— Неки, баш као ти, тресну ме сабљом, кучкин син. Срећа што је кожух чврст, до прева би ме пробурало...

— Зашто, је ли био пијан, будала једна?

— Дабоме, пијан...

— Е, па пијаном не можеш да замериш, — као случајно Лопар проговори те речи.

Па ја и не замерам...

Терентије пожели да сазна како ту стоји ствар са совјетима: јесу ли јаки, раде ли успешно. Прекиде неодређен и дволичан кочијашев говор и поче постављати друга питања, али и ту је чуо исте бесмислене, неповезане, непотпуне, двосмислене одговоре, као да се сељак нечега плашио.

— Па нека... свашта се догађа... Шта нам треба сада... — добијао је Терентије увијене речи уместо озбиљних и јасних одговора.

— Ништа се не може разумети, говори јасније — не издржи и плане Лопар.

— Ниси нешто много досетљив, младићу. А ти промисли — можда ће ти сванути.

— Не, чекај ти, чекај, — заустави Терентија Лопар, у страху да се разговор не прекине. — А шта је са совјетом, питам, је ли добар или није: ради ли шта паметно?

— А зашто да не ради, зна се... Само Грошков даје неисправне заповести...

— Неисправне? — и Лопар се баци на јасну реч, као мачка на месо.

— Како не: таста сваког пута хоће да заобиђе, а нама да знаш, подмеће кад је на нама ред и кад није.

— А ти, што се не потужиш, посаветује Терентије. — Иди у совјет, кажи, докажи: научиће га тамо памети.

— Јесте, научиће, слабир се гласом мукло јави сељак и очајно удари коња уздама по леђима, — пази баш ће те научити памети, сад ћеш упасти тамо где не треба.

— Шта лупаш којешта? — наљути се Лопар.

— Не лупам, него се баш тако увек догађа, — жалосним гласом рече кочијаш и обеси главу у страну, као мртва птица.

— Је ли било таквих случајева? — одлучно и право као иследник упита Терентије.

— Баш у томе и јесте ствар, било је...

— Па, шта је било?

— Ништа, — промрмља сељак уснама покривеним ињем. — Било, па није. Живео па умро пре времена, — то ти је сва вајда...

— А шта сте ћутали? — љутио се Лопар.

— Ћутали смо да не би било дреке... — хладнокрвно и мудро објасни лукави сељак. — Ако оћутиш, проћи ће само од себе...

— Шале на страну, отсече Лопар, а ипак... — И као да се нечег сети, додаде добродушно:

— Зар је штета за тебе што путујеш чико? Види, у совјетима висе свуда објаве: „Ако путујеш — плати, ако узимаш опет плати.“ Јеси ли читао? Јеси ли и сам видео?

— Видео сам... нека висе.

Лопар плуну љутито, увуче се дубоко у знојав оковратник, ућута, — навикао да говори у вароши, са радницима, отворено, сасвим друкчије, овако није умео: двосмислени, нејасни, лукави одговори озбиљно су га љутили. Целим путем до Ивантејевке не изустити ниједне речи, а стрпљиви Терентије Бочкин још је дуго у бујици лажних и магловитих сељачких речи хватао, као драгоцен бисер, поједине ситне чињенице, малобројне мисли и закључке које би се измакле брбљивом, лукавом сељачу.

У саоницама Фјодора и Андрејева говорило се о сасвим другим стварима:

— Јеси ли ти лично, Гриша, био код њега у одреду? — питао је Фјодор момка.

— С њим сам и ногу повредио, — покаже Гриша прстом на седиште. — Цело лето јурили смо по степима уздуж и попреко: они нас лове, а ми хоћемо да их преваримо.. Чех је будала, али Козака нећеш преварити: сам је ту одрастао, па чему од њега можеш да се надаш.

Гриша, широм отворивши оковратник, седео је окренут на једну страну на кочијашком седишту. Фјодор је јасно видео његово сунцем опаљено, поцрвенело лице: мушко, отворено, једноставно. Нарочито је карактеристичан и јак био израз његове горње усне — у говору пуном узбуђења он ју је спуштао, притискујући и покривајући горњу Сплештен, широк нос, сиве густе очи, ниско чело са масним борама, — па, лице као свако друго лице: ништа нарочитог. Али, у исто време, осећала се у њему снага, једра снага, од корена, права. Гриша је имао само двадесет и две године, а, гледајући на његово лице, дали бисте му и тридесет и пет: мукотрпни надничарски живот и патње због леве ноге коју је у бици изгубио утиснули су свој печат који је немогуће збрисати.

— А какав је он, — да ли је млад? — запиткивао је љубопитљиво Фјодор, настављајући разговор који је пре започео.

— Јесте, сасвим је млад; изгледа да нема ни тридесет година...

— Биће да је одзвде, је ли Козак?

— Какав је Козак... Иза Пугачева има село Вязовка — у овом селу, изгледа, он је живео. А други причају да је живео у Балакову, а да је само онама дошао. Да ли лажу или говоре истину — враг ће знати.

— А како изгледа? — питао је Фјодор, и видело се по његовом узбуђеном лицу колико га је привлачио тај разговор, како се он плашио да испусти и једну реч.

— Шта да кажем? Само једна је реч — јунак! — говорио је Гриша, као да је расправљао ту ствар за самог себе. — Седиш, рецимо, на таљиги, а момци га опазе издалека: „Иде Чапајев, иде Чапајев...“ Већ смо га сигурно овог дана видели бар десет пута, а ипак жељни смо да га још видимо: такав је, брате, човек! Почнеш да се спушташ на таљиге доле, гледаш — као на неко чудо. А он иде, поправља бркове, баш воли да чешља бркове.

— Седиш? говори.

— Седим, друже Чапајев.

— Па седи — и пролази. И више не треба од њега других речи, а кад је то рекао — као да је у тебе изникла нека нова радост.

А то значи да је он прави човек.

— Јунак, какав јунак... Да ли је заиста јунак? — питао је Фјодор.

— Ко о томе треба да прича — одмахнуо је значајно главом Гриша. Он је то још од оног времена кад се журио, на пример, на Ивашченковску фабрику. Велику је имао вољу да спасе раднике: није успео, није дошао на време.

— Није успео — уздрхтао је Андрејев.

— Није успео — поновио је са уздахом Гриша. Није успео само за мало. А колико је тамо било проливано радничке крви... ето!

Гриша је тихо одмахнуо руком и спустио је тешку главу.

Тужно су ћутали читав један минут. После је Гриша тише него обично рекао:

— Разне ствари причију, биће најмање две хиљаде. Тако су их у редовима између зграда положили; цело двориште су напунили; тамо су и жене и деца, па и неке старице, једном речју — сви без разлике. О, то су скотови...

Он је гласно зашкргутао зубима и повукао за ослабљене узде.

— Је ли он сам видео? — питао га је Фјодор.

— Како да није... Не вреди да се говори... Шта ћеш ту видети? Крв и месо у блатњавој земљи... Без разлике, овако су редом клали подлаци...

— Али он како — Чапајев?

— Шта му је преостало? Разбеснео се; очи му севају, сам дрхти, као коњ у скоку. Размахнуо је сабљом и свом снагом о камен ударио. „Много ће бити проливиено крви за ову крв! И никад то нећемо заборавити, а своје ћемо узети...”

— Је ли узео? — питао је озбиљно Андрејев.

— Како да није узео! — брзо је одговорио Гриша. Он је као луд јурио степом. Наредио је да се не заборавља ни једна козачка пропалица. „С овим подлацима да се свршава одмах. Ивашченкову фабрику никад нећу заборавити.”

И опет су заћутали. Кличков је почео да и даље испитује Гришу који је волео много да прича:

— Реци, Гришо, какав је народ био код њега, одакле су му борци?

— Па овдашњи, ко би други ишао? Наша браћа су отишла, надничари, они који су најсиромашнији... Било је и обалских радника; ови су још пре нас отишли.

— Па добро, је ли то био читав пук?

— Јесте, био је пук док се налазио у селу Пугачеву, али после су га више називали одредом, па и сам Чапајев није волео да га зове пуком: одред је то, говорио је, назив одреда више одговара.

— Па да... одред... А ваши рањеници из одреда, па убијени — куда су њих отпремили?

— Отпремили... — замишљено отежући речи и прикупљајући мисли одговорио је Гриша.

Поступали смо различито: понекад не стигнемо да их покупимо, а друге козаци дотуку — неће их, сигурно, оставити живе. А које успемо да узмемо, по селима смештамо. Овде смо свуда имали своје људе. Били смо и ту, у Таволошку. Где све нисмо били... Свуда смо били!...

— А како су лечили?

— Ту смо и лечили, само, разумљиво, није било никаквих лекова, а како баби дође у главу, тако треба човеку да помогне... Ако неко стигне у варош — он још некако и добро прође, а овде по селима — богме, докусурили би чове-

ка лечењем! А на који начин би непросвећена баба могла да излечи ногу, кад од ове ноге само жиле висе, а издробљене кости као звечке звецкају. Какав је лекар баба за чо-века?

— А да ли је и тога било? — дрхтавим гласом запита Фјодор.

— Зашто не би било — па рат је!

— Па то је баш истина! — неочекивано је узвикнуо Андрејев који је цело време ћутао, дубоко увукавши главу у кожух, као да је био на неког љут или као да је био нечим незадовољан. Цела истина — поновио је снажно и пријатељски потапшава Гришу по дебелом кожуху.

— Зна се — одмахнуо је он весело руком. — Било је свакојако.

— Гриша, прекинуо је Фјодор, Гриша, а како сте се хранили? Зар по селима?

— По селима... — поносито је одговорио момак, очигледно јако задовољан што је изазвао такво интересовање. — Собом смо носили мало — а како ћеш да носиш, где ћеш све да ставиш? Овде је све било по селима: они долазе — они и узимају; ми дођемо — опет узимамо. У околини нема више од петнаест села, куд год кренеш.

— Јесте, тешко је било, — уздахнуо је Кличков.

— Свима је било тешко... А зар је нама лако? — додао је Гришука, као да се плаши да га неће правилно схватити.

— Свакако да није лако — журно је потврдио Фјодор.

— Ето видиш — умирио се Гриша. — Било је свакојако. Дешавало се и ово и оно: не дају нама, на пример, некипут хлеба или зоби за коње, или да променимо коње кад своје сасвим заморимо. А требало нам је онда... Ако треба значи дај — разговор је кратак. И, мислим, да је ту било подједнако — како код нас, тако и код њих. Зато — што да се хвалим да је све испадало на некакав леп начин? Није било увек лепо... Ти, рецимо, читав дан ниси ждерао, па си имао покрет, а теби парчета хлеба не дају — како ћеш ти да поступиш на леп начин? Прво лепим речима: дај бре, хоћу да ждерем. А он ти шипак показује. Нећеш, ваљда, да се с њим шалиш? Неког ћеш у хапс, а неког, чији је трбух дебљи, ударићеш по њушци; где ћеш с њима да расправљаш...

— Јесте шибали? — уздржавши дах, запитао је Кличков,

— Шибали! — одговорио је једноставно и чврсто Гриша. — Сви су шибали, зато је рат.

— Јунак си Гришуха, — опет убади весело Андрејев. Андрејев је волео ову чисту и незакићену, нешто грубу истину.

— А зар и мене нису тукли? — окренуо се Гриша. — И мене су такође тукли... Па и сам ме Чапајев једанпут удесио. Шта да радиш кад је то потребно.

— Како, Чапајев? Зашто? — тргнуо се Фјодор, пошто је чуо (већ колико пута!) ово чаробно, задивљујуће име.

— Знаш, чувао сам стражу — причао је Гриша. — Ето, тамо, иза Пугачева, сасвим близу, станица је нека... заборавао сам како се зове. Стојим брата, стојим, а досадно ми је... Шта ћеш, мајку ти твоју, овако мислим, за ову гадну ствар да чувам стражу. Досада, једном речју, просто ме појела. Близу саме станице расту брезе, а на брезама врране. Гледам — не можеш да их избројиш: га, га, га... Иш, како су се разгакале!

Ако припуцам, нећете онда много да гачете! Испочетка сам на то помислио у шали, а после и стварно; ко ће, збиља, ту да види — доста је ту народа што пуца из свакојакних разлога? Нанишанио сам у јато: бах, бах, бах, па и сав шаржер од пет метака испалио из обести. Неке сам убио — пале су одозго; оним њиховим крилцима су се за гране закачиле, па се трзале пред смрт. А колико их је било — облацима су се дигле... дигле се и загаламиле, као да су жестоко мајку псовале. Ко би знао да то код команданта седи он, Чапајев. Излази сав натуштен.

— Ти си пуцао?

— Не, одговарам — нисам ја пуцао!

— А ко је тај што је те врране узнемирио, ђаво да те носи!

— Тако, изгледа да су саме — кажем — полетеле.

— Па, покажи! — и наједанпут ухватио пушку, али је била празна.

— Шта? — каже — А где ћеш меткове да узмеш? С чим ћеш да бијеш Козаке, кладо једна? Врана ти је страшнија него ли Козак? У, ђаволе! — па ме распали кундаком по ребрима.

Бутим, шта ћеш да му кажеш? Сетио сам се, али доцкан, а требало је друкчије: кад је хтео моју пушку, требало

је да је тргнем: Не прилази, бре, убићу — на стражи се не сме пушка дирати! Он би те тамо, те овамо, али пушку не дати — па му бајонет у стомак уперити: то би он волео, и све би одједном опростио.

— Волео? — жмиркајући очима питао је љубопитљиво Фјодор.

— Те још како волео! Уколико га више изненадиш, утолико те више воли. Увек је поштовао човека чврстог карактера, па ма шта му овај учинио „Јунак си — говорио је — ако имаш херојски дух“. Али, зар можеш све да испричаш? Ево и она, „Вантејевка“, — обрадова се Гриша, променио место како доликује кочијашу, снажно ударио уздама, слатко цокнуо и зазвиждао, и тако се забринуту понашао све до самог села. Само једанпут се окренуо.

— Треба ли да возим до Совјета?

— Јесте, јесте, до Совјета, Гриша.

— Или можда код Парфјонића? Он ће нам причати о Чапајеву.

— Ко је тај Парфјонић?

— Он је од наших људи, у одреду је био пре мене. Али је руку изгубио, те се и вратио...

— Овдашњи је становник?

— Овдашњи је. Али сада није више гарда. Све су му упропастили Козаци: кућу разорили, амбаре спалили, и онако како га видиш голог оставили. Нешто је оправио, али слабо.

— Покажи ми, када будемо пролазили, — за сваки случај потсетио је Фјодор.

— Показаћу ти.

Ушли смо у Ивантејевку, велико пространо село са широким углачаним сребрним улицама. Мали заселак зима претвара у јазбину, посипа га, покрива и заледи снегом, а велико се село зими само кити. Гриша, да би се показао, потера брже коње, и они пређу у лаки кас Упре прстом на једну кућицу — то је била кућица Парфјонића. Покаже другу, брзо се окрене, чвркне се, ћутећи, по врату и насмеши се: — требало је, изгледа, разумети да се тамо пече ракија. Нагло је зауставио коње испред Совјета, који се, према општем правилу, налазио на главном тргу у дому бивше управе. Измилели су из санки, ступали су плашљиво утрнутим

ногама, збацили са себе смрзнуте и снегом засејане кожухе, узели под мишку и у руке мале корпе и завежљаје, своју бедну имовину, код сваког пола пуда*), и степеницама се по-пели у зграду Совјета.

Совјет, као совјет: простран, незграпан, негостољубив, прљав и досадан. Још је рано; у вароши по установама сад не можеш да нађеш ни живе душе, а овде, гле, колико се народа довукло. И шта само од ране зоре не желе да по-свршавају? Наслонивши се на мрки, масни зид, савијају ци-гарете, диме и шире смрад у киселом неподношљивом вазду-ху; сабијају се код прозора и свашта шарају по смрзнутим стаклима; од хладноће лупају дланом о длан, загревају се и тремо, као случајно, добацују један другом досадне речени-це... Види се да се многи од њих, већина, можда и сви, гурају овде без посла: нема куда да се иде и не зна се шта да се ради — зато су се и довукли овамо.

Кад приметише дошљаке окренуше се према њима, по-гледаше их, исказаше своја мишљења о мразу, умору, прав-цу и циљу доласка дошљака и о тешкоћи самог пута. Гово-рили су о несташици јечма и зоби и о томе да ће данас си-гурно бити снежна бура и да се неће моћи путовати ни у ком случају.

— Здраво другови — обратио се Лопар, који се нешто задржао напољу и сада ушао последњи.

— Здраво — промуца неколико гласова.

— Хтео бих видети председника.

— Ево, овамо — и показаше собу са стране иза пре-граде.

Лопар је целог пута играо улогу претставника ове пу-тујуће четворке. Водио је преговоре, добијао коње, распити-вао се за конак, јело и све остало.

Андрејев није скидао кожух. Гурнуо је безобзирно се-љака који је седео на прозору, запалио је цигарету и дао и свом суседу да запали. Терентије је пробио гомилу и за-почео разговор, распитујући се колико становника има село, како иду послови, како ради совјет, јесу ли задовољни са совјетском владом — дакле, одмах је ушао у срж догађаја.

Фјодор је сав био испуњен причањем Грише. Бајни облик Чапајева, степског атамана, дизао се непрестано ис-пред њега, узнемиравао га, мучио и веселио.

*) 8 килограма.

„Он је, свакако, народни јунак, — расправљао је у себи — јунак из логора слободњачких атамана, као што су били Јемељка, Пугачов, Стењка Разин, Јермак Тимофејевић... Они су у своје доба вршили своја посла, он живи у друго вре-ме — зато и свршава друге послове. Из причања Грише мо-же се закључити да су главне и битне црте карактера Ча-пајева — јунаштво и пркос. Он је сигурно више херој него борац, више страствен љубитељ доживљаја него свесни ре-волуционар. У њему, изгледа, главну улогу играју елементи немира, надражеки до последње границе, и жеђ за проме-ном утисака. Али каква је то оригинална личност на екрану сељачког партизанског покрета, каква оригинална, сјајна колоритна фигура!“

Фјодор је дознао од селака где треба да пронађе Пар-фјонића, и, кад је Лопар, после разговора са претседником совјета, повео друштво да пије чај, Фјодор није с њим оти-шао, него је објаснио шта тражи и упутио се према доби-јеној адреси.

Кроз сат и по отприлике напустише Ивантејевку. Фјо-дор је седео ћутљив и мрачан пошто није нашао Парфјони-ћа, који је синоћ отпутовао у Пугачево. Андрејев му поста-ви неколико питања, хтеде да га изтера на разговор, али опазивши да од тога нема ништа, заћута. Терентије и Лопар од досаде и дугог седења намислише да певају. Двопев је био необичан: Лопар није певао, него је само јецао, док је Терентије вриштао дивљачки у фалсету. Испадало је нешто страшно, отсечно, без облика. Кад су и сувише досадили, Андрејев им је довикнуо из првих кола да престану са за-вијањем. Момци који су се, изгледа, с њим сложили, ућута-ше. Дремали су до Таволошке. А кад стигоше, не хтедоше ни мало да чекају, него наредише да им доведу коње и кре-нуше у Пугачево.

Чим су отишли из Таволошке, сљаци кочијаши поче-ше да гледају попреко на црне густе облаке који су се ли-мили на мрачном небу. Дувао је оштар ветар, не зна се ода-кле; он је шибао без правца, са свих страна, као да јуриша на невидљивог непријатеља, па се баца на њега као стра-жарски пас са ланца, уједа га трза бесомучно, али моћним ударцем ноге бива опет одбачен натраг. Бацао се поново и опет је, озлојеђен, отскакивао са урликањем и лавезом, са гневним дрхтавим завијањем. По земљи су кружили, јурили и ковитлали мали снежни вихори: пут је био завејан, снег га је потпуно покрио. Слупштала се мењавска помрчина постају-

ни све дубља. Са све већим напрезањем, све јаче и оштрије шибао је озлојеђени ветар у бокове. Небо је постало све мрачније, снежне пахулице дизале се све стрмије, све брже, јуришајући у вихору као игле, као комадићи, као грудве — баш у лице.

Путници су се сакривали у своје кожухе као кртице у јазбине. Једва је вирио кочијаш Ветар је дувао усусрет, прекидао дах, оштрином хладноће секао лице. Дуго су путовали — и уколико дуже, утолико се јаче, слободније ширила на све стране обесна степска мећава. Кад је пут ушао у теснац, дуж јаруге, на чијој је високој ивици расло у недоглед оскудно цбуње — све се мало смирило, али чим су опет изашли на равницу, снежна бура је почела да се ломи као обестан домаћин на пијачној гозби, као да је говорила: све је моје, а за ово што ћу да осакатим, не желим да одговарам. Опојно, весело, страшно је било у степи, где је беснела мећава.

До Пугачева је било још око десет врста. Усусрет су се њихали каравани дева. Наилазили су и понеки коњаници многи од њих неће стићи до рођене куће — или ће сасвим изгинути, или ће морати да леже целу ноћ у снегу; понеке ће ископати тек ујутро и једва их спасти од смрти.

Такве снежне буре — причали су становници степа — није било већ много година. „Сигурно ју је, — говорили су — бог послао као казну за хладне молитве, јер је народ заборавио на божје цркве.“

Говорили су, — али се видело, да су ово само празне речи, само безначајна реченица, банална и обична; говорили су сељаци само ради хришћанске уљудности, а сами ни за један грош нису веровали у оно о чему су говорили.

Због снежне буре на станици се скупило пуно света када су приспели наши путници и испали, као снежне грудве, из саоница, нису послали у извидницу само Лопара, већ су и сами отишли разним правцима, неко код начелства на станици, неко код команданта, а милог су Терјошу натерали да им тражи на колосецима композиције, које иду за Уралск. Ова деоба посла била је изазвана тиме што су се за време путовања момци сто пута уверили колико свесно или несвесно мајсторски лажу железничарске водеће личности о свему што се тиче поласка возова: ако кажу, рецимо, „ова композиција иде кроз један сат“, буди сигуран да се сутрадан неће ни маћи с места, а ако кажу „само изјутра“ онда чекај — и умаћи ће ти воз испред носа.

Не знамо колико су дуго тражили, али ипак су нашли вагон у коме је таман до Уралска ишла једна група политичких радника. Договорили су се, објаснили и угурали са својим стазешинама унутра. Али су се још доста гњавили пре него што су стигли до Уралска: путеви су били завејани испод Јершова — изашли су, чистили су снег, свађали се са командантом, на све могуће начине долазили до дрва и ложили свој промрзли мртвачки сандук Пузили су полако са великом муком и досајом. Таман су стигли до Јершова, а десила се незгода са локомотивом, — опет је настало мучење, опет силазак, дуго нервозно ишчекивање.

После су се железничке везе биле покварили — опет застој, опет бриге, оправка пруге успут, и све нови и нови немири. Од Пугачева до Уралска путовали су читава два дана, а пут није далек — руком би дохватио.

II Уралск

У Уралску су телефонисали на станици. Команданти су послали двоје широких санки које су момци натоварили стварима и отишли за хотел „Централ“. У хотелу је необично хладно, по собама је влажно, прљаво и голо: немаш где да седнеш, не знаш куда ћеш лећи, не знаш како да се разместиш. Ипак, некако смо се прилагодили, задржали смо собу.

Тако њих четворица и уђоше у собу, али нису хтели да се на разне стране разилазе.

Пошто су, дошавши са мраза, попили два самовара, чаја, лутали су по вароши и нису знали како да употребе слободно време. Још су на станици сазнали да је Фрунзе већ ујутру отишао ближе положајима — да би руководио започетим нападом. У то време најближи положаји били су удаљени од Уралска свега двеста врста, те је требало пожури-ти и отерати непријатеља колико је могуће даље. Уосталом, ови први бојеви по нас нису били најуспешнији, а није тада било лако отерати козаке. Али доцније, када је био израђен, шире схваћен, и прецизније скројен план општег наступања са неколико страна: не само од Уралска него још и са стране Александрова-Гаја према станици Сломихинској и преко ње према раскрсници друма Уралск — Грујев, — путевима по којима је требало да делови Црвене војске који су наступали са севера терају Козаке... Али о томе ћемо доцни-

је, доцније: све има своје време, — овом мученичком пуном страдања путу од Уралска до Грујева мораћемо се вратити још који пут.

Наши пријатељи су имали своје посебне навике, праве особености. На пример, Терентије Бочкин врло је волео да пише писма и увек су у његовим писмима преовлађивала обавештења, вести господарског карактера: сазнаје сигурно где и шта и пошто све запамти, опише и упореди.

Кличков је опет редовно водио дневник. Под свакаквим околностима и под свакаквим условима он се некако увежбао и записивао све најважније. Некипут у бележници, а понекад и на табацима хартије. Каткад би се наслањао на тарабу, али је увек било сигурно да ће све забележити. Пријатељи су му се обично потсмевали, јер нису видели у томе неку нарочиту корист.

— Зашто ти, Феђка, хартију квариш — говорио је обично Андрејев — како те не мрзи да сваку јерес бележиш? Како ћеш обухватити што је сваки урадио или рекао? А кад већ пишеш, онда све мораш да пишеш разумеш? Један део писати, — нема смисла, само ће штета бити и свет ћеш заборавити.

— Не, Андрејевићу, гресиш, — објашњавао је њему Фјодор, — један део ћу да опазим, па други, трећи, десети... Кад све сложиш, видеће се у чему је ствар, историја ће да памти.

— Ђаво да те носи, ти све то измишљаш, сигурно разне глупости... Каква историја? — говорио је са неповерењем Андрејев.

— Па ја знам шта радим — упорно је одговарао Фјодор, осећајући јаку нелагодност од овог безобзирног задиркивања.

— Шта ти знаш? Ништа не знаш. — ућуткивао га је Андрејев — глупостима се бавиш!

Кличков није волео да говори о овој теми, и, знајући да се не може објаснити с Андрејевим, ућутао би и на нека питања уопште не би одговарао, те би тако прекидао разговор.

Он је у свом дневнику записивао обично оно што се никад није појављивало у новинарским чланцима или што се у њима одржавало у најжалоснијој форми. Зашто је писао, ни сам није знао: тако, по природној некој органској потреби, не дајући ни самом себи јасан одговор.

Андрејев је имао другу специјалност. Он је пратио све послове који су се тицали радног фронта: овамо га је нешто вукло, на исти начин као Терентија писму или Фјодора Кличкова своме дневнику. Андрејев, можда и против своје воље, инстинктивно је свима с којима је почињао први пут разговор постављао појединачна, детаљна питања: да ли има фабрика, да ли су давно подигнуте, да ли добро раде, зашто и јесу ли давно престале да раде, колико имају радника, како су квалификовани, да ли су свесни, где и како су се показали итд. Ту се, по оним питањима која су му за срце прирасла, по потребама и бригама, одмах видео радник кога нешто вуче у радну средину. Он се такође интересовао и за опште стање: да ли је место богато, какав је састав становништва и да ли је одано идеји; уосталом, овим су се питањем бавила, иако не подједнако, сва четворица.

Лопар је био специјалиста за војна питања; одмах је разазнавао какве се војне јединице налазе у близини, какви су пукови бољи, какви — гори, како стоји са политичким радом код црвеноармејаца, да ли има много комуниста, како се понашају, какав је положај на фронту и тако даље.

Ова се њихова специјалност већ на путу појавила, али доцније у већем обиму, када су сва четворица ушла у прави рад. Код једних се слика опажања смањила, као, на пример, код Андрејева (радничких центара није било тако често), а код других се, као код Лопара — проширила; али већ од првих дана свима је било јасно једно: ратни послови и интереси заузимају су све више и више места и све одлучније су потискивали у позадину сваки други живот и интерес, док их нису сасвим прогутали.

Прошли су кроз целу варош. Ситуација је била нова, сасвим нарочита. Само се виде сиви шињели, пушке, бајонети, топови, војна кола — прави наоружани логор. Улицама промичу црвеноармејске колоне, пролазе, журе; поједини коњаници иду на својим коњима и полако вуку топове, величанствено, као да пливају, пролазе натоварени каравани камила. Около је непрестана и, рекао бих, непотребна паљба, која се пред ноћ нешто стишава: неки чисте цеви, други пуцају у „дивљач“, трећи онако „случајно“. Један војник специјалиста, који је у секундима и минутима израчунао средњу количину ове узалудне пуцњаве, утврдио је да се на ову лулу паљбу сваки дан троше од два до три милиона метака. Да ли је тачан тај рачун, тешко је рећи, али је та паљба ствар-

но без рачуна. Онда још није било у оној степској војсци, о којој говоримо, свесне гвоздене дисциплине, није било у пуковима свесних бољшевичких кадрова који су били способни да преурде ове пукове и да им дају један нови облик, нову форму, нови тон. Ово је дошло доцније, а у почетку 1919 године вођена је испод Уралска борба у којој су се јуначки борили, одлично, херојски се борили — скоро кроз сељачки пукови, где или уопште није било комуниста или их је било врло мало, па и од њих половина нису били прави комунисти.

У овим пуковима је имала успеха агитација: како су комунисти жандарчине и силеције, који су тобож нагннули из вароши да принудно спроведу свој комунизам.

Често су у пуковима говорили да су „бољшевици“ другови и права браћа, а да су комунисти љути непријатељи. Два дана по доласку, Кличков је морао да иступа са предавањем о овој бесмисленој теми: „Каква је разлика између бољшевика и комуниста?“

Уосталом не треба се много чудити, јер је тема о бољшевицима и комунистима обишла готово целу републику, нарочито су о њој жестоко расправљали по покрајинама на Кавказу, Украјини, Уралу и Туркестану, па је стигла чак и до Грузије.

Колико је по пуковима било компликовано стање, може се видети из тога што су најпоштенији од свију револуционара, паметни и пун такта Линдов, а заједно с њим и читава група бољшевика, побијени од својих „црвеноармејаца“.

После неколико дана дошао је на Уралск Иваново-Вознесенски одред у својим типичним варјашким шлемовима са огромним црвеним звездама на челу. Кад је он узео у своје руке бригу о безбедности вароши, на ткаче је почињала иза њошкова дивља палба: то су пуцали црвеноармејци „слободних“ сељачких пукова, који су сматрали да су им придошлице отимале и смањивале њихову „слободу“.

Уосталом, врло брзо, кад су ови пукови видели за што су ткачи способни у боју и како се боре чврсто и мушки — њихове заблуде је одједанпут нестало, те су настали нови другарски односи.

У самом Уралску било је мало комуниста: једни су погинули у борби, друге су одвели Козаци, један део био је још раније разјурен и заплашен од Козака а нешто је остало у редовима. Рад су обављали углавном новодошли бољ-

шевици. Централни положај је заузимао рударски радник који је имао надимак „Фугас“, врло племенита личност, омиљен друг и опробан борац. Као личност која му је била супротна са њим се увек такмичио и био често спомињан неки Пуљемјоткин, гадан интелектуалчић, политички кицош, човек који воли позу, такође комуниста, али од оних комуниста који због линије на којој раде заслужују јаку и оштру антипатију. Пуљемјоткин се показвао као честољубив брбљивац и љубитељ шупљих фраза; он се непрестано истицао и желео да свуда стекне популарност. Четворка која је сада дошла брзо је схватила шта су у ствари Пуљемјоткинова и Фугасова група; она се придружила Фугасовој групи, и ускоро сви су они постали нераздвојни пријатељи.

Када су се, уморни од пешачења, вратили у своју не-загрејану собицу, и када је Терентије већ упола довршио своје уобичајено писмо, саопштивши да порција купуса с месом и хлебом стаје 5 рубаља, фунта прног ајвара — 23 рубаље, из штаба дође курир, који јави да се Фрунзе вратио. Момци се одмах дигоше и одоше. Кад су дошли тамо, приметише да је све некако чудновато, све ново, необично: не пустише их одмах унутра, него су прво морали бити пријављени. Ко ме? Зар Михаилу Васиљевићу, с којим се тако добро познају, с којим су сарађивали и према коме су се понашали једноставно и другарски. Зар то није сан? Какав дођавола, сан? Ту им испред носа стоји стражар са бајонетом! Он гледа сасвим нељубазно на момке, који тек што су дошли и који су хтели тако безобзирно и самоуверено да уђу код команданта.

Гуралли су се један минут у ходнику, осећали се јако нелагодно и избегавали да један другоме гледају у очи.

— Прођите! — рече неко.

Они уђоше. Сусрет је био радостан, једноставан и другарски срдачан. Осећали су да је пред њима онај исти увек приступачни, увек тако љубазни друг. Ослободили су се брво прве нелагодности, а ускоро чуше и новости.

Поред Фрунзеа седе војни стручњаци; нису то неки ситни људи, него праве „зверке“: бивши пуковници, генерали. И сви они желе да му кажу „разумем“, сви се клањају и гледају да не пропусте ни једну реч. Момци схватају да је то „дисциплина“, да се друкчије не може, али не могу да нађу прави тон: команданта само што не зову „Миша“, с њиме не воде разговор како треба, као да су негде у свом

партиском комитету... Пуковници слушају и чуде се, гледају збуњено, нелагодно се смешкају и још се опрезније држе, да не би случајно, попут ових придошлица, направили какав испад, да не би пореметили дисциплину. Тако су до краја разговора остала два логора: у једном дошљаци, а у другом војни стручњаци. Фрунзе саопшти какво је стање на фронту, шта се може очекивати, шта је најцелисходније да се предузме у данашње време. Момци су, начулених ушију, доброћудно слушали, хтели су све да упамте; али им то није пошло за руком. Прво нису познавали мапу и зато су козачка села и упоришта за њих била празна реч; с друге стране, речи као „стратегија“, „тактика“, „маневрисање“ и друге углавном су схватили, али у својој свести нису могли добити јасну слику о њима.

Војни стручњаци ускоро одоше; остаде само интимно друштво. Онда је све постало друкчије: планови су у свим својим појединостима били отворено дешифрирани. Фјодор је са стране посматрао Фрунзеа и чудио се откуда му тако јасно разумевање војничког посла, како он све тако тачно схвата, савршено се лако сналази, како све узима у обзир — до ђавола! Још у време кад је Фрунзе постао командант, код њега су се јасно истакле ове особине: лакоћа, брзина, јасноћа схватања, способност да у право време потанко анализира и свестрано обухвати сваки проблем — сигуран начин у решавању задатака и вера, бескрајна вера у успех, не празна, него заснована на доказима.

Седели су и разговарали. Сетише се родног места — Иваново-Вознесенска, заједничких пријатеља, последњег рада. Разишли су се кад је прошла поноћ, а сутрадан Фрунзе је хитно отпутовао у Самару, рекавши да ће одатле послати постављења. Док постављења не стигну, рекао је он, треба да остану ту, у Уралску, и да раде у партиском комитету. Овај случајни партиски рад задржао их је читавих осам дана, док нису сва четворица били распоређени у војсци.

Говорили су међу собом:

— Нешто се Михаило Васиљевић променио...

— А како не би... Има страшно много посла...

— Пожутео је, омршавио наш Михаило Васиљевић...

— Човек на овом послу може и да пропадне. Ови одређени су права гомила, бујица. Биће с њима још доста тешког посла. Толико је пута наређено да престану са паљбом, а сво чуј како је било!

Прислонише ухо уз прозорско стакло: иза прозора је одјекивала и трештала обесна паљба.

— Анархија — нека је враг носи! — промрмља љутито Андрејев, затим ућута и рече сигурним и мирним басом: — Сломил смо и већу снагу — све ћемо да кројимо на свој начин.

Приближава се 23 фебруар — годишњица Црвене армије. Људи су се ужурбали, као што то од увек бива, а рад, стварна припрема и организација празника извршена је за три дана. Сутрадан по доласку окретни Лопар је био већ обавештен да је партиска организација врло слаба и да нема ко да води бригу о прослави, која се сигурно неће одржати, ако се неко активно не заузме, ако се цела ствар не преда у сигурне руке.

Војни комесар саопшти Лопару да о свему води бригу партиски комитет; међутим, кад је он тамо дошао, њега послаше натраг у Ратни револуционарни комитет, позивајући се на неку непостојећу комисију. На Лопарово навезивање брзо одредише време за скупштину и позваше радничке претставнике, али из Ратног комитета нико није дошао. Лопар се реши да ради на своју руку. Он изјави да је скупштина правомоћна и саопшти укратко о будућој прослави и о немогућности даљег отезања ствари. Даље предложи да се изабере пословни извршни одбор. Он је изабран за председника овог одбора, а Андрејев за секретара. Ствар крену с мртве тачке. Поделише варош на реоне, одредише места где ће бити сазване скупштине и велики јавни митинзи, где ће се држати и предавања о актуелним темама.

Одредили су ко ће и где да говори и како да се искористи позориште, биоскоп и оркестри. Дошли су у везу са синдикатима и позвали раднике и раднице. Неки радници морали су да наместе трибине, други да израде летке и плакате, а остали да издају наредни број листа „Јаичка правда“.¹ Женама-радницама поверили су позоришта, биоскопе и децу, која су за тај дан морала добити побољшану храну. За три дана све је било готово. Рано ујутру 23-ег радничке колоне су долазиле са свих страна према главном тргу и окупљале су се у својим сандикалним организацијама. Стајали су у редовима близу трибине, нешто чистији и боље обучени него обично, пропустивши у средину војне јединице.

¹ Јанк — стари назив Урала.

Трг је био пун народа. Говори су се ређали без прекида. Радници и борци су разумели и примили срцу једноставни и кратки Фугасов говор. После Фугаса, као што се и могло очекивати, појави се Пуљемјоткин и поче да гњави својим неповезаним излагањем свима познате истине о „хидри контрареволуције“. Био је у стању да брбља без краја, ако га неко не би на време пресекао и опоменуо. Пролази десет... двадесет... тридесет минута, а Пуљемјоткин све брбља. Вукли су га већ два пута за капут — ништа не помаже. Свима је страшно досадно. Тога дана је био мраз. Црвеноармејци већ давно тапкају ногама од хладноће. Смрзли су се. Не могу даље да издрже. Онда Лопар оштро и одлучно прекиде Пуљемјоткина.

— Ако не прекинете одмах, викаћу „ура“. Јесте ли разумели?

Пуљемјоткин се брзо окрете, севну својим водњикавим бесним очима и видевиши одлучан израз Лопарева лица, разумедо да се овај не шали. Заврши журно свој говор, сиђе са трибине и изгуби се у гомили. Говори су били као сваки други... Такви су се говори држали широм целе Совјетске Русије... И вече је било као свако друго вече...

Сличних предавања, претстава, сеанса било је сигурно свуда.

Људи су ишли од главног трга са црвеним заставама и револуционарним химнама. Дошли су на гробове палих бораца, где је такође била подигнута трибина. С ове трибине Фугас и Лопар одржаше говор. Пуљемјоткин је непрестано покушавао да говори, али су га задржали у право време и нису му дали да се појави на трибини.

Кад је Лопар поменуо другове који ту леже у заједничкој раци и истакао за какву су ствар изгинули и како треба да се поштује њихова света успомена, као одговор на његове ватрене и пуне живота речи настаде дубоко, дуго, замишљено ћутање. Наједанпут одјекну пуцањ. Овај осамљени, вероватно сасвим случајни пуцањ као да је био сигнал: колико год је ту било војних јединица, све весело отворише паљбу у вис. Паљба је била заглушујућа, без сваког реда, није то био свечан плотун.

Да је неко од белогардејаца желео, лако је могао у овој гужви „скинути“ неког бољшевика са трибине; у овом нeredу нико не би приметио ни распознао кривца. Срамота је било сићи доле; говорници су и даље на подијуму, све

док црвеноармејци нису потрошили све своје метке. Лопар је стајао блед, као месечева сенка. За тих неколико минута Јосећао је смртни страх. Никада, никада доцније, чак у најстрашнијем окршају, није осетио оно нејасно, раздражујуће треперење, у којем подрхтава беспомоћно тело. Зар има горе стања од оног кад се осећаш немоћан у рукама следе судбине?

У самом Уралску дан прославе Црвене армије прошао је доста д'бро, али у околини ко зна како је протекао. У провинцију нису стигли да пошаљу директиве, само су у главним цртама напоменули шта треба да се ради. Бочкин и Фјодор Кличков пођоше на фронт. Са собом су понели од литературе што су стигли: свечани број листа „Јаичка правда“, прогласе, различите летке. Вратише се тек дубоко у ноћ, пробудише своје другове и испричаше Андрејеву и Лопару, који су били сањиви и зато су слабо схватили, како су их на положајима сјајно дочекали (ово су причали с необичним поносом!) како су борци захваљивали на поклонима и како су били ганути што их се другови сећају, како су слушали говор и како су их молили да поново дођу. Сањиви другови слабо су слушали ту одушевљену причу. Сањиви Андрејев помену ђавола, рекавши да су му смртно досадили те „ловачке приче“. Видело се јасно да се разговор развија тешко. Убрзо приповедачи због недовољног броја слушалаца ућуташе, иако су имали велику вољу да испричају „до танчина“ о свом сјајном путовању на „предње положаје“. Тако се за наше пријатеље заврши прослава Црвенеармије.

Неколико дана доцније, када је четворка после ручка била на окупу, дође телеграм.

— Нека Лопар и Бочкин крену ујутру у бригаду.

Свршено! Дошло је време растанка. Пред растанак су се осећали некако нарочито; били су пуни неочекиваних мисли и осећања. Није им се чинило чудновато што двојица из друштва морају ићи сутра изјутра, а двојица можда одмах после њих. Они су то само и чекали: били су сви некако нарочито расположени. Лопар и Терентије показивали су некако необично војничко држање: као да никад ништа друго нису радили него само ратовали. Андрејев је био мрачнији него обично, Фјодор је замишљено ћутао и слушао са осмехом нервозне и пуне заноса приче другова који су одлазили.

Сутрадан ујутру Терентије и Лопар седоше у санке, опростише се, изљубише са друговима. Одоше. Ускоро стиже

други телеграм. Андрејев доби наређење да остане у месту и да ради као комесар дивизије, а Фјодор Кличков да иде у Александров Гај и да тамо преузме политички рад у војној групи која се формира. За команданта ове групе постављен је Чапајев.

Крв му јурну у лице. Од узбуђења није могао изустити ни једну реч.

„С таквим кeroјем... с Чапајевом раме уз раме... Како је све то чудно испало... Дешава се нешто необично: маштао сам о Чапајеву као о легендарној личности, а сада с њим заједно, просто, као сада с Андрејевом. Можда ћемо се један другом допасти, спријатељити се?... Ама како је, до врага, све то испало интересно!“

Од овог момента Фјодор је био обузет само једном мишљу, само једном страшном жељом — да види што пре Чапајева. И што год би почео да прича, увек би скренуо разговор на Чапајева. Из телеграма се могло закључити да се Чапајев сада не налази у Александровом Гају, и да тек мисли да тамо дође, али свеједно, свеједно... Треба одмах кренути у Александров Гај! И Фјодор не сачека идући дан, него се спреми за три сата. С Андрејевом се опрости другарски, срдечно и просто. Фјодор оде, а Андрејев остаде сам у Уралску.

IV Александров Гај

Фјодору су напричали да ће га пребацити возом до Алгаја (тако су скраћено називали Александров Гај) скоро за један дан: међутим, испало је да се прелази у Јершову, Урбаху и Црвеном Куту — прелази. Три прелаза — није шала! Ко је путовао 1919 године, тај ће вероватно издржати три прелаза на путу — ствар је веома мучна, није нима лако. Рачунајући приближно, Фјодор је тврдио да ће овај пут трајати недељу и по дана. Због тога се предомисли, скиде се у Дегачима и пође поштанским колима, мењајући успут коње: одатле до Александрова Гаја, ако се иде право, има око сто педесет врта.

И опет степа, плави хоризонти, бескрајни снежни простори. Местимично, онде где се снег почео топити — виде се хумке црне земље. Ако нема великог ветра, дању је сун-

це и топло је — близу је пролеће. У степи су села веома ретка: удаљена су двадесет и пет до тридесет врта једно од другог. Овде они живе богатим, посебним животом. Овде се ни девојке не удају у друго село, некако се сналазе у своме; ту има до миле воље свега и свачега. Свако је село као нека мала република: свако се држи независно и ни у чему не оскудева, а осећа велику наклоност према сепаратизму. У историји грађанског рата Урала ова велика села, кроз која се мора проћи до Алгаја, одиграла су велику улогу. Села Осинов Гај, Орлов Гај, Курилово не само што су дала добровољце — појединце, него су дала и читаве црвене пукове. Истина, и белима је отишло доста кулака, али је без сумње предност била на страни црвених. Када су 1918 године у Курилово упали Козаци и на доставу месних кулака почели хватати совјетске политичке раднике, дигла се сва радна сеоска маса, наоружала се чим је могла, побила Козаке, растерала остатке банда и онда одлучила да оснује свој посебни пук: био је назван Куриловски. У сличним приликама су се формирали и други месни пукови: Домашкински, Пугачевски, Стењке Разина, Новоузенски, Малоузенски, Краснокутски. С почетка су се формирали зато да би штитили и чували своја родна села: и борци и команданти били су месни сељаци, у почетку комесара није било. Међусобно су били, разуме се, добро повезани. Овде су се људи годинама међусобно познавали, често су били стари другови, а многи су били у међусобним родбинским везама.

У Куриловском пуку служио је отац са пет синова. Уосталом, дешавало се да су се понекад и врло присни пријатељи одједанпут раздвајали. Један би отишао белим, други би као црвеноармејац ступао у свој пук. Дешавали су се још необичнији случајеви, да су се чланови једне исте породице раздвајали. Једна половина је ишла белим, друга црвеним.

Сви ови месни пукови, створени ради одбране сопствених села, били су, услед нешто измењене ситуације, убрзо принуђени да оставе своја родна места и да оду дубоко у уралске степе; одатле би ишли против Колчака, затим би се вратили натраг из степе и опет би ишли на фронт против пољске господе.

У редовима других заслужнијих пукова сматрао се као храбар и муслимански пук. Био је састављен од четрнаест нација. У њему је највише било Киргиза, који су све до тога времена били безобзирно експлоатисани од богатих и лењих Козака, према којима су осећали страховиту, неукро-

тиму мржњу. Ови добровољачки пукови стварно су извршили херојска дела: без муниције, лоше и недовољно наоружани, голи и боси, увек су се држали дуго и чврсто на положају, борили се храбро и угушивали успешно устанке уралских Козака, који су се више пута дизали против совјетске владе. Што се тиче борбености, били су од почетка до краја на великој висини; што се тиче политичке зрелости, нису били у почетку довољно свесни и нису схватили узроке и величину огромне социјалне борбе која се у то време почела водити. Ови јуначки добровољачки и скров сељачки пукови дуго су се разликовали од пукова централне Русије, својом слабом дисциплином, нарочитим схватањем слободе, несугласицама на изборима команданата, нејасним и нетачним разумевањем задатака и директива које су долазиле из центра.

Александров Гај мало се разликовао од других „гајева“ — Орлова Гаја, Осинава Гаја, па скоро и од свих осталих степских села, која су била веома слична: село је обично било у средини широко и прљаво, а по крајевима непроходно. У то доба Александров Гај је био јако живо место; ту је стајао штаб бригаде, полит-одел, различите команде и војне јединице. Примећивало се велико кретање према Шиљној Балци, Бај Тургану и Уралску. Стално се одржавала веза са војним јединицама и центрима. Кола су била стално у покрету, одлазили су или долазили нови људи; некуд су се журили коњаници — читаве војне јединице су пролазиле сељачким колима и њихале се на камилама. — Односиле су, доносили, истоваривале, утоваривале — свуда се осећало било живота. Оваквог живота није било ни пре ни после рата у Александрову Гају. На главном тргу у главној улици месна „интелигенција“ приређивала је свако вече шетње попут оних на вашару где, разуме се, црвеноармејци нису зевали. Они су добру половину женског становништва ове вароши очарали.

Бригадни политодел је с времена на време организовао митинге за њих и за грађанство. Обично се на тим митинзима расправљало о стереотипним актуелним темама. Становништво се слабо бавило политичким животом, док су црвеноармејци долазили радо, слушали пажљиво и молили да их што чешће позивају, да им о свему причају што више и што детаљније. За то је било добре воље, али се жела није могла увек остварити, не само због тога што није било политичких снага, — не, снаге је било довољно за ова места и за те прилике.

Ратне прилике нису дозвољавале да се митинзи често организују. Свуда околу су Козаци, сваки час могу да упадну и да на митингу нађу масу ненаоружаних бораца и да направе велике незгоде.

На челу политодола налази се сада петроградски радник Николај Николајевић Јожиков, човек још сасвим млад, од 22 године, али уздигнут, паметан и озбиљан. Николаја Николајевића су поштовали не само командири и црвеноармејци, него и становништво. Волели су га због његових једноставних и пријатних политичких говора и због тога што није давао празна обећања, али кад би већ један пут нешто рекао, онда би увек обећање испунио. У овом се селу никад нису дешавали нeredи, и с правом се сматрало да је то због његовог моралног утицаја на црвеноармејце. И борци су га волели — највише због тога што је у покретима увек био са њима, а у бојевима поред њих. У стрељачком строју исто се понашао као раван према равнима.

Треба казати да у то време, у самом почетку 1919 године, у Црвеној армији још није био организован политички рад како треба. Облици и методе овог рада још су били небасни. Многи политички радници, нарочито млађи комесари јили су врло свесни борци, који су својим личним примером, показивали како треба војник Црвене армије да трпи глад и мраз, необувен и без довољно одећа, како треба да подноси тешкоће и недаће тешких покрета, како да се храбро бори, а кад дође време како мора да гине. Непрекидне битке недељама и месецима нису допуштале да се обавља ма какав систематски рад. Ограничавали су се на случајне „политичке најезде“ и прави политички рад одлагали су до згоднијег времена. У Александрову Гају стање није било ни боље ни горе, него у другим местима. Резерве су биле сасвим мале. Одмарали су се само кратко време. Главна маса бораца била је на главној линији ватре. Радници из политодола, осим оних који су били везани за канцелариски посао, непрестано су путовали из политодола на положај. Тамо су носили литературу, нове наредбе, инструкције и упутства, ступали у везу са комесарима, партиским ћелијама и давали су упутства и једним и другим. Кад су могли, радили су међу црвеноармејцима, а кад је било потребно, прекидали су са давањем упутстава, узимали пушку и ишли у бој. Баш тих дана, у самом почетку марта, погинула су три сарадника бригадног политодели заједно са шаком црвеноармејаца, у неједнакој борби против повлачењу кроз теснац под притиском козачке лавине.

Ауторитет политичких радника у сељачким пуковима држао се искључиво на ауторитету одличних, смелих и часних војника Црвене армије. Николај Николајевић је био у том погледу необично поштован. Између бораца увек су га истицали као најбољи пример за друге.

Почетком марта положај се налазио код Порт-Артура, маленог и потпуно разрушеног села на путу у Сломихинско (неколико десетина врста од Алгаја). Кроз ово је село било могуће изаћи на широки пут Уралск—Лбищенск—Сахарнаја—Гурдељ. Центар армије налазио се у Уралску. Мислили су да кроз кратко време отпочну општу офанзиву и да пре свега, помоћу комбинованих акција, отерају Козаке од Уралска колико је могуће даље, а затим да потпуно уништи козачку војску. Са стране Александрова Гаја ударац је морао бити уперен према селу Сломихинску. Даље наступање требало је проширити кроз Чижинске Мочваре, да би се избило на велики уралско-гурјевски друм. Овим маневрисањем требало је пресећи пут козачким јединицама које су отступале под притиском Црвене армије од стране Уралска. Приближавао се дан офанзиве. Алгајска бригада се ужурбано припремала.

Одмах по доласку у козачко село, Фјодор је отишао у политодел. Тамо су га одвели Николају Николајевићу. Овај је замотан у црну дебелу бунду, с огромном чупавом шубаром на глави, са ваљенкама на ногама, седео у празној незаложеној соби за рад и црвеним прстима, који су дрхтали од хладноће, тражио нешто у гомили хартије на столу.

Намештај у соби за рад био је јако сиромашан: сто и столица — и више ништа. А на столу комадић јефтине обичне оловке, бочица с неком сумњивом течношћу, — рекао би човек да је мастило — упрљана држаља, више слична воштаници, упијач домаће израде, две књиге политичког садржаја нека пословна књига и читаве хрпе несређене разноврсне хартије.

Поздравише се и упознаше. Фјодор му показа телеграм, у коме је Фрунзе јављао да се друг Кличков упућује у александровогајску групу. Бригада се развијала у бојне групе; њој су додавали нове јединице.

Јожиков некако расејано погледа у хартију, па је хутећи врати Фјодору. А затим рече изненада:

— Хајдемо, — каже, — ја ћу вас сместити Попићете чај, па ћете се мало и одморити после путовања...

Фјодор је хтео да одмах започне разговор о послу, да расветли садашњу војничку ситуацију, стање политичког рада, перспективе, предузете мере и могућности, — једном речју, све одједанпут. Али га Јожиков брзо и предусретљиво одведе у свој стан, са таквом вољом донесе чај и хлеб, да се званични разговор морао одложити. Собу је имао у огромном празном стану. У средини је била сала, са стране собе. У једној се сместио и Фјодор. У сали је био клавир. Чим је Фјодор сео за сто, Јожиков приђе клавиру и поче доста слабо свирати револуционарне песме. У соби је било хладно и звуци су јако одјекивали.

Полако се одвијао разговор. Фјодор је гледао у младо, бледо и одлучно лице Николаја Николајевића, дивио му се и осећао неку необичну радост што је овдашњи политички рад поверен тако сјајном момку.

За један сат, како се то често дешава, стигли су да причају један другоме своје биографије, историју својег партиског рада и даље могућности за то, као и то, како су стигли на фронт и шта очекују од блиске будућности. Разговор је, изгледа, текао потпуно нормално, али се Фјодору учинило да је Јожиков некуд журио, да је некако нервозан, да је нешто увређен или да је нечим незадовољан. По његовом лицу се могло закључити да је то отворен и једноставан човек, али сада неће да гледа Фјодору у очи, — нешто стално трепће и гледа у земљу, трља руке и не седи на једном месту, сваки час се диже, смеје се извештачено и сувише се брзо и унапред с њим слаже.

„У чему је ствар, до ђавола?“ — постављао је Фјодор себи питање и није знао како да одговори и како да схвати Јожикова.

Отишли су у политодел, у хладну собу за рад, и ту се разговор водио скоро у службеном тону. Јожиков је говорио врло мало. Сам ни о чему није причао, само је одговарао на Фјодорова питања, и то сухо и без воље, као с неким омаловажавањем. Кад би ушао неко од сарадника, Јожиков би га радосно дочекао и започињао бескрајно дуг и на изглед непотребан разговор. Он се не би томе чудео, да је сматрао Јожикова за брбљивца. Али је Фјодор тачно запазио да тај човек није такав, да је уздржљив у речима, поготову на послу. Овде он даје своје инструкције или објашњава само толико колико посао захтева. Због тога се ова извештачена брбљивост Николаја Николајевића учинила Кличкову

ненормалном. Он би се опет зачудио што је Јожиков прекинуо разговор с њим и толико би се обрадовао првом сараднику који би ушао унутра.

Из ових кратких одговора могло се закључити да партиске ћелије још постоје, да постоји литература, да се плански држе предавања, скупштине, митинзи итд.; једном речју, посао иде одлично и Фјодор скоро нема никакве потребе да га „организује и проширује“, пошто је дошао на готово.

Мора се стварно признати да је сам Фјодор осећао да је његов положај незгодан. Пошто на фронту никад није био, овде ништа није знао и зато није могао да „поучава“ Јожикова. Он је дошао овамо само с искреном вољом за рад — не да командује, него да ради. Питање субординције није га занимало. За време првог свог разговора он је Николају Николајевићу о свем том отворено рекао, али из његовог неразговорног мумљања није могао да разуме како је он примио ту његову искреност. Кад је с њим разговарао у његовој соби за рад и кад је добио ретке и усиљене одговоре, Кличков је решио да поступа необично пажљиво и тактично, јер је сумњао да се овај увредио због његовог постављања, које је стављало Јожикова у подређени положај, скидало га са пједестала, на коме се он утврдио како у бригади тако и у самом Алгају.

До овог времена он је био јединствен ауторитативни политички центар. Био је средиште једне мреже. Од њега су увек сви тражили одговор — само од њега и ви од ког другог. А ето, — дошао је овај Кличков, политички руководилац целе војне групе, у коју је бригада улазила само као један део... Свршено је! Пједестал може да буде пољуљан. Кличков може постепено да замрачи сјај Јожикова и да га потисне са његовог доминирајућег положаја. Такве сумње су могле, мислио је Фјодор, узнемиравати Николаја Николајевића, и то је био разлог зашто се овај, после пола сата откако су се упознали, почео понашати са неприкривеним непријатељством.

Кличков је био на опрезу. Није се даље распитивао, него је инстинктом организатора схватио шта треба да ради.

Пре свега, одлучио је да се фактички упозна са радом у бригади, на основу докумената и положених рачуна, ако не помоћу Јожикова, онда помоћу његових заменика и сарадника, од којих ће тражити званичне извештаје и различите податке.

Затим је одлучио да изричито тражи да се сазову мале конференције партиских ћелија, културних одбора, контролних привредних одбора, ратних политичких комсара итд. Ови састанци ће му помоћи да одједном види и расветли много ствари.

Затим се спремио да обиђе јединице, да види како тамо напредује рад, и најзад хтео је да у претстојећој борби учествује лично као обичан борац и тиме да заслужи име доброг друга и храброг човека. Ова његова улога у борби могла је имати утицаја на успех или неуспех целог његовог будућег политичког рада.

За неколико дана, који су претходили борби, Фјодор је истрајно извршивао задатке које је с њим поставио. Водио је разговор више пута у организационом, културно-просветном и информационом одељку, али је свуда сретао исти нељубазни пријем. Осећао се свуда утицај Јожикова. С великим тешкоћама успео је ипак да добије доста исцрпан реферат о општем стању политичког рада. У реферату је било много шупљих фраза. Додније, кад је његов политички рад проширен, Фјодор је стотину пута ову ману опазио. Обично, ово излагање почињало би од „Адама“, затим би дошле примедбе о првобитном „хаотичном стању ствари“, даље би се видело да „је ред почео да се нормализује“, али да у појединим деловима још није „на потребној висини“. На крају реферата поменуте су „успешне мере“, које ће свакако отклонити све постојеће мане.

Из ових последњих реченица ипак се могло видети да се у пукове доста редовно и нормално шаљу књиге и да се тамо оснивају мале библиотеке; али су школе за аналфабете сасвим прекинуле своју делатност због догађаја, а и док су радиле биле су слабо посећене. Различите комисије постојале су формално, биле су свуда организоване, али није било података о некаквом раду; зборови су се врло ретко одржавали, — уместо тога друштва глумаца аматера често ст приређивала претставе, које су биле добро посећене. Такав је, отприлике, био цео извештај.

Овај суви извештај ипак је давао извесну слику о раду, и Фјодор је највише полагао на то да ће се са радом у јединицама непосредно упознати, када их сам буде посетио.

Покушао је да сазове неке комисије, али је и код њих наишао на већ припремљен непријатељски став. Одредио је састанак претставника ћелија — тај састанак уопште није

био одржан; одредио је збор, али је политодел о томе слабо кога обавестио, и дошла је сасвим случајна публика, око педесет-шездесет људи.

Ствар није ишла како треба. Овакво стање није могло да остане дуго. Фјодор је само чекао долазак Чапајева. Овај ће долазак, веровао је он, пресећи Гордијев чвор, растераће мрак целе овако створене ситуације.

Прекосутра је офанзива. Зашто још нема Чапајева? Фјодор је тражио обавештење од армије, али није добио одговора. Сутра ће се према Казачкој Таловки и Порт-Артуру упутити последње јединице, тако да ће оне пре почетка офанзиве бити на полазним тачкама.

У штабу је заказана последња седница, — дефинитивно се расправља о појединостама разрађени план о офанзиви која ће се водити истовремено са три тачке. Предвиђало се да ће офанзива успети не због тога што ће бити изведена неочекивано за непријатеља, него због своје добре организације, као и због преимућства које смо имали у техници, нарочито у митраљезима. Фјодор, који се онда слабо разумевао у ратним питањима, слушао је пажљиво све што се говорило на овом ратном већу; није се мешао у расуђивања и препирке, само је гледао у лице час једног час другог „спеца“ и мислио: „А овај — зар је и он издајница? И зар је цео овај занос — само једна фикција, привидност — и зааравање? А сутра када све буде готово, можда ће од непријатеља постали непријатељ!“

Нарочито је упорно, притајена даха, гледао у лице команданта бригаде.

„Зар је истина?“

Али лице команданта бригаде није било од оних лица која уливају сумњу, него од оних која изазивају симпатију и којима човек мора веровати.

„А ипак ти, комесаре, буди опрезан.“

Седница совјета била је завршена. Сви су одлазили из штаба...

Цео овај дан и цело вече одлазили су транспорти један за другим. Ишао је караван за караваном у Казачку Таловку. Александров Гај остао је празан. Сутра одлазе и последњи. Он ће остати сам и без икакве заштите.

V Чапајев

Рано ујутру, око пет шест сати неко снажно закуца на вратима Фјодорове собе. Он отвори. Пред њим је стајао непознат човек.

— Здраво. Ја сам Чапајев!

Са Фјодорова лица одмах несташе сањивости, као да га је неко ударио и он се за трен ока тргао из сна. Фјодор га брзо погледа у лице и некако му сувише журно пружи руку, трудећи се да остане миран.

— Кличков. Јесте ли давно допутовали?

— Долазим са станице... Тамо су моји момци... Послао сам коње по њих...

Фјодор је хтео да га испита својим погледом. Хтео је да у њему разгледа све, — као што детектив-рефлектор својим проицљивим оком у мрачној ноћи на фронту жудно испитује сваки кутак, сваку пукотину, гледа да истера мрак из сваког кутка и да открије стидљиву голотињу земље...

„Обичан човек: коштуњав, средњег раста, на изглед не много снажан, с финим, скоро женским рукама; праменови ретке смеђе косе залепили му се за чело, кратак, нервозан танак нос, танке као ланчић обрве, танка уста, сјајни чисти зуби, лепо обријана брада, густе подофицирски бркови. Очи... светле, плаве, скоро зелене, — живе, паметне, гледају нетремице. Лице глатко, свеже, чисто, без бубуљица и без бора. Обучен у френч зелене боје, плаве чакшире, на ногама носи чизме од јеленске коже; капу са црвеним порубом држи у руци, кајишеви преко рамена, са стране револвер..." Све је то Фјодор бележио увече о Чапајеву.

Наравно, после пута требало је попити чај, али он није хтео да пије чај, говорио је стојећи. Одмах је послао курира команданту бригаде, да сместа дође у штаб, где ће и сам после њега да стигне. Ускоро је упала унутра бучна гомила момака, који су стигли заједно с њим. Своје ствари су разбацали на све стране: на столове, столице; на прозоре су бацали своје шубаре, рукавице, опасаче; оставили су револвере; неки су поскидали своје бомбе у облику флаше и немарно их гурнули у гомилу натопљених водом шубара и рукавица.

Лица су им опаљена од сунца, одлучна и мргодна; коса груба и густа; покрети невграпни и неуглађени. Говор,

ако и не тече глатко, ипак је убедљив и снажан. Код неких је начин говора био толико необичан, да би се могло помислити да се цело време свађају: са жестином питају, отсечно одговарају, као да су љути, а ствари бацају на све стране...

Од разговора и препирки кућа је изглетала као кошница. Дошљаци су се свуда брзо разместили, само је Јожиковљева соба била поштеђена, јер је била изнутра заључана. Кроз пар минута Фјодор је видео како се један од гостију извалио на његов неуређени кревет, дигао према зиду ноге у вис, почео да пуши, тресући пепео у страну, тако да је падао на Кличковљев куферчић, који је стајао поред кревета. Други се наслонио на слаби „тоалетни“ сто, који је скрипуо, пукао и искривио се у страну. Неко је ручицом од револвера избио стакло, неко је својим прљавим и смрдљивим кожухом покрио хлеб, који је био на столу, тако да је доцније, кад су почели јести, одвратно смрдео.

Изгледало је као да је још пре доласка ове гомиле у собу отпочео јак, здрав, бучан говор. Овај се разговор ни за један минут није прекидао, него је све растао и брујао са истом снагом као у почетку. То је био нормалан начин говора ових свежих степских људи. Ко би могао сазнати ко је од ових лица начелник, а ко је подређени! То се не може ни по чему одредити: начин обраћања је једнак по стилу, манири су подједнако оштри, говор самоникао, пун боје засићен степском, једном једноставношћу. То је породица! Али међу њима нема никакве видљиве повезаности или неке предусретљивости, никаквих узајамних брига ни у ситницама, — ништа од свега тога. А у исто време видите и осећате да је то једна чврсто збијена група људи, само је међусобно повезана друкчије и добила је свој нарочити облик. Њих је повезао номадски ратни, пун опасности живот. Њих је сједињило јунаштво, лична храброст, презирање тешкоћа и опасности, верност, непромењена солидарност, узајамно помагање — цео тај мучни и пун боја живот који су проводили заједно, раме уз раме, у строју, у борби.

Чапајев се издвајао. Код њега се већ осећало да има нешто културе, није изгледао тако примитиван, није се држао као сви остали, сам себе је, као степски коњ, држао чврсто на узди. Према њему су се понашали такође некако нарочито. Јесте ли опазили како по стаклу пузи мува? Пузи, пузи, па смело скочи на другу, прескочи је, а када се сударе, одлете на разне стране; ако она случајно наиђе на осу,

онда уплашено — фрр — одлети! Тако исто и Чапајев. Док међусобно опште, јако су слободни; могу да извале све што им падне на памет, распале један другог шубаром, кашиком или чизмом, плусну, рецимо, из чаше врућ чај, на свога друга. Али чим се појави Чапајев, ових фамилијарности нестаје. Не зато што им није раван, него због неког нарочитог поштовања: ма да је наш, он је сасвим нарочит и не пристоји се да се њиме равнамо.

Ово се сваког часа осећало, и ма колико да су се слободно држали у присуству Чапајева и ма колико да су галимили и грдно псовали, чим дођу у додир с њим, одмах се слика промени. Толико су га волели и поштовали.

— Пећка, иди у командантску собу! — нареди Чапајев.

И овај се већ одвојио и ћутећи потрчао, онако мали, мршав, црномањаст. Имао је дужност курира „за нарочите послове“.

— Путujem кроз два сата, коњи морају одмах да буду спремни! Коњаници нека иду напред, а мени и Потапову санке — брзо! Ти, Потапове, са мном!

И Чапајев заповеднички климну главом погуреном момку жутог лица. Момак је имао око тридесет и пет година. На његовом лицу смешиле су се сиве, добре очи, а глас му је био храпав као гакање вране. Његови мекани, девојачки покрети невероватно су одударали од широког, јаког здепастог тела.

Потапов је причао нешто весело и смешно, али када чу Чапајева, одмах се охлади, угаси осмех као свећу и својим сивим очима погледа право и озбиљно Чапајева у очи, одговори на његов поглед и очима му рече:

„Разумем!“

Затим је Чапајев заповедао даље: нико осим њега! Ићи ће још тај комесар и три коњаника. Остали нека иду за нама у Таловку. Коње не треба без потребе брзо терати. Да стигнете до мрака!

— Чуј!... окрену се Чапајев, и кад је видео да нема оног кога је тражио додаде: — Јест... ја сам га већ послао... Хајде ти, Кочнев, иди погледај у штаб. Ако су се сви окупили, ти ми јави.

Кочнев изиђе. Он се Фјодору учини као гимнастичар — брз, лак, витак и жилав. Топла, кратка блуза кратких рукава, врло мала, затурена, изношена капица, цокуле на но-

гама са увијачима до колена. Има мање од тридесет година, а чело му је све изборано. Очи су му лукаве, светло сиве нос широк и влажан, стално шмркће и некако га шеретски искривљује у страну. Зуби су му бели, као код курјака, врло јаки; кад се смеје — дивље се кези, као да хоће неког да искида на парчад.

Ту се налази и Чеков. Он је падао у очи својим широким риђим обрвама, огромним црвеним брковима, својим чељустима као у крокодила, својим монголским јабучицама, доња усна му била отромбољена као пијавица која је набубрела од крви; брада му је била као гвоздени истурени квадрат; изнад ње био је као печурка знојав и мекан нос. Испод риђих обрва Чековљеве очи сијале су као жар. Груди Чековљеве су широке и круте, шапе су му као лопате, необично тешке. Чеков је нешто преко четрдесет година.

Илија Теткин нешто се мувао око чајника, секао хлеб, измотавао се и сам се грохотом смејао; сваког је пецкао и свима одговарао. Он је био заслужан црвеногвардејац; по професији молер, доброћудан, весео, код свих је био омиљен, волео је песму, игру и забављање. Био је нешто старији од Пећке: двадесет шест — двадесет осам година.

Поред Теткина стоји и стрпљиво чека на хлеб Вихор — јунак коњаник, ватрени командир извидничког коњичког одреда. На левој руци нема малог прста. То служи околини као предмет за потсмех.

— Вихоре, гурни га својим малим прстом, ђаволе без прстију!

— Хоћеш ли показати свој прстић? Даћу ти цигарету...

— Идиот са девет прстију... Кеј са девет ногу.

Вихора не можеш зубнути, такав је од природе, увек је такав, па и у борби. Кад ћути, човек може много штошта да направи!

Највише се гурао, најјаче је псовао и лармао Шмарин — у дебелом сељачком капуту, са ваљенкама на ногама (зимљив је, болестан), храпава гласа, као у Потапова, црноок, црне косе, припураст, од свих најстарији: има око педесет година.

У овом друштву је Аверка, момчић, наслонио се на бич и будно гледа како се спрема чај и закуска. Лице му је црвено, нос као главица лука, очи мутне од мрза, усне испуцале од ватре, око врата има мараму, с којом и спава.

Од курира ту се налази одами и омиљени Лексеј, кога Чапајев већ одавно познаје, досетљив и окретан момак. Кад треба нешто набавити, шаљу Лексеја, — он може све да нађе, све да спреми.

Кад треба наћи нешто за јело, клинац за кола или кајиш за седло, или какав домаћи лек — осим Лексеја нико се други не шаље; он је најокретнији човек.

И какав се сав народ сакупио. Свако лице — засебан тип: да човек седне и да почне о њему писати степску песму. Сваки има нешто посебно. Нигде двојица нису једнаки, исти: да би момак личио момку као камен камену. А ипак је чврсто повезано ово момачко јуначко гнездо.

Једна породица! И то каква породица!

Улази Кочњев.

— Командир бригаде је у штабу, може се тамо ићи...

Настао је лаки жагор, људи се окренуше — радозналост сину у многим очима, упереним на Чапајева.

— Идем!

Чапајев климну главом Потапову и показа прстом на Шмарина и Вихора. Зазвечаше мамузе, одјекнуше потковане чизме. Изишли су, и Фјодор заједно с њима. Фјодору је изгледало да му Чапајев посвећује сувише мало пажње и да га изједначаје са својом „пратњом“. Због ових сумња негде у дубини његове душе крило се неко чудно страховање. Сетио се како су причали да је Чапајев 1918 године, за време битке, пошто је био заједно са својом војском опкољен, ишибао неког комесара, који је био потпуно изгубио главу... Сетио се тога и рђаво осећање није му давало мира. Знао је да је цела ова прича могла бити измишљена; могли су претеривати у причању и додавати из своје главе, али он не би веровао. Онда су била друга времена, и сам је Чапајев онда био друкчији. Уосталом, ко зна какав је то био комесар. Фјодор је ишао позади и већ само то што је позади ишао, било му је неугодно.

С командантом бригаде Чапајев се поздравио некако брзо, отсечно, гледајући у страну, док се командант галантно нагао, обо коња мамузама, затим се некако исправио и није му много требало — па да рапортира. Командант је много штошта чуо о Чапајеву, више лошег него доброг, све неке мајгупске ствари и у најбољем случају Чапајев му је био познат само као чудак. О Чапајевљевим корисним и повитивним поступци-

ма није ништа знао, а што се тиче степских летака који су славили Чапајево јунаштво, у то није ни веровао.

Из свих врата су вирили радознали људи. Тако укућани у каквој трговачкој кући гледају кроз пукотине врата на велике госте. Опажало се да су, осим команданта бригаде, и други слушали страшне приче о Чапајеву. У просторијама штаба све је необично чисто, не као сваког дана. Сви су седели и стајали на својим местима. Припремили су се, нису хтели да се осрамоте, можда су се и бојали, знајући да је Чапајев ватрене природе. Ко ће знати какво ће он стећи мишљење о свему... Кад су дошли у радну собу команданта бригаде, овај је раширио на столу одлично нацртан план сутрашње офанзиве... Чапајев га узе у руке, ћутљиво погледа фино израђени цртеж и стави га опет на сто. Он привуче столицу без наслона. Затим седе. Онда седоше и неки од оних који су с њим дошли.

— Шестар.

Дадоше му рђави шестар. Он га отвори и повуче њиме тамо амо — не свиде му се.

— Вихоре, иди узми из торбе од Аверке мој шестар.

Кроз две минуте Вихор се вратио са шестаром и Чапајев поче да мери цртеж. Спочетка је мерио само на цртежу, а затим извади из џепа карту и поче да проверава. Непрестано се обавештавао о удаљености, о тешкоћама пута, о води, о комори, о полутами свитања, о степским вејавицама.

Околина је ћутала. Само би командир бригаде понекад убацио у његов говор по коју реченицу или би одговорио на које питање.

Пред Чапајевљевим погледом пролазиле су по танким линијама карте снежне долине, спаљена села, дугачки ланци и колоне војске и коморе, која се вукла полако. У ушима му је зујао јутарњи ветар, пред очима су му се појављивали брежуљци, бунари, плаве реке већ покривене ледом, сиви поломљени мостови, ретко жбуње.

Чапајев је вршио офанзиву.

Кад је завршио са премеравањем, он указа командиру бригаде на извесне грешке: час је дуг марш, час не ваља место за одмор, или сувише рано полазе или сувише доцкан стижу. Све своје примедбе увек је бележио, док је премеравао. Командант бригаде слагао се с њим, али не сувише радо, понекад би се у себи и насмејао. Али је ипак одобравао, бележио и мењао оно што је било исцртано и написано ра-

није. У вези са неким питањима Чапајев се обраћао час Потапову час Шмарину.

— А шта ћеш ти на то рећи? Шта мислиш? Да ли је тачно то што говориш?

Момци нису навикли да у његовом присуству много причају, а мало би што и могли додати, иако је код њега све било прецизно и тачно предвиђено. Због њега су и променили досетку:

„Чапајеву никад немој да сметаш... Код њега ти је тако: једна је памет добра, а две лоше...”

Ову нову досетку измислили су само за њега, зато што се раније дешавало да он послуша нечији савет, а после се љути, грди и куне самог себе. Момци још нису заборавили како су на једном „саветовању“ у узбуђењу напричали свашта. А Чапајев је слушао, слушао, па се чак и слагао:

— Тако је, тако... Јесте... Добро... Да, да... врло добро...

Сабеседници су заиста мислили да се он са њима слаже и да све одобрава. А завршио је овако:

— Добро, — рече, — ево шта треба урадити: на оно што сте ту напричали, треба плунути и заборавити. Ништа то не ваља. Сада слушајте шта ћу ја да заповедим!

И поче...

И тако поче да заповеда — да је ствар сасвим друкчије окренуо и ништа не остаде од оног што су тамо говорили.

На саветовању су били сва тројица и добро су га запамтили, и сад се више нису истрчавали, много су ћутали и лепо су знали када и где шта могу, а шта не могу да говоре.

Понекад треба, може бити, дати и савет, то је тачно, — а понекад једном речју можеш много зла да направиш!

Сада су ћутали. Скоро цело време ћутао је и Фјодор: он се није бог зна како разумевао у војничким питањима, понешто је тешко схватао, а понешто уопште није могао замислити, — тек доцније, после више месеци, он се снашао и схватио сву војничку мудрост, а сада — ко би могао тражити нешто од цивиља.

Скрштених руку на леђима, он је стајао код самог стола, час мрштећи обрве, час кашљуцајући у страну, са неприкривеним страховањем да не поремети разговор. Са стране би се м-гло рећи да је као сабеседник раван свима,

Фјодор је већ одавно, још пре сусрета са Чапајевом, решио да створи нарочит, пажљив и фин систем односа: да у почетку избегава чисто војничке разговоре, да се не би показао као потпуна незналица; да с њим води политичке разговоре, где би Фјодор био неоспорно јачи; да настоји да буде с њим сасвим отворен и да га натера да се изјасни по свим питањима, чак до ситница у његовим интимним и личним стварима; да више говори о науци, о разговарању и општем духовном развоју, — овде ће Чапајев више слушати него говорити... После... он ће се показати пред њим као храбар војник, — ово мора бити сигурно и што пре, јер ће се без овога све остало у очима Чапајева и скоро свих осталих црвеноармејаца срушити у прах и пепео, и ту не помаже више никаква политика, наука и личне особине! Када се заврши овај пипави припремни рад, Чапајев ће се открити, биће разумљивији и онда ће се он с њиме зближити, а сада је још потребно да се држи на опрезу! Он не би волео да његова предусретљивост и пажња буде примљена и тумачена као подилажење „јунаку“. Он је свакако знао да његово име свуда бруји и да свако жели да му буде пријатељ. Тек пошто Чапајев буде „духовно заробљен“, када буде и он сам слушао Фјодора, кад буде нешто од њега научио, онда му треба у свему излазити отворено у судмах у односима према њему успостави једноставност, срдечност и извесна суровост, да никад не би помислио да је Фјодор размажени интелектуалац, према којима се на фронту људи понашају подозриво и с неприкривеним потцењивањем.

Све ове Кличковљеве припреме нису биле никакве ситуације. Оне су му помогле да се у најкраћем року снађе у средини у којој је отпочињао свој рад и да се баш због ранице тог „саживљавања“, али је одлично схватио да Чапајев и чапајевци — и цела ова полупартизанска маса и начин њене делатности — није тако једноставна ствар и да јој се не сме прилазити затворених очију. Поред позитивних елемената, било је и таквих на које не би требало стално и непрекидно пазити.

Шта је у ствари Чапајев? Како је Кличков замишљао Чапајева и зашто је баш с њиме хтео да створи нарочити фини систем односа? Да ли је уопште то потребно? Фјодор,

док је радио у позадини, свакако је чуо и много читао о „народним херојима“, који су се истицали час на једном, час на другом фронту грађанског рата. И кад је ствар изблиза посматрао, примећивао је да је већина тих јунака из сељачког сталежа, а да је врло мали број из редова градских радника. Јунаци из радничких редова били су другог кова. Пошто је одрастао у огромном радничком центру и навикао да посматра праву, широку и организовану борбу ткача, увек је некако попреко гледао на полуанархичне партизанске замисли народних хероја сличних Чапајеву. Али све ово није му сметало да их посматра, да им поклања пуну пажњу и да се диви њиховом јунаштву. Али је увек, увек — остајала у њему извесна сумња. Тако и сада.

Чапајев је херој, — размишљао је Фјодор, — он је оличење свега необузданог, стихиског, гневног и бунтовног, свега што се у току дугог времена накупило у сељачкој средини. Али стихија... ђаво ће је знати куда ће се она окренути! Дешавало се код нас (а зар је мало тога било!), да исто тако славан командир као што је Чапајев наједанпут уцмекла свога комесара. И то не неког пробисвета, брбљивца и кукавицу него одличног и храброг револуционара! А ето, видиш, сасвим ће отићи белима, заједно са својим „стихиским“ одредом...

Радници — то је друга ствар: они никад и ни у каквој ситуацији неће отићи, тј. они који су сасвим свесно ушли у борбу. Јасна је ствар да и у радничкој средини има људи који су до јуче били сељаци, има их који нису довољно свесни, а и таквих који су „сувише свесни“, који су постали „господичићи“. Али у тој средини видећеш одмах с ким имаш посла.

А у том чапајевском партизанском јунаштву, — јој колико много има опасности!

Због те подозривости према стихиском схватању партизанског покрета пожелео је Фјодор да на најфинији начин уреди своје односе са новом средином, — да те односе тако подеси, да се не би сам скувао у тој средини, већ, напротив, да би је потчинио свом идејном утицају.

Треба почети од главе, од вође — од Чапајева. На њега је уперии и усредсредии Фјодор своју пажњу...

Пећка — тако су по навици звали скоро сви Исајева — промоли кроз врата своју ситну, птичију главицу, малим прстом позва Потапова и пружи му неку цедуљу. У њој је стајало:

„Коњи и све готово. — Јави Василију Ивановићу.“

Пејка је знао да не сме упадати у извесна места и у извесној ситуацији, и тада је увек радио са сличним цедулицама. Цедуља је стигла на време. Све је било речено, забележено и потписано: одмах ће наредба да лети по пуковима. Формалистика по пријему посла није одузела много времена.

— Дошао сам да заповедам, — рече Чапајев, — а не да се гњавим са хартијама. То је за писаре.

— Василије Ивановићу, — шапну му Потапов, — видим да си свршио. Све је готово, можемо да кренемо.

— Је ли готово? Хајдемо!

Чапајев се брзо диже са столице.

Сви му направише пут; он изиђе први, као што је први и ушао овамо.

Напољу код трема сакупила се гомила црвеноармејаца, који су чули да је Чапајев стигао. Многи су од њих ратовали заједно с њим још 1918 године. Многи су га лично познавали, а, наравно, за њега су чули сви без изузетка. Вратови се издужише, очи запламтеше од усхићења и изненађења, предусретљиви осмеси развукоше уста до ушију.

— Живео Чапајев! — повикаше неки, чим Чапајев сиђе низ степенице.

— Ура-а-а!... Ура-а-а!...

— Другови! — поче Чапајев.

Наједанпут се све стиша.

— Немам времена сада да говорим, — идем на посају. Сутра ћемо се тамо видети, јер смо спремили за Козаке добру закуску и сутра ћемо их почастити... Разговараћемо доцније, а сада — збогом!...

Зачуше се нови таласи узвика „ура“. Чапајев седе у санке, иза њега се намести Потапов. Тројица коњаника су чекали на истом месту. Фјодору доведоше брзог вранца.

— Напред! — викну Чапајев.

Коњи појурише, гомила се раздвоји, поче викати јаче. Тако су путовали између редова до на крај Алгаја.

Степска снежна пустиња једнолика је и досадна. У минутим топлим данима брежуљци беху оголели скоро до саме земље, а сада их је снег завејао, завејао целу степену; све је шкрипало од мраза. Коњи иду лако и весело. Чапајев и

Потапов седе скоро окренути леђима један другоме, могло би се помислити да су се посвађали: размишљају о будућем послу, спремају се за сутрашњи дан. Три-четири корака за колима журе коњаници, — нису ни ближе ни даље, стално су на једном отстојању, као да су привезани. Фјодор јаше са стране. Понекад заостане за читаву врсту и пусти коња у кас. Дивно је јахати степом, кад је, срећом, коњ тако лак и кад воли да трчи.

„Сутра се, мислио је он, њихајући се у седлу, — отвара доба борбеног, правог живота. Захватиће ме тај живот као бујица; колико ће то трајати? Ко може знати судбину? Ко може да укаже на дан победе? И кад ће доћи та наша победа? Из дана у дан, из дана у дан бићемо у покрету, у борби и опасности, у кризи... да ли ћемо се ми — пахуљице — сачувати? И ко ће се вратити у родни крај, а ко ће остати по црним јаругама, по снежним степским пустињама?“

У његовој глави се појавише успомене из читавог живота, појавише се мила позната лица... Он замисли самог себе као да је убијен; лежи на снегу, раширио руке, с окрвављеним слепоочницама. Чак се и ражалостио. Раније би се ово жаљење самог себе претворило у трајну меланхолију, а сада се отресао тих мисли, поцао је даље, миран — смехом је засуо свој живот.

Тако је прошло око два и по сата. Чапајеву је, изгледа, досадно да седи мирно, — он заустави санке, уступи своје место једном коњанику, а сам појаха коња. Он приђе Фјодору.

— Дакле, сада смо заједно, друже комесаре?

— Заједно, одговори Фјодор, и одмах примети како Чапајев чврсто, као да је изливен од челика, седи у седлу. После погледа себе и учини му се као да је привезан за седло.

„Ако пустим јаче, полетећу, помисли он. — Ево Чапајева, види га, тај неће излетити из седла.“

— Јесте ли одавно почели да ратујете?

Фјодору се учини као да се Чапајев насмешио, а из гласа као да избија иронија.

„Зна сигурно да сам тек сад дошао на фронт, зато се и потсмева.“

— Сад тек почињем...

— Јесте ли били у позадини — опет упита Чапајев.

И опет заједљиво питање.

Треба рећи да је за борце сличне Чапајеву „позади-нац“ сасвим презриво, недостојно биће. То је Фјодор и раније наслућивао, а у току последње недеље сасвим се у то уверио, путујући и разговарајући с борцима и командирима.

— У позадини, рекосте? Радили смо у Иваново-Вознесенску... са намештеном равнодушношћу рече Фјодор.

— Је ли то иза Москве?

— Иза Москве, има око триста врста.

— Па добро, како је тамо? Како иде посао?

Фјодор се обрадова што се предмет разговора променио и чврсто се ухватио за ово последње Чапајевљево питање и поче да му објашњава како тешко живе и гладују ткачи у Иваново-Вознесенску. Кличков је видео пред собом само радничку војску од више хиљада људи; поносио се што је био близак овој војсци. У својим успоменама донекле је позирао.

— Изгледа да рђаво живе — сложи се Чапајев — глад је свему томе крива. Да није глади — не би успели, цела ствар би се друкчије покренула... А како ждере, кучкина деца, сигурно и не мисле да...

— Ко ждере? — не разумеде Фјодор.

— Козаци... њих се ништа не тиче...

— Па нису сви Козаци једнаки...

— Сви! — узвикну Чапајев. — Ви то не знате, а ја ћу вам рећи: сви! Нема ту шта... да!

— Није могуће да су сви — протествовао је Фјодор. — Има Козака, ма да у малом броју, који су с нама. Чекајте мало — сетио се са радосним узбуђењем — и код нас, у нашој бригади, у коњичкој извидници су све сами Козаци!

— У бригади? — замисли се за час Чапајев.

— Да, да, код нас у бригади!

— То су, сигурно неки градски... сумњам да су овдашњи, — Чапајев је тешко попустио Фјодоровим доказима.

— Не знам да ли су заиста из града, али је немогуће тврдити... да, немогуће, друже Чапајеве, да је цео, без изузетка, цео козачки сталеж био против нас. По самој суштини ствари, ово је немогуће...

— Зашто је немогуће? Само мало да будете са Козацима, онда ћете...

— Не, ма колико с њима боравио, ипак нећу веровати! Фјодоров глас био је јак и строг.

— За појединце ни ја не тврдим, — поче Чапајев да нешто попусти. — Наравно, могу се наћи изузеци, — али их је мало, нема до неколико...

— Не, нису то само појединци... Ви у томе грешите... Ево, јављају нам из Туркестана да су тамо козачки пукови успоставили совјетску власт за целу област... Исти је случај у Украјини, на Дону... има их доста.

— Само се ви надајте. Они ће вам показати ко су... кучкина деца!

— Ја се и не надам много, — рече Кличков Чапајеву. — И у вашем мишљењу има доста истине... Тачно је да су Козаци гавранови, црни гавранови... Ко ће оборити ово мишљење? О њима се бринула цајска влада. Али треба да баци-те поглед на козачку омладину — она није ни налик на старе Козак... Омладина иде радије к нама. Разумљиво је да се седом Козаку теже помирити са совјетском владом... У сваком случају сада му је тешко, док не свати у чему је ствар... О нама се свашта мисли и људи све верују: причају да претварамо цркве у штале за краве, да су код нас жене заједничке, да их терамо да живе заједнички, да обавезно сви заједно једу и пију за једним столом... С тиме се, наравно, Козак, који је кроз толико нараштаја навикао на цркву, на своје богато газдинство, на туђ рад, на степски својевољни живот, не може помирити.

— Иксплоататори — изговорио је с муком Чапајев.

— Баш тако, — рече Фјодор уздржавши се од смеха. — Богати Козаци не само што експлоатишу Русе који нису Козаци или Киргизе, него се нимало не устручавају да искоришћавају и своју козачку браћу.

Баш у овоме лежи узрок несугласицама. Само су се старци, чак и они који су били увређени, помирили са оваквим стањем ствари и мисле да је то сам бог створио. Што се тиче младих људи, с њима је лакше, они смелије гледају на целу ствар; баш зато је омладина, углавном, нама наклоњена... Старце је немогуће покренути, на њих можемо деловати једино оружјем.

— Оружјем, јесте оружјем, — климну главом Чапајев, — или је тешко ратовати, иначе не би...

Фјодор није разумео зашто је Чапајев ово рекао, али осети да он то није рекао тек онако и да у његовим речима треба ухватити неки нарочити смисао. Он му ништа не одговори и чекао је како ће да разјасни и развије своју мисао.

— Наши су центри — у томе је ствар... — неодређено добаци Чапајев још једну примамљиву, али тамну реченицу.

— Какви центри?

— Ето, угурали су тамо свакојаке ниткове, — мрмљао је Чапајев, као да говори за самог себе, али је мрмљао на такав начин, да је Фјодор могао све јасно чути. — Они су ме раније читаве дане држали на мразу, да чувам стражу, а сад молим лепо... Ево вам нека фотеља, господине генерале седите, заповедајте како вам је воља: можете рецимо, да дате или да не дате муницију, нека се бију штаповима...

Чапајев додирну свој најоштрији проблем — наиме о штаповима, о генералима, о наредбама, о казнама због неизвршења заповести. Тај проблем је у то време био додијао не само Чапајеву, и не само свим Чапајевима заједно.

— Без генерала се не може, — прогунђа помирљиво Кличков, — какав би то рат био без генерала?

— Заиста, можемо се снаћи и без њих.

Чапајев снажним покретом згужва узде.

— Не можемо се снаћи, друже Чапајев... Не може се само смелошћу обавити важан посао, јер је и знање потребно, а где да га нађемо? Ко ће нам, осим генерала, то знање пружити? Они су се за то спремали, па нас они морају и научити... Доћи ће време, имаћемо и своје учитеље, али за сад их немамо. Је ли тако или није? Ето, видите! А пошто немамо, треба да се учимо од других!

— Да се учимо? Да! А чему ће они да нас уче? Чему? — ватрено одврати Чапајев. — Мислите да ће нам казати шта треба да радимо?... Гле ти њих! И ја сам био у академији код њих; ишао сам два месеца тамо амо, вртео се као хрен у супи, најзад дигнем руке и дођем опет овамо. Наш човек нема шта да ради... Беше тамо неки Печкин, професор, гладак као колено. На испиту ме пита:

— Знаш ли где се налази река Рајна?

А ја сам ратовао са Немцима: како не бих знао. Али помислим: зашто да му одговорим?

— Не, рекох, не знам. А знаш ли ти где је река Сољанка?

Он избуљи очи — није то очекивао.

— Не, — одговори — не знам. А зашто?

— Зато што не треба ни да питаш... Што се мене тиче био сам рањен на овој реци, Сољанки; пет пута сам преко те реке прелазио и тамо и овамо... Шта се мене тиче, твоја

Рајна? Ког ће ми ђавола? А на Сољанки морам да знам сваки мали брежуљак, јер ми тамо ратујемо са Козацима!

Фјодор се насмеја, погледа зачуђено Чапајева и помисли:

„Каквих ли дечачких идеја код народног јунака Чапајева! Дакле, свакоме је одређено своје: један је створен за науку, а другоме она не иде у главу. Ево, био је човек два месеца у академији и ништа тамо није нашао да ваља, ништа није разумео. А види се да је паметан човек, само је суров... Мора се дуго изграђивати...”

— Били сте у академији само кратко време, — рече Фјодор. — За два месеца не може се све научити... Тешко је то...

— И да тамо уопште нисам био, — одмахну руком Чапајев — није потребно да ме ико учи, ја сам све знам...

— Не, зар може бити да човек не учи? — одврати Фјодор. — Увек има шта да се учи.

— Јест, има, само не тамо, — настави узбуђено Чапајев. — Знам да има... Ја ћу да учим... Рећи ћу вам... Како вам је презиме?

— Кличков.

— ... Рећи ћу вам, друже Кличкове, да сам ја скоро сасвим неписмен. Научио сам да пишем тек пре четири године, а имам већ тридесет и пет година! Целога сам живота, може се рећи, тумарао по мраку. Е, шта ћеш, разговараћемо о томе други пут... Ево, изгледа да се већ види Таловка...

Чапајев ободу коња мамузама. Он стиже Потапова. Кроз десет минута уђоше у Козачку Таловку.

VI Битка код Сломихина

Козачка Таловка је мало до темеља спаљено село. Беху остале читаве само три колибе од ивовог прућа. Штрче само гломазне, високе изгореле пећи. Колиба у коју они уђоше, била је дупке пуна црвеноармејаца, који су тамо седели и лежали. Ту се беху сабили очекујући покрет.

Нико их није дирао, никуд их нису терали; како су легли, тако су и остали да леже. Они који су седели, направише места, уступише скамију, пробудише другове који су сувише снажно хркали и сметали људима да разговарају.

Сутон већ беше набубрео од степске магле. Бог зна откуд, борци набавише комадић догореле црквене свеће, који наместише на клизавој тацни чајне шоље, навалише се на сто, наместише карту, па је разгледаху и размишљаху о појединостима сутрашње офанзиве. Чапајев је седео на средини клупе.

Ставио је обе руке на сто: у једној беше шестар, у другој оштро зашиљена оловка. Команданти пукова и батаљона, командири чета и обични борци стајали су у кругу, — једни се беху наслонили на сто, други се нагнули и пресамитили преко стола, а сви су напрегнуто гледали како Чапајев помиче шестар по карти, — мали бели шестар корачао је изломљеним кораком као у ждрала. Фјодор и Потапов седоше један поред другог на клупу. Овде, да право кажемо, није било никаквог саветовања.

Чапајев је пристао само да обавести, да исприча, да скрене пажњу.

Сви су ћутали, слушали, понеки су бележили његова упутства и савете. У озбиљној тишини чуо се само заповеднички глас Чапајева, фијук и хркање бораца, који су спавали. Један је у куту звиждукао као весела свирала, а сусед га је погладио прљавим ђоном полако и солидно по носу.

Овај скочи и, бунован, тупо и несвесно гледаше на све стране — он није могао ништа да разуме.

— Полако ти сточна репо, — рече он момку, претећи љутито.

— Ко полако?

Његове буновне очи биле су бесмислене и смешне. Он се подиже, трљајући очи и, чувши да се Чапајев налази ту, подиже се на врхове прстију и све до краја пажљиво је слушао Чапајевљев говор, можда и не разумевајући шта је командант говорио.

Ускоро стигоше из Александрова Гаја остали чапајевци. Они се угураше у колибу, у којој настаде страшна гужва. Чапајев је настављао са својом поуком:

— ... ако не буде одмах — неће бити ништа: свакако треба одједном! Кад си ударио, онда неће моћи да макне ни за корак... Сви ће одавде скоро да крену, отприлике за два сата. Јесте ли разумели? Треба да будемо код Порт-Артура пре зоре. Мора се све свршити у тами, док још нема праве светлости, јесте ли разумели?

Климали су одобравајући главом и тихо одговарали:

— Разумемо... Наравно да у помрчини... Ова помрчина баш је zgodна...

— Наређење вам је у рукама, настави Чапајев, тамо код мене је све назначено: где да се одморимо, када ће бити покрет. Треба да верујете, момци, да ће се ствар добро свршити, то је најважније... Али ако не верујеш да ћеш победити, боље да не идеш... Ја сам објаснио шта треба да се ради... И прва је ствар опрезност: нико не сме знати да смо прешли у напад, нипошто, нипошто... Ако се сазна, ствар је пропала... Ако на путу наиђе Козак или Киргиз или сељак, свеједно ко, — задржати и не пуштати, после ћемо ствар испитати.

— Има таквих, — рече неко из угла.

— Ако има, држи! — додаде Чапајев. — Ти баш на њега, Козака, са свих страна пази. Знаш какав је он: искочиће ђаво испод стола... Он овде познаје све путеве и јаруге... Ово опет запамти. И немој се с њим гњавити... Ако се будеш с њим гњавио, он ће те мучки...

— Тачно... Баш је тако... Козак увек иза леђа...

Званични део разговора је завршен.

Свемогући Пећка нашао је негде хлеба, скувао је воду у порцији, набавио шећера — шест умрљаних сивих парчади. Друштво весело загалми. У колиби настаде бука, испуњена псовком. Борци који су до сада спавали, пробудише се у недоумици: неко од галаме, а неко од смелих удараца, неко их је закачио по лицу чизмом, пушком, шињелом, чиме је ко стигао. Сваки пожури са својим судом. За пет минута наместише сточић на средину сместише око њега: на седлима, даскама, цепаницама неки су чак на патосу чучали. Црквена свећица благо је сијала, а около су се виделе црне сенке и воштане мрље уместо лица.

Фјодор се необично осећао у овој чудноватој новој средини. Њему се чинило да га уопште нико не примећује. А ко ће и зашто да га примећују? Ако је комесар — шта с тим?! У војним пословима за сада не може ништа да покаже, овде сада није време да се овом политиком бави, — ко би га ту приметио? Доћи ће време и ми ћемо се зближити, помисли он у себи, — а за сада се може остати и у сенци.

Он се чак осетио усамљен усред ове тесне породице ратних другова. Он је видео да сваки од њих — ево рецимо Пећка, сличан малој умрљаној чавци, — он је овде свима

ближи, рођенији, разумљивији него он сам Кличков. А како су они поштовали свога Чапајева! Чим се овај обрати неком од них, човек се збуну и сматра за срећу да с њим говори. Ако га похвали — похваљени то никад неће заборавити. Седити са Чапајевим за једним столом, стиснути му руку — то је за сваког велика радост: после ће о том да причају, да причају брижљиво, да причају пажљиво, зачињавајући истину чудесном неистином.

Фјодор изиђе из колибе, с намером да пође у поље, али је чуо како певају у кућици. Он се врати и прогура се опет ближе столу. Слушао је.

Чапајев сам запева. Чапајевљев глас био је металан, помало дрхтав и испочетка скоро непријатан. Али касније, када се дуже слуша, привлачи искреношћу, душевношћу и заносом, с којим он пева омиљене песме.

Омиљених песама било је мало, свега четири или пет. Њих су знали до последње речи и сви његови другови: види се да су често певали! Чапајев је могао узимати невероватно висок тон, и у тим моментима је претила опасност да му се прекине глас. Али Чапајев није ни један пут прекинуо песму; само ако се већ сувише развије, онда промукне и за четири дана је мрачан као облак. Кад није певао био је увек мрачан. Ако један дан није певао, није могао ни један дан да проведе, а да му не буде досадно. Шта га се тиче спољна ситуација или заморност после покрета, или дрхтање после борбе или дремљивост после неког посла? На сваки начин мора да нађе бар десет минута за песму. Да тражиш другог таквог љубитеља песме — не можеш га наћи. Њему су песме потребне као хлеб и вода. И његови момци из пријатељске навике, ради друштва, нису иза Чапајева изстајали:

Ти, морјак, красивиј сам собоју,
Тебе от роду равно двадцат љет;
Пољуби мења, морјак, душоју.
Што ти скажеш мње в отвјет?¹

Песма је певана до краја, исто тако несређена, празна, без садржаја. И Чапајев ју је волео више због рефрена — он се тако лепо слагао с овим партизанским, чергарским, немарним животом.

¹ Ти си, морнару, леп,
Ти имаш равно двадесет година;
Заколи ме, морнару, орцем.
Шта ћеш ми на ово одговорити?

По морјам, по волнам,
Нинче здјес, завтра там,
Ех, по морјам, морјам, морјам,
Нинче здјес, завтра там.²

Овај рефрен, праћен хором, проламао се лудо изнад степа као гром из натуштеног неба. Волели су песме о Сељки и о Чуркину, атаману, и о томе како је „стајао иза решетке у влажној тамници, млади орао, који је одгојен у слободи...“

Ту су певали и шалили се до пола ноћи. Затим су се сместили како је ко стигао и заспали.

Напад је био срачунат тако, да су имали да се нађу код Сломихинске, чим почне да свиће. Пукови су наступали са три стране. Пук који је био ту у Таловки, ишао је тачно средином и ударао је у само козачко село; два друга пука обилазила су у полукругу село са стране. Било је утврђено да кроз сат-два из Таловке пук крене на колима. Али је за сада још све било мирно и нигде се нису видели мрачни предзнаци блиског боја.

Фјодор није могао да заспи. Покушавао је и сам да легне на патос, да стави главу на козачко хладно седло, — али није могао да заспи! Он није навикао да спава на седлу, или због ветра, што толико хуји у грудима у овој првој ноћи, уочи боја. Шта је то за њих! Десетинама и десетинама били су у бојевима: скроз контузовани, с пребијеним костима, са пробијеним главама, скроз изрешетани куршумима, — шта је то за њих! И за живот нема овде ничега чудноватог. Чудна ми чуда: ноћ уочи борбе. Они су већ толико ноћи пред борбу хркали, за њих ове се ноћи не разликују од других, мирних ноћи. Али је сваки од њих сигурно имао некад своју прву ноћ прије борбе. И тада се он, сигурно, као Фјодор, мучио у овом хаосу нерешених супротности и мрачних ишчекивања, и нечујно патио од тешких мисли и осећања.

Није му се спавало. И не само да му се није спавало — било му је невероватно тешко због неке необјашњиве тежине. Погледа унаоколо: при мртвачкој светлости од остатака црквених свећа видело се како су се борци растурили,

² По морима, по таласима,
Данас овде, сутра тамо,
Ех, по морима, морима, морима,
Данас овде, сутра тамо!

искривили, пресамитили на поду у гомилу без реда. Сигурно и на бојном пољу исто тако леже лешеве покошених бораца у неред, у агонији, искривљених, час у гомилама, час у редовима.

У сумраку лица су изгледала блеђа, као у мртвачници, а хркање, које се час прекидало, а час се поново ширило са дугим звиждањем и уздасима, потсећало је на јечање.

Фјодор осети да неће заспати и изађе из колибе. Зар чист ваздух ноћу по мразу није пријатнији? А ноћ је била тиха, црна, степска. Високо на небу су зелене звезде. Ветар је лак и слободан; такав ветар може бити само у степи.

Пун се разместио усред рушевина козачког села, под отвореним небом. Тамо око ватре могле су се распознати погнуте фигуре бораца: то су или дежурни или њима слични несрећници, измучени несаницом, који нису знали како да скрате незајажљиво време уочи битке? Они су лењо бацали у ватру мокро иверје и влажне пруте које су скупчили у степи, — дрва је немогуће наћи у степи, — забринуте помицали жар, да се ватра не би угасила и да не би остали у глухој црној тами. Где се око ватре окупе тројица-четворица, врзмају се око порција: ту се кува супа и чај; као неки далеки гром губи се нечији грохотан смех, ту момци праве шале и на свој начин скраћују време уочи покрета.

А ноћ је тамна — потпуно црна. И строга. Свуда се привукла окол, опасала се травом, расула милионе тихих шумова који су још стравичније повећали ћутање степе.

У степи, крај рушевина, лагано и величанствено су се покретале огромне длакаве камиле, као неке утваре. У помрчину су тонуле неке чудновате сенке. На осветљеној путањи одједанпут су се из црног мрака појављивале људске фигуре и исто тако брзо нестајале у црној провалији ноћи. Свуда је владала нека недокучива и строга усредсређеност, јасно очекивање нечег великог и одлучног: очекивање борбе!

Све ноћи које је Фјодор морао да проведе у очекивању јутарње борбе биле су сличне оној првој — својом строгом озбиљношћу, својом дубоком и мрачном величанственошћу. Једне такве ноћи, кад је пролазио поред положаја и корачао преко глава црвеноармејаца који су спавали, кроз мозак су му пролазиле мисли о нашој борби, о људским мукама, о жртвама икупљења и о људима који остају незнани на пољима грађанског рата, као лешеве пуни црва.

„Ево их како леже, од покрета изнурени борци. А су-тра, чим заруди зора, поћи ће они у бој у стрељачком строју, и колонама, у колонама и стрељачким стројевима, час лежући на земљу, час устајући и трчећи, час опет падајући нижице у животињске рупе, које су ископане малом лопатом или на брзину рашчепране промрзлим прстима. И многи ће нестати, заувек нестати: ови мирни непокретни борци остаће да леже у пустом пољу... Сваки од оних што су остали да леже у пољу, да их кљуцају гавранови, — тако мален и усамљен човек, који је тако неприметно дошао на фронт и тако без трага отишао из бојних редова, — сваки од њих дао је све што год је имао, без остатка и ћутећи, без ларме, незнан, непрослављен, — испео је неприметно као шрафчић из челичног чудовишта које бљује ватру.

Фјодор примети како се здрав момак коврцаве косе нагао над ватром и како се врзма око кромпира, преврће их и боду на скоро угашеном жару. Час погурне у пепео бајонет, брзо извуче из жара набодени кромпир, опипа га бојажљиво прстом, бојажљиво примакне устима — из живе ватре! Онда брзо плуће, бацајући кромпир са оштрице на-траг у пепео: сав је заузет својим безазленим послом. Сигурно је сада у његовој глави читав рој неодржљивих мисли, брзих и променљивих успомена... О чему ли мисли тако озбиљно и непомично, гледајући у ватру, која се већ гаси? Свакако мисли о свом селу, о радовима, о животу који је напустио ради фронта. Он би се с великом радошћу и расположењем вратио овом животу, још како би се вратио! Шта му све не дође у главу те ноћи!... А ујутру ће га можда донети овамо с откинутом ногом, са пробушеним грудима, с пробијеном лобањом... Он ће страшно јечати, полако и узалуд, исправљаће са шкргутом зуба пребијене удове, биће страхан и дивљак, сав крвљу обливен, сав покривен тамноцрвеном усиреном крвљу... Као капу скинуће му ову црну бујну коврцаву косу, коју неко, сигурно, тако нежно воли, обријаће његову широку округлу главу и почеће да чепркају по осетљивом крвавом телу челичним ножевима и иглама. Бррр...

А његов сусед, овај сељак ту са риђом брадом, није више млад — има, сигурно, око четрдесет година. И он је такође замишљен. Ништа, ни једне речи, не говоре један другоме — оба су пуни својих нарочитих мисли, код сваког сада ужурбано пулсира његов живот, који је везан са свима и опет одвојен од других... Није време за разговор — го-

вор ту није умесан. Он, седи риђи брадати сељак, као да је смрзао и обамро у непокретној пози: руке је скрстио на трбуху, увукао испод себе смрзане ноге, приковао свој непомични поглед за ватру и размишља. Сутра ће можда и он непомично лежати на снежној равници између других лешева који се црне и црвене на чистом, меканом, снежном ћилиму... Само на једном једином месту, око слепоочнице, пробушиће снег црвена крв... других трагова наоколо неће бити.

Ове мршаве пегаве руке неће бити више скрштене на трбуху — биће, као у бунилу, раширене на обе стране, — и изгледаће да је сељак разапет и невидљивим ексерима причвршћен уз снежну површину... Оловни поглед биће исто тако непомичан као и сада: мртав, леден поглед охлађеног леша.

Фјодор јасно замисли ове мртве слике, које је памтио још из прошлог рата, када је скупљао и лечио рањене војнике.

- Ко иде? — повика стражар.
- Своји смо, другови...
- Одзив?...
- Затварач...

Стражар пребаци тешку пушку из руке у руку, погури се од зиме, настави ходање и несташе у мраку.

Фјодор се врати у колибу — тамо је беснело хркање помешано са звиждањем.

Он узме на око прву руку између заспалих тела, између њих се некако окретно провуче и леже савијен... Леже — и заспа...

Био је још сасвим мрак када су спремили коње и појурили из Таловке према Порт-Артуру. (Узгред речено, зашто су ово мало, данас спаљено село, назвали „Порт-Артур“?) Осећали су дрхтавицу; нису могли савладати зевање. Пред зору у степи настаде оштра хладноћа: чинило се да кроз шињел и кроз кошуљу улазе неке танке ледене иглице.

Целим путем су ћутали. Само пред самим Порт-Артуром, када на мрачном небу заблисташе прве експлозије од шрапнела, окрете се Чапајев Фјодору:

- Почело је...
- Да...

И опет су ућутали и до самог сеоцета нису проговорили ниједне речи. Ударише коње мамузама и појурише брже. Срце се стегло и у грудима обамрло, пуно необјашњивог, нарочитог узбуђења, које увек осети сваки борац, када се приближује месту борбе, независно од тога да ли је кукавица и бојажљив или храбар и смео: мирних нема, то су само витешке приче да има сасвим мирних у борби под ватром, таквих пањева нема у људском роду. Човек се може навићи да изгледа миран, може се уздржавати и не потчињавати се брзо спољашњим утицајима — то је друго питање. Али мирних у борби и неколико минута пре борбе — не, таквих нема и не може бити.

И Чапајев, прекаљени борац, и Фјодор, новајлија, — обдјица су били у том чудноватом стању. То није страх и ужас пред смрћу, то је највише напрезање свих духовних снага, крајња заостреност мисли и ужурбаност — невероватна, непојмљива ужурбаност. Ако треба журити, онда некако нарочито журиш — то не схваташ, не разумеш, али сви нервозни покрети, све твоје речи, испрекидане и кратке, брзи продорни погледи — све говори о томе да си се сам у овим тренуцима — претворио у стихиску ужурбаност. Фјодор је хтео да за нешто пита Чапајева, хтео је да сазна његове мисли, његово душевно стање, али је заћутао, кад је видео озбиљан, скоро љутит израз Чапајевљевог лица.

Приближише се Порт-Артуру; овде је стајала комора; на рушевинама спаљеног села у гомилама су седели коморције-сељаци, сипали из порција врућ чај и обилато и с апетитом доручковали. Чапајев сиђе с коња, попе се на високи, још непорушени зид, који је био направљен од цигала и поче посматрати догледом ону страну где су експлодирани шрапнели. Мрак се разиђе, било је сасвим светло. Овде осташе неколико минута, и поново уздахаше коње и појурише даље. У сусрет су им ишла сељачка кола, у њима је лежало нешто покривено старом похабаном поњавом.

- Шта то возиш, друже?
- Ето, један војник је рањен...

Фјодор погледа у кола и испод појаве разгледа контуре човечијег тела, окрете коња и пође поред њих. Чапајев продужи даље.

- Је ли тешки?
- Тешки, баћушка... И у главу и у ноге...
- Је ли превијен?

— Завијен је, како да није, сав је покривен.

У тај мах рањеник поче да јауче, полако промоли превијену крваву главу испод сивог покривача, отвори очи и мутним, тешким погледом погледа у Фјодора, као да је хтео да каже;

„Да, брате... Пре пола сата био сам здрав, као ти... Сада ево — гледај.. Свој посао сам свршио и одлазим.. Богаљ... Сада нека други — ред је на њима... Ја сам поштено ишао и... до краја сам ишао. Сада ме, као што сам видиш, носе...“

Одломци ових мисли појавише се у Фјодоровој глави. И било је неиздржљиво тешко од помисли да је ово први.. Биће још — па шта онда? Њих ће мирније гледати — рат је рат. Али овај први — о, како је тежак овај први, свежи губитак! И исто тако брзо као ове мисли појурише друге — не мисли, него слике, скорашње, јучерашње, тамо у Козачкој Таловки, код ватре. Можда је и он као онај јуче, само то није било јуче, него синоћ, пажљиво пекао на жару полу-трули кромпир, натицао га на бајонет, вадио и пробао онако врућ... уснама?

Фјодор пожури да стигне Чапајева, али овај, изгледа, беше отишао на страну. Они се нађоше тек у стрељачком ланцу.

И напред, према фронту, и са положаја вукла су се кола: једна са муницијом, друга су ишла празна — по рањенике, а нека са свагда тешким теретом — с окрвављеним људским телима.

— Јесу ли наши далеко, — упита Фјодор.

— Нису далеко, око пет врста одавде.

Десно, с оне стране реке Узен, налазе се киргиска села, Козаци су одатле истерали ватром. Преко реке се види како ходају напред и назад стражари — два црвеноармејца. Они загледају у увале, претражују иза гомила камења и сувог ђубрета, да виде да није где пао рањени друг... Све ближе и јаче грува батерија, све ближе и јасније експлодирају гранате. Ево се већ и стрељачки стројеви црне у даљини. Каквих пет врста? — ма, није било ни две. Сељаку се, очигледно, пут учинио дуг под артиљериском ватром.

Фјодор дојаха до другог борбеног реда и ту виде Чапајева. С њим је ишао и командант пука; они су о нечему озбиљно, мирно разговарали.

— Слао сам га — није се вратио, — одговори на раније питање командант пука.

— Још једанпут пошљи! — одреза Чапајев.

— Слао сам — па ништа..

— Опет пошљи — понављао је Чапајев.

Командант пука заћута за тренутак. Чапајеву букну пламен гнева у срцу.

Задрхташе му очни капци, између трепавица грабљиво синусе очи, скупише се као у звери у честару.

— Јесу ли долазили отуда? — отсечно запита Чапајев.

— Нису ни отуда.

— Одкад нису?

— Више од једног сата.

Чапајев јако натмури обрве, али не рече ништа и не хтеде да настави разговор. Фјодор разумеде: разговор се водио о вези. С једним пуком веза је одлична, с другим — нема ништа.

Тек доцније се показало да су борци посумњали у свог командира — то је бивши царски официр. Они су дошли до закључка да их води у смрт. И нису пошли, дуго су се задржавали, стално су галамили и објашњавали се и тако су изгубили најдрагоценије време.

Фјодор је ишао поред Чапајева, коње су водили за узду. Ту се нечујно појавио Потапов, мало даље Теткин Илија, поред Теткина — Чеков... Фјодор није знао када су се овде појавили: у гужви, када је заједно са Чапајевим кренуо из Таловке, он није приметио да ли су момци остали у колиби, или су одјурили раније, ноћу, после песме.

До првог стрељачког строја било је око пола врсте. Одлучише да иду тамо. Али одједанпут поче оштар ветар, изненадан и неочекиван, како се то дешава у степи, падале су пахуљице меког, мокрог снега, оне су се густо лепиле за лице, сметале су да се иде напред. Напад је одложен. Али међава није дуго беснила — кроз пола сата стрељачки стројеви опет су били у покрету. Кличков и Чапајев се разиђоше — на лево и на десно крило — сада су већ били у првом стрељачком строју. Десно се показа салаш Овчиников.

— Овде је, мислим, козачка заседа, — рече Чапајев, показујући на реку. — Вероватно да ћемо се побити код салаша..

Овог пута Чапајев се преварио: гоњени Козаци нису ни помишљали да се држе на салашу, они су само припуцали да заплаше непријатеља и — ухватили маглу, не дајући отпора.

Приближивали су се Сломихинској. До села је остала врста и по или две. Овде је глатка широка равница, Овамо

је из села нарочито згодно и лако тући. А Козаци ћуте... Зашто ћуте? Ово злослутно ћутање горе је од сваке паљбе. Да се тамо не врше какве лукаве припреме, да се не спрема клопка?

Чаркали су само с оне стране Узена, а овде — овде је мир.

Фјодор је јахао испред стрељачког строја, и пушећи разметао се својим јуначким изгледом: пазите каква сам јуначина, гледајте — јашем на коњу испред стрељачког строја, а не плашим се да ће ме скинути козачко тане...

То је из њега избијало детиње разметање, али у тим тренуцима и оно је, можда, било неопходно. Прво, уздизао се ауторитет комесара, а затим та је дрскост неоспорно сколила стрељачки строј: када је коњаник испред строја, строј се осећа весело и чило — то зна сваки борац, који је био у стрељачком строју. Али то јуначење могуће је, наравно, само пре борбе, чим се отвори ватра и отпочне пребацивање — онда не можеш дуго поигравати на коњу.

Чапајев је јурио поамно, — био је забринут хоће ли се успоставити веза између пукова, старао се о довлачењу граната, обавештавао о комори...

Фјодор прође с краја на крај, врати се на десно крило, сиђе с коња и пође у стрељачком строју, држећи коња за узду. Батерија усредреди ватру. Као и пре козачко село је ћутало. И док је ћутало. — Фјодор је корачао мирно, шалећи се, позирајући мало својом једноственошћу и тобожњом навиком на такве ствари: он се правио мал'те не стари ветеран, који је сав поцрнео од барутног дима. Али то је било тек прво његово борбено крштење — зар се од „смољавог цивила“ може нешто тражити? Боље погледајте шта је било са ветераном после једно пет минута.

Пустивши чапајевце на једно 300хвати, Козаци отворише топовску ватру. После артиљерије од периферских млинова ошинуше митраљеви. Фјодор се одмах збуни, али ничим није показао, да се у њему нешто окренуло, спустило, охладило, као да су му врућу утробу полили хладним капљицама ментола. Он је још неко време ишао, као што је до сада ишао, али, се некако мало одвоји, застаде, пође спорије, сакри се иза коња.

Стрељачки строј је легао, дизао се, брзо се пребацивао и поново падао на земљу, бушећи на брзину у снегу мале јаме, спуштајући у њих главе као мртве. Тако се и он, кри-

јући се иза коња, пребацивао једном или двапут, а онда, — скочио у седло и полетео. Куда? Ни сам није знао, али није хтео да се удаљава од борбе, само одавде, само да оде са овог места, да оде некуд, где метци, можда не звижде тако оштро, где нема тако блиске, страшне опасности. Он одјури дуж строја, али сада не више испред њега, него позади, и ко зна зашто, полете на крајње лево крило. Израз лица му је у том тренутку био најозбиљнији, званичан — да сте га среди не би вам пало на памет да момак јури од страха. Свакако бисте помислили, да носи неки веома, веома важан извештај, или јури на опасно место ради хитног посла. Путем је срео Потапова — овај је ишао на десно крило. Зашто? Па можда, баш ради исте ствари, ради које је и Фјодор јурио на лево? Уосталом ко ће га знати, у борби не можеш разабрати да ли се човек одвојио ради посла или му је страх пореметио памет, и он се мува насумце, ошамућен, тражећи спаса. Они се сударише, заустављајући коње, брзо питајући један другог:

— Има ли метака? Хоће ли бити граната? Где је Чапајев, како га могу наћи?

Питања су се постављала да се замажу очи.

Док су се вртили у месту, из села их приметише и досетише се, да ова два коњаника нису нипошто редови већ неки из штаба. Отпочеше брзу паљбу и обасуше коњанике гранатама — све ближе, ближе, ближе...

Једна граната паде на једно, можда, двадесет и петхвати, друга петнаест, трећа још ближе. Било је јасно — село их узима на нишан. Гранате су падале у круг. Круг се стезао, сужавао у ватреним беочузима.

— У трк! — шапну ужурбано и разговетно Потапов.

У близини се распрену нова граната.

Фјодор не одговори ништа Потапову, изненада ободе коња и појури у позадину, даље од стрељачких стројева.

Потапов за њим, али се окрете, застаде изгуби у правцу десног крила. Фјодор дојаха до узвишења, иза њега је лежало десетак кочијаша. Он леже с њима, поче пратити, како гранате експлодирају на оном истом месту где се пре два минута врзмао с Потаповом. Коња је привезао за најближа кола. Лежао је, ослушкивао зујање, тутњаву и завијање граната које су парале ваздух и чим би се фијукање приближило, Фјодор би се с места испружио на промрзу

снежну падину и тако лежао ничице, непокретан. Затим је лагано опрезно придизао главу с муком пратио не зуји ли где мимо или близу нека нова граната. Је ли дуго лежао овде — ко ће га знати? Да, баш овде би он, вероватно погинуо од залутале гранате, која је унаказила тројицу сељака, што су сада лежала с њиме на снегу. Али Фјодор је још пре тога устао поново скочио у седло и замислио се за тренутак: а куда ће сада? Као да је хтео да му притекне у помоћ, с левог крила жустро дојури млади црвеноармејац, и и загрцнувши се — ужурбано промрмља, не обраћајући се никоме:

— Где су митраљеви? Где су ту митраљеви?

— Какви митраљеви?

— Требају нам митраљеви — са левог крила иду Козаци као лавина.

Фјодор одмах помисли да је и овај ратник као и он, али погледа на ону страну на коју је показивао коњаник и одједном се охлади кад спази црну масу, која је јурила не далеко од њих... Коса му се диже на глави.

— Сад ћу их послати из коморе! — викну он ошинувши коња и појури према комори.

Он дојури тамо и није знао шта да каже: „Коморције су га гледале лукаво и испод ока смешкајући се, — осећали су, очевидно, зашто је делија долетео. А можда се то Фјодору само учинило и сељацима можда није било до тога, они су се смејали и шалили, да би брже прошли, отишли ти дуги и страшни часови, кад мораш ето ту стајати и чекати ко зна колико. Стој и чекај, не мичи се с места до наређења, а около севају и фијучу гранате — траже жртве. Залутале гранате лете далеко, могу погодити и саму комору. То се само у шали каже, да се тобоже у комору шаљу кукавице да их се људи отарасе.

Отиди тамо па ћеш видети какво је кукавичко гнездо комора! Лако је војнику у стрељачком строју, — тамо сви имају пушке, тамо стотине и стотине иду збијени један поред другог. Тамо те стотине имају митраљезе, тамо напред грувају топови и помажу митраљесцима. А у стрељачком строју?! Тамо имаш уз кога да се прислониш, за кога да се закачиш, наоколо је стрељачки строј. А погледај комору: двеста кола, двеста људи, и на тих двеста људи... једанаест пушака! Једанаест пушака, а метака готово и нема. Митраљез је у резерви, али у њему треба оправка. Уз то од две

стотине — сто педесет не уме ни да пуца како ваља. А они што знају, — сакати су и слаби: неко ни пушку не може да подигне, једино уме да уздом маше на кљусе. То ти је комора! А Козак воли коморе: што је не би приграбио голим рукама. — А кад чета налети — ко ће је одбрани, на кога да се ослони, од кога да тражи помоћ? Јуре Козаци између кола, секу коморцијама главе. Једанаест пушака, а и оне ћуте — Козаци их одмах избију из руку. То ти је комора, то ти је кукавичко гнездо: коморције у таквом страху живе, да за такав страх не зна ни стрељачки строј!

Дакле, којешта говоре и вређају, да су тобож у коморама кукавице, а кукавице се свуда плаше: коморцијски страх биће да је куд и камо страшнији од оног, што тресе борца у стрељачком строју.

Шило у врећи не сакри, обузео — обрвао Кличкова стид, није имао снаге да се са људима нашали, да поразговара, а да иде — куда ће! Тако се мувао као уклет између кола скоро сат и по: тражио да припали, питао за сено, коломас, хлеб, конзерве, распитивао за село — јесу ли издалека или из околине? И ништа му није помогло, ништа му није полазило за руком. Речи су биле празне и глупе, непотребне, изгледало је да се коморције гнушају Кличковљева разговора, удаљавали се од њега нехајно, вређајући. Као отровни црви минуте су гмизале полако и тромо; поцепале су, израњавиле, изрешетале Фјодорово срце — као да су се светиле због кукавичлука, због срамоте.

Топови су грмљавином заглашивали околину. Тутњава се одбијала од поља, као да се копрцала и самртнички урлала циновска звер, сатерана у обруч.

Кроз стењање, звиждање и рику — ишли су весели стрељачки стројеви, осокољени ватром. У црној капи са црвеним ширитом у црном огртачу, што је као демонова крила, летео на ветру — јурио је с једног краја на други Чапајев. И сви су видели, како се сад овде сад онде изненада појављивала и брзо нестајала његова мршава фигура урасла у козачко седло. У трку је издавао наређења, саопштавао кајнужније ствари, постављао питања. И команданти, који су тако добро знали свог Чапајева, давали су кратко, брзо потребне податке — ни једне сувишне речи, ни једног тренутка задржавања...

— Јесу ли сви митраљеви читави? — добацивао је у трку Чапајев.

- Јесу! — докивао му је неко из строја.
 — Колико кола са гранатама?
 — Шест...
 — Где је командир?
 — На левом...
 Он је јурио на лево крило.

Стрељачки стројеви су силовито јуришали. Истог часа почели би козачки митраљеви. Стројеви су падали ницице, припијали се уз снежну кору — лежали као мртви, чекали нову команду.

Иза стрељачких стројева јурио је Чапајев, кратко, брзо и заповеднички издавао наређења, хватао одговоре.

Нагло окреће коња, јури према командиру батерије:

- Туци млинове!
 — Покосити све митраљезе са млинова!
 — Село не дирати док не кажем!

И окренувши се брзо, одјури натраг према стрељачким стројевима. Чешће, јаче и љуће проговорише топови.

Село се нервозно журило да заустави стрељачке стројеве, који се пребациваху. Млинови заурлаше и изненада полетеше у ваздух, са сувим, као лавез продорним треском: заштекташе сви митраљеви одједном. Обе стране су појачавале ватру. Али црвеноармејци сваког тренутка прилазе све ближе и ближе, све тачније падају — експлодирају гранате, дах замире при помисли, да је смрт толико блиска, да је непријатељ близу, да га треба смождити, и гонећи га у стопу продрети у село.

Узбуђен, с ватром у очима — јури Чапајев с једног краја на други. Шаље курире час према митраљезима, час према гранатама, час команданту пука, час поново јури сам, и борци виде како свуда промиче његова мршава фигурица. Долете коњаник, нешто му брзо рече.

- Где? На левом крилу? — трже се Чапајев.
 — На левом...
 — Много?
 — Да...
 — Јесу ли митраљеви на месту?
 — Све је у реду... Тражили смо појачање...

И он јури тамо, на лево крило, где се страшно надвила опасност. Козаци се примичу као лавина... Већ се у близини виде коњи у трку. Чапајев долете команданту батаљона.

— Ни с места! Сви у строј... Плотун!

— Разумем...

И појури изнад редова бораца, што се беху приљубили уз земљу.

— Држ'те се, држ'те се, момци! Не дижи се... Пустих близу — и ватра по команди.

У тим последњим, кобним тренуцима тако је потребна борцима одлучна реч. Мирни су... Чују. Виде да је Чапајев с њима. И верују да неће бити зла...

Чим је лавина дојурила на домет пушке — плане плотун, за њим други... задрхти нервовни митраљески рафал... Тра-та-та... Тра-та-та... Тра-та-та... — непрестано су иштектали митраљеви.

Ахх!... Ахх!... — праштали су, пратили су их јасни, оштри, сложни плотуни...

Лавина се збије, измеша, замре за тренутак.

Ахх!... Ахх!... — праштали су, суви плотуни... Још тренутак — и лавина се не миче... Још тренутак — и коњи окренуше назад. Козаци јуре натраг, а за њима:

Тра-та-та... Аххх!... Аххх!... Тра-та-та... Аххх!... Аххх!...

Јуриш је одбијен. Борци већ придижу беле главе са земље. На неким лицима, загрејаним и забринутим, једва игра преплашен осмејак... Стрељачки стројеви допрли су до самог села... Пребацивања су све чешћа и чешћа... Ватра козачких митраљеза одјекује стројем. И чим се ланац подигне — туку козачки плотуни. Загушује их ситан уздрхтали талас митраљеског рафала. Борци су већ заобишли прве млинове, сакрили се, у гомилицама, иза хумки и покрај плота — све дубље и дубље — у село...

Одједном изненада загрме:

— Другови! Ура... Ура... Ура!!! Строј се трже, уздрхта, дохвати пушке на бајонет, — неједнаким, лаким трком јурну у последњи напад.

Не чују се више козачки митраљеви: митраљесци су посечени на месту. По селу шуме таласи црвеноармејца. Негде далеко, далеко промичу последњи коњаници.

Црвена армија ушла је у село Сломихинско...

Бедан и збуњен, Фјодор Кличков извлачио се из свог срамног скровишта. Опет је јахао према строју. Није знао шта се тамо збива, али је чуо да је палба све тиша и тиша, и сада је сасвим престала.

„Биће да су наши ушли у село, помисли он. — А можда је друкчије: наши су били опкољени, тукли се, тукли, па предали. Можда Козаци већ сада славе крваву победу.

А кроз десет минута појуриће амо по коморе. И са комором заробиће и њега, комесара.“ Срамота! Најсрамнија срамота? Како га је било стид када је увидео да у првој битци није имао довољно храбрости, да се претрашио као мачка, сам није оправдао своје сопствене наде и очекивања. А где је одважност, смелост, хероизам о којима је толико мислио кад је био далеко од стрељачких стројева, од граната и метака?

Убијен сазнањем свога злочина, каскао је лагано према оном месту одакле је пре два сата тако срамно побегао. Протје и хумку на којој је лежао са коморцијама, сељацима — тамо је сасвим близу спазио огромну јаму од гранате и крв на снегу. Каква је то крв? Чија је? Тада још није знао да је ту ударила граната и убила његова три скорашња сабеседника.

Иза хумке је равна долина — туда се кретао наш строј Али где је сада? У селу? А можда на другој обали Узена? Можда су га тамо сатерали Козаци? Да га нису отерали кроз село?

Губио се у слутњама и претпоставкама.

У то докаса коњаник. И тај је, очигледно, „тражио митраџезе“. Лупетао је нешто без везе. Фјодор му се загледа у лице и схвати да обојица болују од исте болести.

— А где су наши? — нехајно упита овај, прилазећи му сасвим близу.

Па и ја их тражим, — са гађењем одговори Фјодор и застиде се. Разумели су у потпуности своју заједничку срамоту.

— Можда су већ у селу? — извештачено зевајући и са лажном немарношћу, запита непознати.

— Можда, — сложи се Фјодор.

Па шта, да идемо, дакле?

— Куда?

— Па у село.

— А ако су Козаци тамо?

— Сумњам... Ваљда су ушли... А усталом...

— То је оно: паднеш ли им шака — неће те поштедети!

Сличне ствари предлагали су један другом неколико пута, исто толико пута одвраћали и опомињали један другог, истичали да је нужно некако узгред, опрезно дознати: ко сада држи село.

У разговору вукли су се напред, нису ни приметили да су се већ приближили на пола врсте, да их из млина одавно добро виде, а и онако немају куда, и у случају потере, готово и не вреди да беже: митраџези би их са млина и онако стигли!

Тако су јахали и дрхтали од неизвесности, дрхтали и јахали даље.

Сасвим близу првих колиба спазише дечака од десетак година.

— Мали, еј мали! Је ли ушла овде Црвена армија или није?

— Ушла је — весело звонким гласом одговори дечак. А одакле ви долазите?

— Хајде хајде, мали, играј се! О војним стварима се не прича — очински пресече Фјодор његову настајну и немесну радозналост.

Сапутник чим зачу да нема опасности — изненада, као случајно, несташе. Кличков, миран, али још увек покуњен и збуњен, улазио је у село које беху заузели црвени пукови. Тешио се мишљу да се сигурно свим новацијама дешава то исто у првој битци, да ће се касније показати, да ће у другој или трећој борби бити друкчији...

И Фјодор се није преварио: после годину дана био је одликован орденом Црвене заставе за једну од најславнијих операција. Прва битка била је за њега велика, сурова поука. Оно што му се десило код Сломихинске, више му се никад није дешавало у току грађанског рата. А била је ситуација кудикамо сложенијих и тежих од сломихинске битке... Изградио је у себи оно што је хтео: смелост, миран изглед, самосавлађивање, способност, схватање ситуације и брзо сналажење у њој. Али то није дошло одједном, — требало је најпре прећи пут који је изгледа неизбежан за све: од очигледне смушености и збуњености до владања које се истиче за углед.

Распитујући се од пролазника где се сместио штаб, Кличков примети да су сви одговарали некако на брзину, као да им се неће, као журећи некуда, — цело је село било у покрету, изванредно живо и узбуђено. Козаци су потиснули

и отерали, а сада су их негде даље гониле оне јединице, којима је то било поверено. Дакле, узрок овог узбуђења није у томе — нити у ратној опасности нити у припремама за борбу. У чему је онда?

Неприметно је дојахао до штаба — огромне куће трговца Карпова. Ту су били окупљени сви: Чапајев, његови момци и Јожиков. Фјодор је нарочито запазио Јожикова.

Изгледа да је овај разумео у чему је ствар и дочекао је забушанта са непрекривеним осмехом:

— Позадину сте организовали... друже Кличкове? — а очи му блистају и смеју ли се, смеју, ђаволу — потсмевају се.

— Да, позабавио сам се тамо... невесто прогунђа Фјодор и обрати се Чапајеву: — Јесте ли обавестили армију?

— Баш се, ето, спремамо... Добре су вести стигле из Уралска — већ су тамо ударили, чисте пут ка Лбишченску...

— Тамо је тек било... А како ћемо ми овде, у погледу Сахарне?

Упита и збуну се: речи му се учинише и сувишним брбљањем као што се и њему самом чинило да је овде готово сувишан...

„Сви су они били овде, борили се, стављали живот на коцку, а ја — ето — изволео сам да се појавим тек после два сата!“

Грижа савести пробадала је срце, као пламени стид удара у лице.

Сељанке су једна за другом прилазиле кући. Нешто су доказивале посилним и стражарима, упорно маћући рукама, узалуд покушавајући да продру у штаб. Кроз прозор се видело да их неће пустити; то је потврђивао сталожени и подругљиви изглед црвеноармејаца. Фјодор изађе, распита се о чему се ради, дозна да се жале на своје нове госте — црвеноармејце, који, ето, развлаче имовину. Фјодор оде, сместа с њима испита ствар, прегледа, записа и обећа да ће пронаћи и вратити оно што је нестало.

Пљачке је било — никакo се то не може порећи. Кад трупе уђу у насеља, пљачка је, изгледа, неизбежна појава, Фјодор је касније имао више пута прилике да то примети и код својих, црвеноармејских јединица и код непријатељских трупа. То је нешто стихијско, против чега се тешко борити, а што није могуће до корена уништити док има рата. То је особина данашњег борца, његове нервозне специфично ру-

шилачке психологије. Војничке пљачке ће нестати тек кад нестане рата. Тако је то. Али то никако не значи да се против ње већ сада не можемо борити и то веома, веома успешно.

Фјодор је наишао на читав низ пљачки, потпуно бесмислених, које нису биле извршене ни из каквих користољубивих побуда.

Иде, на пример, црвеноармејац, вуче огроман завежљај са разноврсним ситницама:

— Шта ти је то? Покажи.

Овај сасвим мирно спусти завежљај на снег одреша га и извуче из њега дечје кошуљице, пелене, разне играчке, крпе, хаљинице...

— Шта ће ти то, друшкане?

Ћути. И сам увиђа да му не треба.

— А што си узимао? — питам.

— А ми, ко шта дохвати: узме па носи.

— Па ипак, зашто?

— Шта ја знам...

— А к мени долазила жена, плакала, тражила, биће да је баш то тај веш...

— Можда и јесте. Нека узме; — пристаде момак не жалећи.

— Не, „нека узме“, то треба однети, — убедљиво, пријатељски, не љутећи се рече му Кличков.

— Могу и однети — пристаде овај.

Однећу дабоме, што да се жена петља. Ти ми покажи, а ја ћу сам однети.

Фјодор срете другог. Овај је на главу навукао плетена дечја колица — можда их је вукао за огрев, а можда, просто да се нашали.

И тога је било, свакојако су се забављали

Деси се да огромне шапе дохвате неког чувавог Михрјутку, који има потезе чизметине, са целим аршином блата при њима, и бутине од три пуда, па још и по пуда коврцаве плаве косе — шчепају га и вуку у тим заиста анђеоским колицима. Вришти — рита се Михрјутка, разиграним урлањем плаши пролазнике. У козачком селу, засеоку или граду — забава је увек иста. Вришти колико ти драго, а забава ће се ипак одржати: дотрчаће деца са свих страна да помогну да га свежу, држаће га, сасвим ће угурати момка у де-

чја колица. Свезаће га, причврстиће како ваља, руке ће му конопцем притегнути, а затим ће потражити где је падина стрмија, па га гурнути... на точкићима... тумбе!

Ха-ха-ха! То ти је јуначка забава.

И ту је резултат био исти: момак је вратио Кличкову колица без најмањег жаљења, она су му била сасвим непотребна, а привукло га је само њихово шаренило...

Много су тога пронашли, много вратили, село се примирило, престало да се жали. Чапајев нареди да се сместа позову команданти, а када се сви скупише — суровим тоном нареди да се изврши масовни претрес и да се ухапсе сви они код којих се нађе ма која украдена ствар. Све оно што се одузме треба скупити на одређено место, одредити нарочиту комисију, која ће ствари вратити, а онда позвати оштећене и задовољити, али... само сиротињу: ни једном „буржују“ да се не врати ни пребијена пара. Ова имовина ће се предати пуковским касама, које треба да се створе одмах, сместа; не треба дирати нити хапсити оне који су сами вратили ствари... Поред тога — кроз два сата скупити на тргу све борце, објавити им да ће говорити „сам Чапајев“ — да, баш је тако заповедио да им саопште: „Говориће сам Чапајев“.

После два сата Пећка Исајев је рапортирао Чапајеву да су се црвеноармејци скупили на тргу и да га чекају. У то стиже командант једног пука, те заједно кренуше према тргу. Командант је успут објашњавао Чапајеву какво је расположење бораца.

Фјодор је први пута слушао Чапајева. Одавно се већ одвикао од таквих говорника — демагога. За слушаоце раднике — Чапајев би био слаб и неподесан говорник, његовом начину говора можда би се добро наругали. Али — овде је друкче. Баш напротив: његов говор је овде имао огроман успех! Он отпоче без икаквог увода и објашњења, прво са оним питањем због којег је сазвао борце, са питањем плачке. Али успут закачи и огромну гомилу непотребних ситница, закачи све што му случајно паде на памет, што се могло ма како „прикрпити“, ствари. У Чапајевљевом говору није било ни трага о складности, јединства, прожетости било којом главном основном мишљу; говорио је шта је стигао. Па ипак, и поред свих небројених мана и недостатака, његов говор је оставио огроман утисак. И не само утисак, и не само нешто лако и пролазно — не: то је била оштра,

неоспорна, активна снага, која је дубоко продирала. Његов говор је био прожет искреношћу, енергијом, чистотом и некаквом наивном, готово детињастом истинитошћу. Слушали сте и осећали да тај говор, невезан и случајан у својим детаљима — није празно брбљање, није позирање. То је ватрена, искрена исповест племенита човека, то је протестни поклич увређеног борца, то је снажни и убедљиви позив, а ако хоћете, и заповест: у име истине могао је и умео не само да зове него да и наређује.

„Ја вам, каже, наређујем да више никад не плачкате. Само подлаци плачкају. Јесте ли разумели?“

Као одговор на ову наредбу зачуше се урнебеси, поздравни и захвални, радосни повици огромне гомиле, који су долазили из дубине срца. Одушевљење је било неописиво. Црвеноармејци су се заклињали, верујући сопственим речима, поштено су се заклињали своме вођи, да никад неће дозволити плачку, а да ће кривце сами стрељати на лицу места.

Авај! Нису знали да је то немогуће, да се то за време рата не може искоренити, али су се са убеђењем заклињали, и нема сумње да су смањили плачку до најмањих размера, које се могу постићи на фронту.

Иш се памте делови Чапајевљевог говора:

— Другови! — звонио је тргом његов метални глас. — Нећу да трпим оно што се дешава! Стрељаћу сваког кога приметим да плачка. Сам ћу први стрељати подлаца, ето, овом, — и он енергично припрети десницом изнад главе. А ухватиш ли мене — пуцај у мене, не штеди Чапајева! Ја сам вам командант само у строју. А када је вољно, ја сам вам друг. Дођи ми у поноћ и после поноћи. Ако затреба — пробуди. Бићу увек с тобом, и поразговараћу, и казаћу ти што треба... Ручам ли — седи да ручамо заједно! Пијем ли чај — седи да пијемо! Такав сам ја командант.

Фјодору би непријатно отворено, дечије хвалисање, а Чапајев, заставши за тренутак, мирно настави:

— Навикао сам на такав живот, другови. У „кадемије“ нисам ни завирио, нисам их завршио, а ипак сам формирао четрнаест пукова и свима сам био командант. Свуда ми је тамо био ред, није било плачке, а није ни тога да неко из цркве дигне поповску мантију. Зар си ти — поп?

Хоћеш ли је обући, кучкин сине? Зашто си је украо? Чапајев се бесно окрену на једну па на другу страну,

чак се наже уназад, погледа продорно и брзо, као да је хтео усред сиве огромне масе препознати зликовца о коме је управо говорио.

— Поп, зна се, лаже, — избаци Чапајев „јачу“ мисао. Од преваре он и живи. Какав би то поп био који не вара? Не дирај, каже, мрсно, а сам ждере масну гуску, само коске крцају. Туђе, каже, не дирај, а сам краде — зато смо омрзли попове... То је тачно, али ипак туђу веру не дирај, не смета ти. Говорим ли право, другови?

То је била сигурна карта. Чапајев је то знао и зато је баш ту и поставио своје лукаво питање.

Црвеноармејци — сељаци, распаљени чапајевским говором, одазваше се бурним поклицима, као да су дали одушке дугом, пријатељском, ћутању.

Чапајев је само то чекао. Сада су симпатије слушалаца биле потпуно на његовој страни: даље, какав год био говор — успех је осигуран.

Ето, вучеш из туђе куће, а и онако је све твоје... Кад се сврши рат — чије ће све то бити, ако не твоје? Све ће бити твоје. Одузмемо ли сто крава буржују — стотини сељака даћемо по једну. Одузмемо ли одела, и одело ћемо разделити на равне делове... Говорим ли право?

— Тачно... тачно... тачно... — одговор је одјекивао као тутњава.

Пламте унаоколо узбуђена лица, зверају зажарене, усхићене очи...

Брзим, кратким речима, климањем глава, осмесима, веселим очима изражавају црвеноармејци један другом ватрено одобравање, сагласност и задовољство. Чапајев је држао у рукама колективну душу огромне масе и приморавао ју је да мисли и осећа као што он мисли и осећа.

— Не дижи!.. узвикну он, одлучно махнувши левом руком. Стане за тренутак, не налазећи потребних речи — Не дижи! кажем. Прикупи на гомилу и предај свом команданту! Дај све што си буржују одузео. Командант ће продати, а новац ће ставити у пуковску касу. Будеш ли рањен — ето ти, изволи из касе стотину рубаља... Убију ли те — ето ти стотину свакој породици. Је ли добро? Говорим ли право или не?

Сада се ту нешто неописиво догоди — усхићење пређе у занос, повици — у необуздано усхићено урлање...

— Све да се врати! завршио је Чапајев када се узбуђење слегло. Да се врати све до последњег кончића све што је одузето. Видећемо после коме ћемо вратити, а коме нешто задржати, у вашу корист. Јесте ли разумели? Чапајев не воли да се шали: док ме слушају — ја сам друг, а нема ли дисциплине — нека вам не буде криво.

Говор је завршио уз очајничко плескање, уз дуготрајно громогласно „ура“.

На сандук, са којег је тек сишао Чапајев, скочи црвеноармејцац, у трен ока отвори шињел, задиже блузу, и брзим покретом откопча масивни, сребрени, козачки опасач којим је стезао панталоне.

— Ето га, другови! — викао је момак, витлајући изнад главе опасачем. Носим га седам месеци... у борби сам дошао до њега... сам сам убио, сам сам га с убијеног скинуо... а дајем га. Не треба ми... шта ће ми? Нека иде у заједничку касу. Живио наш херојски командант — друг Чапајев!

Гомила уздрхта од усхићених поздрава.

Фјодор је видео како је дубок утисак учинио Чапајевљев говор, радовао се због тога, али се све бринуо због оних „сто крава“ и одела које ће делити „на равне делове“; поред тога није било све, у реду ни са тим пуковским комисијама.

— Друже Чапајеве — обрати му се он, — желео бих да се одмах упознам са црвеноармејцима, а хтео бих такође да им укратко испричам о нашој општој ситуацији у земљи, само им ви кажите да ће, ето, говорити комесар друг Кличков...

Чапајев се одмах нађе на сандуку, обавести људе и Фјодор поче да прича о борби на другим фронтима — против Колчака, Дењикина, против свих вођа белих армија. Укратко додирну међународну ситуацију, заустави се са две три речи на економском животу земље. С времена на време, тобож испуст и као за илустрацију наведе чапајевске примере заустави се на њима и, не побијајући их директно, даде им таква „објашњења“ да је од његових тврђења једва остало и трага...

Фјодор је прилазио обарању Чапајевљевих гледишта веома опрезно и непрестано убацивао изразе као што су, на пример, да „добру и тачну мисао друга Чапајева о нашој заједничкој имовини наши непријатељи би протумачили, наравно, као да ми тобоже узимамо, односимо и делимо било коме, како нам падне на памет... Али друг Чапајев и ја не

мислимо тако, па и ви, сигурно, тако не мислите" — и Фјодор је поткопавао и обарао оно „делење“ које је изгледа, баш предлагао Чапајев. У сваком случају тако се могао протумачити и разумети његов чувени пример: стотину одузетих крвава поделићемо стотини сељака — сваком по једну...“ Није било могуће да таква тврђења остану без објашњења.

Сељачко порекло Чапајева и његова природа, необуздана, неуравнотежена, недисциплинована, као и боравак, додуше веома кратак, у групи анархиста — све му је то давало анархистичке особине, гонило га на партизанске испаде.

Да, реч је велика ствар: у селу више није било ни плачке, ни изгрета ни насиља.

Чим се митинг заврши, Фјодор нађе Јожикова и хтеде да се с њим посаветује: да ли данас да створе ревком у селу или да одложе ствар за сутра. Али Јожиков промумла нешто неразумљиво и, избегавајући директан одговор, Фјодор одлучи да сам ради: обавести становништво да се одмах скуппи у згради сеоске управе, позове тројицу политичких радника, одреди тачке дневног реда, одлучи да сам покуша срећу у новом послу — још никад није имао прилике да ствара ревкома у зони ратних операција. Искупило се доста сељака — просторије нису могле примити оне који су дошли. Када је Јожиков дознао да ће се ревком и без њега образовати, дошао је сам. Фјодор није одмах разумео тај маневар, досетио се тек касније: Јожиков је веома желео да прикупи што више материјала о томе да је Фјодор неактиван, непогодан, слаб итд, како би га сменили, а њега, Јожикова, поставили за комесара групе. Хтео је да самостално створи и ревком, а Фјодора да стави пред свршен чин. Али није стигао.

Окупљени сељаци држали су се неповерљиво, као што увек бива у таквим случајевима. Што да се чудимо? Јуче су били Козаци, и јуче су их овде окупљали и бирали своју власт. Данас су дошли црвени, постављају ревком, а сутра ће се, можда, поново вратити Козаци — а шта онда? Неће ли отићи главе мештана који су данас постављени да управљају селом?

Нико није хтео ићи да ради у ревкому — плашили су се. Они који се нису плашили и који нису разумели догађаје у свој њиховој сложеној и озбиљној узајамној повезаности, већ одавно су напустили село, отишли у градове, прикључили се Црвеној армији.

У ревком су поставили своје политичке раднике. Говорили су затим о раду — шта треба одмах радити; шта по-

сле, а шта може да чека. Одлучили су да од присутних прикупе прилоге за прве трошкове, а касније да се с капом прође кроз цело село. Затим да се повежу са Уралском, да приме отуда директиве — наређења, а можда и материјалну помоћ.

Фјодор им је усрдно објашњавао задатке ревкома, а узгред и задатке совјетске власти. Сељани су слушали, потврђивали, одобравали... У селу је била успостављена совјетска власт. Над улазом у козачку управу била је истакнута мала црвена заставица.

Увече се извидница вратила празних шака. Мувала се у разним правцима, њушкала, пипала, осматрала, али чижинске поплаве нису допуштале ни саму помисао — да се на саоницама дође до великог Уралског тракта. Истина било би јутром још јаким мразева. Истина степа је била покривена трошним лепљивим снегом. Али путеви су се већ приметно расквасили попустили, а топли су их мартовски дани потпуно оголили. Требало је обуставити даље напредовање и чекати даља наређења. У великој кући трговца Карпова окупио се читав командни кадар. Чапајев нареди да се шаљу осигурања, довлаче коморе, прави ред у совјетском козачком селу... Амо су доводили заробљенике. Дуго су и безуспешно испитивали Киргиза, ухваћеног у степи. Сазнало се да око Шиљне Балке — насеља удаљеног неколико десетина врста — шенлуче Козаци и умало да нису заузели и само насеље; требало је тамо сместа пребацити део расположивих снага — и о томе је било говора. Па зар је мало разних послова, ко би могао све да исприча!

Сумрак се спустио као црна магла. Команданти су спавали — уморни од марша и брига немирног дана. Заспао је и Фјодор. Чапајев га ускоро пробуди да потпише наређење. Он се пробуди, потпише и опет заспи. Чапајев га опет пробуди. Сву ноћ је преседио без сна тај изванредни човек. Фјодор се буди и види како Чапајев седи сам, светли само оскудна љубичаста лампица. Седи, тешко се нагнувши над мапу, држи у руци онај исти омиљени шестар, што га је имао у Александровом Гају: мери, мери, па запише, опет мери па поново „запише“. Читаву је ноћ, до првих петлова, мерио на карти и слушао јуначко хркање команданта. Код врата, стегнувши рукама пушку, дремао је стражар и сивим челом ударао о црну оштрицу бајонета,

У Сломихинској су остали четири дана, Фрунзе је преко директне телефонске везе јавио да бригаду баца на оренбуршки фронт. Ситуација је скоро захтевала да се и та одлука промени, — бригаду су пребацили не ка Оренбургу, већ у бузулучки рејон. Фрунзе позва к себи Чапајева и Кличкова у Самару на разговор.

Спремили су се за четири минута. Знали су да се овамо више неће вратити. У саонице убацише путничке коферчиће. Ко би задржао плаху тројку — изабрали су једре, најжустрије коње!

Аверка већ седи, спреман за степску трку, затегао узде као старица усне — поносно и чврсто!

На доксату су Потапов, Чеков, Теткин Илија — читава чапајевска дружина излете за испраћај.

— Зовите нас што пре одавде, друже Чапајеве...

— Сместа — чим стигнем!

Тројка крене.

Опроштајни узвици затреперише у снежној прашини. У очима оних на доксату одрази се туга растанка као у огледалу. Неко врисну, неко замахну бичем, неко баци капу високо, до крова... Доксат нестаде у сивој тузи и снежним сметовима...

Степе, степе! Вечерње руменило, колевке беле, меке. А степом, као уздах, шуми ветар као мирисни, хладни валови лети над белим снегом, лети изнад снежних пустара, не стаје у чистом плаветнилу раног мартовског неба!

Од Сломихинске упутише се натраг преко Александрова Гаја оним истим путем којим су још тако недавно водили пукове...

Возили су се и ћутали. Степа је за путника као љуљашка — нагони у сладак сан.

Ето их већ у Козачкој Таловки. Па зар су се давно овде спремали за битку, проучавали шестаром цепали карту, саветовали се, мозгали — како да смрве Козаке као орах! Ноћ пуна песама, веселих разговора, затим мртве тишине, снажног хркања уморних, чврсто заспалих бораца...

Фјодор се сети ватре и оног риђобрадог сељачића поред ватре и развијеног гргуравог момка што је на жару окретао кромпир и вадио га бајонетом. Где су сада? Јесу ли живи?

Тако је било до самог Александровог Гаја — сећали су се прошлих доживљаја, полажући себи рачун о својим поступцима.

У Алгају нису били дуго — одморише се, прихватише се — и на пут. Мењајући тројке, стигли су степом све до саме Самаре.

На путу

Чапајев је спадао међу оне с којима се лако и присно може спријатељити. Али исто тако брзо и нагло развија. Ех, кад се разгалами, разбесни, љутито скреше увреду, распали, тресне, ништа не жали, са свима раскида, не гледа даље од носа у бесу и разјареној заслепљености. Смири се зачас — и мучи се. С тешком се муком присећа, схвата шта је учинио, почиње да разабире, да одваја важно и озбиљно од случајне плеве, од лудог чичка. Кад све разбистри — спреман је на уступке. Али не увек и не свакоме: попустиће тек онда кад му се прохте, и само онима које цени, на чије мишљење полаже. У таквим моментима треба га смело и упорно тераи на искреност. На тај мамац лако је ухватити Чапајева, откривао се понеки пут толико да му се срце видело.

Био је човек бучан, волео је да виче, толико строг да се онај који га не познаје боји да му приђе: изгрдиће на мртво име, или — не дао бог — распалиће чим стигне!

И збиља, могло се то десити непознатом или плашљивом. Што се више плашиш, срце Чапајева је свирепије: није волео плашљива човека. Кад пргледаш издалека — права звер, а приђеш ли ближе — видећеш простог, милог друга, чије је срце отворено за сваки туђи дах, сваки пут задрхти од тог даха, радосно-осетљиво. Погледај боље — видећеш да иза ове прашњаве псовке, иза те натмурене суровости ништа не остаје, ни најмањег камичка иза леђа — он све побаци одједном, до последњег. А кад свршиш разговор с њим, — било ти право или не — знаш и осећаш да си исцрпео питање до дна. Чапајев никада не оставља недовршене послове и разговоре — он све завршава. Рече и — тачка!

Главу је Чапајев држао високо и поносно, — није слава његових подвига узалуд одјекивала степом. Та слава је заслепила Чапајева, у сопственим очима правила га је непобедивим херојем, ударила му је у главу и опила га честољубљем.

Његови су момци, у очи и иза леђа, највише лармали о чапајевским подвизима. Они су први ширили истине и лаж, обилно су их улепшавали, први су певали одушевљене химне Чапајеву, кадили му, причали о њему својственој, чапајевској непобедивости. Када су Чапајева сјајно лагали и чак му ласкали — радо је слушао, облизивао се као мачак после млека, сам потврђивао и чак понешто додавао речима лажова. Зато би брбљивца и ситног улизицу који честито не зна ни да слаже најурио места. И наређивао би — не пуштати га други пут.

Запињала је једна чудна цртица његовог карактера: он је детињасто веровао причањима, сваке врсте — и озбиљним и празним — најобичнијим бесмислицама.

Веровоао је да се у Самари на пример, следује десет фунти војничког дувана, а на фронту не дају ни осмину.

Веровоао је да је у штабу фронта или армије и дању и ноћу непрекидно и опште пијанчење, да су онде само специјалисти-белогардејци који нас сваког часа издају непријатељу.

Веровоао је да муниција, обућа, хлеб, пушке, појачања, све редом — задоцњава због злонамерности појединих лица, а не због опште оскудице, неуредности транспорта, рецимо, квара мостова итд. итд.

Веровоао је да тифус преносе птице: што више птица, то више тифуса; веровао је да шећер расте умало не у главама; ако не бијеш коња — пропаће...

У шта ли је све веровао Чапајев, због своје наивне простосрдчности!

Или, ево, дохвати друга, рецимо, Потапова. Потапов је командант бригаде. Потапов је и сам херој и био је са Чапајевим у свима перипетијама, учествовао је у јуришима, више пута је рањен, контузован, једном речју, није бадава комбриг!

И ево неки случај у борби: Потапов не стигне да привуче комору на време, не стигне да прискочи другој бригади у помоћ, отступи, на пример, за неких пет врста, и то зато да одмах надокнади десет.

И већ неко дошаптава лаковерном начелнику дивизије:

— Кукавица је Потапов... Побегло... штета што није помагао — изгубио се сасвим... А пијанчио је, нитков један, целе недеље... Као да је против тебе, Чапајева, говорио... Завиди...

И слуша га, гута речи и верује лаковерни Чапајев, распељује се гневом:

— Ја ћу му, ниткову!... Главу ћу му откинути!... Стрелаћу га због пијанства!... Шта је то: људи да гину... а он пијанчи! А одговара Чапајев... Зовни га одмах!

И чека, сав бесан, док стигне Потапов, који је оставио послове, чим је чуо о бури... Дојури Потапов, у ходнику се распитује:

— Је ли љут?

— У-ух, још како...

— На мене?

— Само на тебе...

— Ваљда, неко напричао?

— Тако нешто...

— Проћи ће, ако бог да...

И, стегнувши на брзину кајиш, наместивши чакшире, пиштољ, исправивши се војнички, улази Потапов.

— Здраво, друже Чапајеве.

А овај и не гледа. И не одговара. Бесне очи, под тешко спуштеним трепавицама, су оборене. Чапајев суче бркове, ћути читав минут. А после — као запушач из флаше:

— Опет пијанчиш?

— Па ја ни...

— Ћути! Распојасали сте се, кучкини синови!...

— Друже Чапајеве, ја...

— Ћути! Мало је и да те стрељају, ниткова! У таквим приликама — па сте се толико распојасали, ђаволи! Шта је то? Шта то значи? Добро сте удесили Чапајева.

Потапов ћути. Зна, чим изађе гас из боце — мирно вади запушач. Он зна да ће се Чапајев извикати и смирити. А кад се смири — онда му изложи ствар, причај како је било, побиј клевету и бесмислене гласине... Инадиће се у почетку, због тврдоглавости неће слушати, али ти терај, терај терај право к циљу.

Само му малко поколебај веру у клевету — постаће мек као хлебцац, погледаће те љубазно у очи и рећи ће готово покајнички:

— А ја сам, разумеш ли...

— Разумем, разумем...

— Да-да, ето, ја сам разумеш ли... Па, кажу, повукао се... Па, кажу опет пијанство...

— Па да, па да.

Поверовао сам — како да не поверујем? А зар ти на моме месту не би поверовао? Како не би Дабоме, свако би поверовао!

И Чапајев се већ смеје. И већ Чапајев пријатељски тапше Потапова по рамену. Позива да пије чај с њим, не зна како би искупио кривицу...

Прођу два дана, прођу три дана — деси се Потапову исто — опет ће Чапајев веровати од почетка до краја клевети и бесмисленим гласинама, беснеће, викаће, претиће, а после — после се покајнички умиљавати...

Био је лаковеран као мало дете. Због тога је и сам много патио, али није могао да буде друкчији.

Само једно никада није веровао: није веровао да непријатељ располаже великим снагама, да не може бити сломљен и натеран у бекство.

— Никакав непријатељ не може да ми се одупре! — говорио је он поносно и одлучно. — Чапајев не зна за повлачење! Чапајев се никада није повлачио! Баш тако и кажите свима: не знам за повлачење! Одмах ујутро терај непријатеља дуж целог фронта! Јавите што сам наредио! А ко се усуди да се противи — да ми се доведе у штаб... Научи га брзо како з...у позади треба да држи!

На своме послу и у свом делокругу Чапајев је био велики мајстор и зналац: одлично је познавао своју дивизију — њене борце, њене команданте; мање је знао и готово се није ни интересовао за њен политички састав. Одлично је познавао терен на коме су се одвијале војне операције — знао га је сад по сећању из младости, сад по распитивању становника, сад га је проучавао са познаницима по карти. А памћење му је свеже, добро држи — просто укљешти, не пушта док не затреба. Познаје стаповништво, нарочито — сељаштво; за варош се мање интересовао; зна какав је ту сељак, шта може од њега очекивати, шта може да се нада, колико је опасно да шта предвиди. Знао је све што треба — за хлеб; за обућу, за одело, за шећер, метке, гранате, војнички дукан — за све је знао: ни с каквим питањем не можеш га изненадити.

Али питања друге врсте — политичка, и нарочито она која излазе из оквира дивизије, та питања — није разумевао, није их познавао и није хтео да зна за њих.

Међународност радничког покрета, на пример, сматрао је за чисту измишљотину, није веровао и није могао замислити да може постојати у таквом организованом облику. Када су му наводили чињенице, новинска саопштења — само се лукаво смешкао:

— Па новине — ми сами пишемо... Да би се веселије ратовало ето измислише...

— Не, па ту су лица, градови, бројке, цифре... Ту су неоториве чињенице.

— А шта значе бројеви — бројеве могу сам да измислим...

У почетку је упорно у то веровао. За друго није хтео ни да чује, само се смешкао.

Затим, после честитих и дугих разговора са Кличковим, променио је своје погледе на те ствари, као на многе друге.

Док је на пример сматрао да је свако петљање са анархистима непотребно и глупо.

— Анархисти треба пустити на вољу, он ти неће нима-ло шкодити, — говорио је Чапајев.

Комунистички програм уопште није познавао, а у партији је био већ цијелу годину, — није га читао, није учио, није се озбиљно разумевао ни у једном питању.

Најзад памти и његов однос према „штабовима“ — тако је називао своје органе, откуда је добијао наређења, директиве, као и људе, метке, одећу — све што треба. Што се тога тиче, мало се, до последњег дана, успело утицати на њега. Чапајев је био најдубље убеђен да су се у „штабовима“ угнездили готово сами царски генерали, да они „издају ко-ме стигну“, а „народ“, под руководством ето таквих вођа, као што је он сам, Чапајев, неће на удицу и, поступајући супротно од наређења штабова, обично не губи, већ добија. Осећао је органско неповерење према центру, смртно је мрзео офицере, те је ретко када дивизији био придодат понеки јадни официрчић од „нижих чинова“. Уосталом, било је и таквих официра (веома мало) који су се показали непосредно у борбама. Такве је памтио, ценио, али... увек их се чувао.

Није ценио ни интелектуалце. Код њих му се, углавном, није свиђала благоглагољивост, причање о делима и отсуство очигледног живог дела, које је он тако волео и мајсторски остваривао. Оне пак интелектуалце који су уме-

ли радити како ваља сматрао је за највећи изузетак. Из тог његовог односа према официрима и интелектуалцима потпуно је природно произлазила тежња да свуда постави своје људе: прво, зато што то нису људи само од речи, већ од дела и сигурни; друго, с њима му је лакше и, најзад, како је често говорио:

„Треба већ сада учити сељака и радника, а учити их можемо само делом... Наредим му да буде начелник штаба — одбије, будала, а не разуме да то због њега чиним. Наредим, поставим га, кија недељу дана а затим, ето, почео да ради, ни један официр тако не би радио!“

Главном му је било да свуда истиче своје лице. Зато му је читав апарат и био гибак и послушан: свуда су били и командовали само одани команданти — своји људи, још више — командати који су га дубоко поштовали.

Кличков је доста брзо увидео све те особине Чапајевог карактера, а увидевши их, још се јаче уверио да код њега треба пре свега стећи ауторитет, а тек онда га прекрстити, обуздати и повести путем не само следе и инстинктивне борбе, ма да блиставе и херојске, тако чувене и славне, већ путем свесне борбе.

Па како да се стекне ауторитет? Треба њега, Чапајева, духовно заробити. Изазвати код њега тежњу за знањем, за образовањем, науком, широким хоризонтима — а не само за ратничким животом.

Овде је Фјодор осећао своју надмоћност и био је унапред убеђен да, чим успе да га пробуди, — отпевано је Чапајеву анархисти, неће га бити тешко постепено, опрезно, али упорно упућивати на друге мисли и пробудити у њему интересовање и за друге ствари. Фјодор је имао много вере у своју снагу, у своју способност.

Чапајев је нешто нарочито, није он што и други — то је тачно, биће га тешко обуздати, као дивљег степског коња, али... и дивљег коња можеш обуздати!... Само, је ли то потребно? — наметало се питање. Није ли боље препустити судбини ову лепу, оригиналну, тако блиставу фигуру, уопште је не дирати? Нека блиста, задивљује, нека се прелива као драгуљ!

Кличкову дође та мисао, али му се учини смешном и детињастом усред те циновске борбе.

Чапајев је сада као орао са повезаним очима, жива срца, узавреле крви, пун племенитих и страсних побуда,

неукротиве воље, али... нема свога пута, не зна га тачно не осећа, не види...

И Фјодор се прихвати да га бар мало осветли, да помогне Чапајеву да изађе на тај пут. Нека не успе, нека ништа од тога не буде: покушај — није мука, свеједно, горе неће бити...

Ако пак успе — ох! Револуцији треба таквих људи, још како!

Чим су одмакли од Александрова Гаја, одмах је потиснута из свести Сломихинска, и недавна битка, и сви догађаји последњих дана. Долазило је ново — оно непознато, огромно, због чега су сада журили у Самару. Нису још били свесни оне тешке опасности која је настала на колчаковском фронту и нису били обавештени о озбиљности наших последњих пораза код Уфе. Али је било већ и онако јасно да их узалуд тако хитно не зову на преговоре: спрема се, очигледно, велика ствар, и у тој ствари неће одиграти најмању улогу.

— Шта мислите, зашто? — упита Кличков.

— У Самару?

— Да.

— Пребациће нас... Потребни смо на другом месту — уверено одговори Чапајев.

Обојица нису ништа тачно знали, а узалуд погађати нису хтели... разговор се сам од себе прекиде. Свако је ћутећи размишљао — бескрајне, неисказане мисли...

Стигоше у прво село на свом путу. Зауставише се код совјета.

Сељаци, чим чуше да је дошао Чапајев, набише се у кућу, тискали су се, пробијали се, жељни да виде прослављеног хероја. За долазак ускоро сазнаде цело село. На улици се све ускумеша, сви су журили да стигну док још није отишао, да га виде. Двориште преправила велика гомила: дечурлија, жене, домилели су чак и седобради, мршави, бели старци. Сви су Чапајева поздрављали као старог, доброг познаника, многи су га ословљавали по имену и очевом имену. Као и код Самаре, и ту је наишао на старе борце, који су с њим ратовали 1918 године. Појављују се раздрагани, слатки осмеси, радост игра на сивим, туђим лицима. Неки гледају озбиљно и упорно, као да желе да се сити нагледају, и да упамте заувек лик херојског команданта. Неке су жене стајале у смешној недоумици, ништа не знајући и

не разумевајући о чему се ту, управо, ради и кога то и зашто тако радознано гледају: мушкарци потрчаше ка совјету, потрчаше и оне с њима. Дечаци нису лармали као што увек лармају, стајали су мирно и стрпљиво, нешто су чекали.

Па и сви су нешто чекали — хтјели су, изгледа да чују шта ће Чапајев говорити. Поједине, случајно ухваћене речи летеле су од уста до уста кроз гомилу. Извртали су их, бркали, али терали све даље, даље и даље...

— Кад би нам нешто казао, друже команданте, — обрати му се претседник совјета. — Сељаци би, видиш, радо чули паметне речи.

— А шта да кажем? — осмеху се Чапајев.

— Па, кажи како живи свет око нас...

— Сети се нешто...

Чапајев није волео да се пренемаже. Знао је и видео да сељаци радо слушају — што да не говори?

Док су упрезали коње, он одржа сељацима говор. Тешко је нешто рећи о главној теми овог чапајевског говора — понављао је најобичније ствари о резолуцији, опасности и глади. Али и те речи су годиле: није шала, говори сам Чапајев! С напрегнутом пажњом саслушали су сељаци, и до последње речи, његов замршени, бесмислени говор, а кад је завршио — одобравајући климали су главама и шапутали:

— То ти је, да!

— Још како, него шта!

— Ех, што је сила!

— Много си добрих ствари рекао, хвала ти, брате. Е, баш ти хвала!

Кроз која год села и засеок прођоше — Чапајева су свуда познавали, сретали га свуда подједнако, са поштовањем, радосно, понегде, — готово свечано. Све би село излетело да га види, мушкарци су почињали разговор, жене уздисале и шапутале, дечаци дуго, дуго викали и трчали за саоницама кад би полазили. Негде би одржао „говор“. Дејство и успех били су сигурни: није ствар била у речима, већ у Чапајевљевом имену. То је име имало магичку моћ — казивало је да се иза „говора“, који је, можда, без садржаја и који ништа не значи скривају значајна, велика дела.

То је веома чудновата људска особина, али тако је увек: увек се више значаја придаје случајним и понекад глупим речима познатог и славног човека него неоспорно паметној примедби неког безначајног, не приметног, „осредњег“ човека.

У току вожње распричаше се о личним стварима, одакле, је ко, чим се бавио, у којој је средини одрастао — једном речју — о бескрајним темама. Фјодор је причао о црном радничком граду у коме се родио, примио прве дечје утиске, први пут схватио да је живот — сурова борба. Затим — скитнички живот, и тако све до саме револуције. Када је завршио своју кратку биографију, Чапајев отпоче да прича о себи. Да не би заборавио, Фјодор већ у првом засеку записа, по памћењу, Чапајевљево причање.

Чапајевљева биографија

„... Чапајев ми је причао о себи, — пише Кличков — не знам да ли да верујем. У сваком случају дође ми да посумњам у неке ствари, на пример у његово родословље, — очигледно да га је и сувише улепшао. Мислим да му је ту радила машта, али ипак ћу испричати све како сам чуо, што да не испричам? У том не видим зла, а коме се прохте да све тачно утврди — нека мало тумара кроз места о којима говорим — Чапајев још и сад тамо има пријатеља и рођака. Они би сигурно испричали доста о животу и борби степског команданта.

— Знате ли ко сам ја? — упита ме данас Чапајев кад смо седели у саоницама, и очи му заблесташе наивно и тајанствено. — Син сам кћери казанског губернатора и глумца — Циганина...

Помислио сам да се он „изволи шалити“, али Чапајев, сачекавши тренутак и не чувши зачуђене усклике, продужи:

— Знам тешко је поверовати, а било је, све је било, баш тако... Он, Циганин, заведе мајку па је напусти трудну — снађи се како знаш. А куда ће, сиротица? Овамо-онамо, без мајке није могла: мајка јој је била удовица. Мој „дед“ губернатор, не беше већ у животу... Дође она тако к мајци и одмах умре при порођају. Остао сам као право штене. А они тамо мисле где да склопе такво благо. И смислише. Позову чувара куће, а он има брата у селу, — дадоше ме баш томе брату, као неку играчку. Живим, растем, као што сва деца расту. А у његовој породици има их читава гомила. Побиемо ли се, деремо се, да бог сачува... Раног детињства се готово и не сећам, а ваљда нема чега ни да се сећам, у селу је оно

свима једнако. А кад сам узео девету — послаше у свет — и тако сам скитао целога живота... Прво ме послаше да напасам свиње — и тако сам се вежбао у чувању: рогата марва се одмах не даје почетнику. Када сам се са свињама изве-штио, постанем прави пастир, а од пастира узе ме дрводељска задруга и поче да ме учи свом занату. С њима сам радио, ишао на смене, а затим сам од дрводеље доспео трговцу у дућанчић... Учио сам да тргујем, научио да крадем, али од тога није било ништа — никако нисам подносио превару... Трговац — тај живи од чисте преваре, а ако трговац неће да вара, одмах неће имати од чега да живи. Ето, тада сам све то схватио, а чим сам схватио — ничим ме нису могли опаметити, нећу, па нећу, тако сам отишао... Што сам сада љут на трговца, то је зато што га, сотону, скроз познајем. Ту сам ти ја бољи социјалиста од Лењина, јер сам у пракси све трговце добро упознао и знам сигурно, да им подлацима треба све одузети, и добро их удесити, керове. Пљуноу сам тада на трговину и помислио у себи: шта сад да радим, сироче? А био сам у седамнаестој години. Мислио — мислио и смислио да идем поред Волге, да погледам свет по варошима, да сам лично сазнам како ко живи. Тако купим вергл... Беше тада са мномо девојка Настја... „Хајде, кажем, Настја, да идемо поред Волге: ја бих певао и окретао вергл, а ти би играла. Али зато ћемо се нагледати Волге и обићи заједно све градове.“ И пођемо... У разним местима, кад притисне зима, живели смо подуже, чак смо се прихватили посла, кад смо били гладни... Није то био прави рад — само услуге... Зимски послови... А кад сунашце обасја, априлско зеленило, кад матушка покрену лед према Касписком Мору, стегли смо кајиш па све обалом, обалом... Вергл свира, шеке изнад нас певају, а Настја је ту и песма је ту... Ех, ти, ко би те заборавио, нећу ни ја! Ах, лепа ли си ти што кроз пролеће пловиш.

Чапајевљева глава одједном клону, тужно се стиша весели глас:

— Сунчан је април, а сем сунца — земља у априлу испарава трулеж... И од те трулежи нисам је сачувао, ластавицу... Спарушила се као зелени листић. И остаде ми само вергл. А играцицу сам сахранио у Вољску, на обали... Неком Циганину сам продао вергл — и као да сам остао сасвим сам... Али таквог живот увек подигне — подигао је и мене, дора-стао сам до царске службе... Кад је дошло време да се иде у војску — отишао сам у војску, а кад одох у војску дође рат... Отада се од пушке не одвајам... Ето, тако ти је то...

— Јесте ли били ожењени? — питам Чапајева, — се-ћам се да сте нешто и о деци...

— А да... то пред рат... Истина је, био сам ожењен, али не дуго. Кад отпоче с Немцем, одмах ме позваше... Дођем некако на отсуство — свашта се прича о жени. А ја њој одмах: реци, лепо кажем, како се то десило?

„Васја, нисам ја, каже, крива, — све је то зла људска клевета. Тачно је да је то зла клевета, а ипак сам, између осталог, заиста сазнао да живиш сасвим нечасно. Иако сам те волео, змијо зелена, иди, кучко куд те ноге носе, нећу више да чујем за тебе! Децу узимам са собом... Страшно сам се увредио! Две године је нисам видео, а друге жене ни пр-стом нисам дирнуо. То нисам никад... Све сам чекао да јој се вратим, само сам се за њу чувао... А овако — како да ти то срце мирно поднесе! Дошао јој муж, а она — види ти њу!

Вратио сам се на положај, па од муке јуришам у нај-гушћу ватру. Свеједно, нек се сврши, кад у животу немам среће. Сва сам четири Георгија заслужио. Постао сам подо-фицер, дошао до наредника, а метак ме неће... Више пута сам рањаван, али, ето ме досада жива и здрава... Само ме је једна невоља пратила: умео сам да ратујем, али нисам знао да пишем. И овако ми је мука, стид ме обузима, а и завист изједа: читају момци, пишу сви наоколо, а ја баш ништа не знам... Сећам се, једном ме заставник назва „сивим ђаволом“, а ја му одвалим онако руски, споменувши му мајку. —

— Сувише сам се наљутио... Зато су ми све знакове поскидали, остао сам опет прост војник. Али сам зато ту писмо научио: и читати и писати, све сам научио. Тако то потраја, рат се одужи, у то изби и револуција — потераше ме у Саратов, у гарнизонски пук.

Дођавола, мислим, шта да радим. Свуда се воде паметни разговори и људи знају шта говоре, зашто је дошло до на-родног покрета, а само ја не знам. Хајде да ступим у пар-тију... Намолио сам бистрога човека — све ме је слао каде-тима, али ја сам убрзо отишао... постао сам есер: видим, момци добро раде...

Био сам мало са есерима, одлазио сам и на њихове скупове — и ту сам чуо анархисте. А, то је оно право! ми-слим. Људи све одједном постижу, не постављају никакве преграде. — Свако нека ради шта хоће... И Керенски је у то време од Срба организовао добровољачки одред. Поставише ме за команданта.

— А ја сам га и растурио, читав тај одред, побунио га против Керенског. Онда су мене, голубића, ражаловали и послали у Пугачев. Поставише ме за командира чете. Зна се какво је онда време било. У Пугачеву је био наш совјет народних комесара. Претседник овог совјета бејаше момак, — да се изразим једном речју — прави момак... Изгледа да ме је заволео, а и мени он се јако допао. Кад га слушам како говори, и ја пожелим да живим као паметан човек. Баш ме тај претседник совјета почео учити и просвећивати. Од тога доба све друкчије схваћам. Отресао сам се анархизма — ступио сам у большевике... Почео сам читати сасвим друге књиге, а много волим да читам. За време оног рата, пошто сам већ био научио читати, лежим у рову и читам, читам... Другови се смеју: постаћеш, веле, црквењак, начитаћеш се, а мени то није било смешно. Читао сам о атаману Чуракину, о Разину, Пугачеву, Јемељки, Јермаку, Тимофајевићу, набавио сам књигу о Ханибалу, прочитао сам такође италијанског Гарибалдија и самог Наполеона.. Знате, највише волим кад човек уме да ратује и кад не жали самог себе без потребе. Све те књиге познајем. Осим тога читао сам и друге... Говорили су ми да Тургењев лепо пише, али нисам могао да набавим његове књиге, а из Гогоља се свега сећам, сећам се и Чичкина¹... Е, кад би стекао више образовање, — глава би почела друкчије да ради. А овако шта ћу — потпуно сам непросвећен човек. Живео сам у тами, а у тами сам и остао.

А и нисам имао ни времена да учим. Сваког часа је претила опасност да Козаци изненада упадну у Пугачев... Осим тога, када је требало довести жита или угушити какву побуну, увек су ме звали:

- Је л' Чапајев ту?
- Ту је — одговорим.
- Крени.

И нису више ништа говорили: не треба ме учити сам знам...

Тако је Чапајев испричао своју аутобиографију све до октобарског преврата.

Да ли је све испричао како је заиста било — откуда бих то знао? Волео је да се помало хвалише — то му је би-

¹ Чичкин — погрешно, уместо Чичиков (јунак Гогољевих „Мртвих душа“).

ла мана; — можда је и ту нешто додао да улепша причање... А ако је нешто и додао, могла је то бити само нека ситница.²

Изгледа да је ова биографија сасвим обична: у њој нема ништа нарочито, али, загледа ли се боље, види се да је читав Чапајевљев живот, његово свромаштво, догађаји из његовог личног живота, све то заједно, — натерало Чапајева да постане незадовољан, да протестује.

Код Фјодора је било још доста тога забележено, али ми ћемо ту прекинути и нећемо излагати његова размишљања о Чапајеву. О животу Чапајева после Октобра немамо података који би се слагали: сувише је било шаролико и сјајно ово раздобље његовог живота. Као вихор јурио је степом тамо амо. Данас су га видели у једном селу, сутрадан негде сасвим на другој страни, на стотину врста далеко...

Козаци су дрхтали од самог имена Чапајев, избегавали су да с њим ступе у борбу, толико су били опсењени његовим сталним успесима, победама, јуначким препадима.

До Самаре путовали су четири дана. На путу су видели мноштво села и заселака. Где год се спомињало Чапајевљево име, увек је изазивало исти утисак. Сам Чапајев се држао са самопоуздањем које се може подражавати. Деси се овакав случај: Чапајев и његови момци стигоше доцкан увече у неко село, улице су биле празне, није било никога да питају где се налази совјет. Хтедоше да упадну у бил чију кућу, али им није било по вољи да по мразу излазе из саоница; упутише се право цркви, мислећи да совјет нађу „тамо негде на тргу“.

Најзад, наиђу на пролазнике.

— Друже где је совјет?

— Ето тамо иза јаруге... покаже пролазник на супротну страну.

Окренуше се — стигоше. Била је то огромна зграда, слична штали, стара, усамљена, дивља, чак и место беше сасвим дивље, иза јаруге, по сдрани од села, те је било очигледно да је зграда сасвим напуштена.

Куцали су дуго, једва отворише врата. Изашао је оро-нуо, глуви старчић.

— Шта тражите, драги соколови?

— Где је дежурни? — срдито упита Чапајев.

² Што се тиче порекла Чапајева од „губернатора“ изгледа да је то чиста намишљотина; доцније нико није веровао овој причи.

— Нема никог... сви су у кућама, овамо свет долази само по дану... Нема никог.

— Одмах да ми позовеш председника.

У таквим случајевима Фјодор никад није протестовао због упорног чак и оштрог понашања: нарочитом уљудношћу се у то време није могло много постићи. Често, кад би свет приметио да је неко мекушац, свако би се одмах постарао да га притисне, ућутка и да ништа не да. Време је онда било сурово, па се морало сурово и поступати, ако је човек хтео да нешто и уради, а не само да брбља.

Послали су по председника. Овај је успут од курира чуо да га зове „сам Чапајев“. Дође преплашен, скине капу и поклони се.

— Шта радиш то, братац. Изгледа да је за тебе совјет неки свињац! — љутито га дочека Чапајев. — Куда си га бестрага забацио — зар немаш места усред села, а?

— Народ не дозвољава — плашљиво примети председник.

— Какав народ? Какав народ? То кулаци не дају, а народ ту није ништа крив... Гле, како ти лако попушташ...

— Хтео сам...

— Шта си хтео, прекиде га Чапајев. — Ту треба радити, а не хтетити. И још си нека власт... Сутра да преместиш совјет на трг, у неку лепу кућу, и реци да је то наредио Чапајев. Јеси ли разумео?

— Разумео сам — промрмља председник.

— На повратку из Самаре, — пази се — ако те нађем у овој рупи...

Онемо, види се, ништаван председник од оне врсте људи који су били „подметнути“, почне да трчкара тамо амо, да тражи коње... Али нису хтели нијда преноће у „таквом селу“, и исте ноћи отпутоваше.

Стигоше у Самару. Дођоше код Фрунзеа. Овај другарски позове Чапајева и Фјодора да дођу увече код њега у стан да се како треба договоре о претстојећим операцијама. Они дођоше, Фрунзе је објаснио положај на фронту; говорио је о томе како сада треба одлучно радити, какви су потребни команданти који би одговарали приликама. Кад је Чапајев због некаквог посла на кратко време био изишао, Фрунзе упита Фјодора:

— Ствар је озбиљна, друже Кличкове... Мислим да поставим Чапајева за команданта дивизије. Шта ви кажете?

Познајем га мало; о њему се међутим прича свашта — ви то најбоље знате... Какав је он на послу? Ви сте бар извесно време радили с њим.

Фјодор му је рекао све што је мислио и дао је повољну карактеристику, само је подвукао да је политички незрео.

— И ја сам истог мишљења о њему — закључио је Фрунзе. — Без сумње, Чапајев није просвећен човек... Може бити врло користан, али из њега још и сада избија нека партизанштина... Ви се потрудите... Није то ништа што је он још толико ватрен; такви људи су питоми и кад су ватрени.

Фјодор је укратко објаснио Фрунзеу да ради баш у том правцу и да је већ стекао симпатије и поверење Чапајева и да мисли да ће се убудуће још више с њим спријатељити.

Уђе Чапајев. После кратког разговора Фрунзе му саопшти постављење и рече му да треба да одмах крене за Уралск и да тамо чека упутства, пошто је општи план операција још доста нејасан. Опростише се и одоше. Кроз два сата кренуше из Самаре. Пре поласка Чапајев затражи дозволу да скрену у Вязовку — своје родно место; Фрунзе пристане. Отидоше у Вязовку.

— Кога имате у Вязовки? — упита Фјодор.

Сви су у Вязовки... Тамо су моји стари, поочим и помајка. Два момчића и једна девојчица која станује заједно с једном удовицом... Та удовица, видите ли, има два своја детета, па тако сви заједно станују...

— Она је ваша добра познаница?

— Јесте, добра познаница... Врло добра. — Чапајев се лукаво осмехну. — Један ми је друг умро, а она је остала сама, тај друг је заветовао да остане са мном...

— У Вязовки су Чапајева дочекали триумфално. Председник је у част доласка драгог госта одмах сазвао седницу. Тамо је Чапајев одржао своје „говоре“. Увече су у народном дому његовог имена „месне снаге“ приказале позоришни комад. Играли су очајно, али су показивали колосалну вољу: глумци су хтели да заслуже Чапајевљеву похвалу... Преноћише и ујутру брзо кренуше за Уралск...

Фјодору се учини да Чапајев није довољно нежан према деци и упита га зашто:

— Тачно је, одговори Чапајев, откад је у мојој породици нешто пукло, ништа ми није драго, а на своју децу сам почео да гледам готово као на туђу...

— А како ћете их васпитати?

— Како да васпитајем: немам зато времена не знам како се она ту сналаже, нисам зато ни питао... Шаљем нешто од плате, то је све...

— Плата је мала...

— Знам да је мала... Сем тога нисам још примио за новембар и децембар... А где је новембар? — а сада је већ друга половина марта. Не плаћају.

— Не ваља...

— Свако сада нешто губи, друже Кличкове, свако — рече озбиљно Чапајев. — Без тога, изгледа не може да буде револуције: један губи своју имовину, други — породицу, а неко изгуби могућност да учи, а што се нас тиче, ми ћемо можда изгубити и живот.

— Јесте, — рече замишљено Фјодор, можда и живот... А баш је заиста интересно: рату се не види краја. Са свих страна све нови и нови непријатељи... Са свих страна опасност... Хоћемо ли нас двојица још дуго путовати заједно? А близу су већ нове битке...

— О томе и не мислим, — одмахну руком Чапајев. Ко би знао кад ће бити тај крај... Понеки пут човек тако забаса, да му се чини да нема излаза, а опет остане жив. Боље је и не мислити унапред. Десило се једном да сам грешком упао у село код Чеха, било је то још 1918... Мислим да је то наше село, а шоферу свеједно, вози те куд наредиш!... Само што смо ушли: Чеси. Ајде, кажем Бабајеву (шоферу), окрећи, како год знаш, а у рукама држим митраљез... Окрећи, кажем, ту на улици, а ја ћу пуцати. Стигнеш ли да окренеш, спасићемо се, иначе пропадосмо, као да нас није ни било... Он окреће, а ја пуцам... Овај окрену, па јурну пуном брзином, а за нама полете петнаестак коњаника и почеше да нас гоне... Ја се окренем, — лети само прашина, ништа се не види, чујем само да пуцају у галопу: они на нас, а ја све у њих. Оба шаржера испуцах. А да је пукла гума, шта би са мном било?... Чех је већ тада расписао награду за моју главу: донеси, каже, Чапајевљеву главу, даћемо ти злато... Моји момци прочитали хартију, нарутали се Чесима, а једном написах: „дођите само у пук „Стењка Разину“, даћемо вам је без злата...“ Написах, запечатише и послаше писмо по сеоском дечаку... Имао сам много различитих доживљаја.

А ето сачували сте живот... рече Фјодор. — Ко зна како сте га сачували, стицајем прилика или због свог вештог

сналажења, а биће да вам је десетине пута живот висио о концу?

— Тако је, — радо одговори Чапајев — чак много десетина пута. Стално се питам: зашто ме неће метак, као да ме неко нарочито чува?... А другима се дешава, долети први куршум, бац — и нема човека.

Па како — пита Фјодор — шта ви сами мислите — је ли то случајност или нешто друго?

— Каква случајност — свуда треба памети... Још колико памети. Деси се да пропустиш само један минут, и нема те више, и не само тебе него и стотину људи можеш да упропастиш... Једном нас Чех у селу ухвати на спавању...

Ноћу сам на другом крају села. Скочим у самим чакширама и почнем да вичем „ура-ура“... А ми сами ништа немамо, никаквог оружја, но момци се развеселише, бацаше се и за час понешто одузеше. И нисмо само своје ослободили него смо и њихових заробили... Сналажење је потребно, друже Кличкове, јер ћеш без сналажења у рату одмах пропасти.

— А коме се радо гине? — нашали се Фјодор.

— И ту је како када, одговори озбиљно Чапајев. Мислите ли да је сваком жао свог живота? Не само то, него га понеко увек и не воли како би требало. Био сам на пример редов: Шта се мене тиче хоће ли ме убити или неће — зар ми није свеједно? Ко ме је била потребна таква вашка као што сам ја? Коти се таквих колико год желите. Свој живот сам ценио мање од пребијене паре... На триста корака су ровови, а ја искочим и продерем се колико ме грло носило: ето вам шипак... Или почнем да играм на грудобрану. На смрт нисам ни мислио. Затим сам приметио да ме запажају — значи, личим на човека... И ето пазите, друже Кличкове, уколико се више подижем, утолико ми је и живот скупљи... Нећу да се претварам, казаћу вам отворено — у мени је почело да се ствара мишљење да нисам нека стеница, вуцибатина, него да сам прави човек, и да ми се живи правим животом, како треба... Нисам постао плашљивији већ разумнији. Сад више нећу да играм на рову: вараш се брате, нећу да гинем узалуд...

— А у борби? — запита Фјодор.

— У борби? Кунем се — ватрено рече Чапајев, — кунем се да у борби никад нисам кукавица... Кад дође до борбе — нестају све друге мисли... А шта сте ви мислили?

— Нисам ништа мислио, питам само онако...
 — Је л' заиста тако? Можда су у штабу о мени нешто рекли?...

Фјодор није разумео о чему овај говори.

— Пуковнички? — настави Чапајев. У његовом се гласу осећала једва уздржана љутња. — Тамо, наравно...

— Није, озбиљно вам кажем, — умиривао га је Кличков — ни са једним „пуковнички“ нисам говорио, па и зашто бих говорио?

— Свашта ће вам напричати...

— Не воле вас? запита Фјодор.

— Мрзе ме — полако и убедљиво рече Чапајев. — Слао сам им такве телеграме и писамца, да су ме хтели на суд... То је само рат спречио, иначе бих — још би ми и то требало, — сигурно био на оптуженичкој клупи... Лако је њима седети за столовима и говорити: удри главом о зид, ма ко то био... Види ти, нашли се команданти... Ако требаш муницију — нема је, али да издају наредбе — ту су спремни. Рекао сам им свашта... Мангуп је, кажу, партизан, шта можеш друго од њега да очекујеш.

— Па зар мислите, друже Чапајеве, — зачуди се Фјодор — да управљају пуковници нашом Црвеном армијом?

— Него шта?

— Па како шта: а ревосвјет; наши комесари и црвени команданти...

— „Ревосвјет“, значи понеки пут ништа не разуме, а напричају ли му, све поверује...

— Не то је друго, сасвим друго, не сложи се Фјодор. — Ви имате сасвим погрешан појам о ревосвјетима. У њима су наши људи, и то свесни, нисте у праву...

— А то ћете већ и сами видети чим кренемо у борбу, — тихо одговори Чапајев, али у његовом гласу већ није било убедљивости и одлучности.

Фјодор му исприча како су се организовали ревојенсовјети, какав им је смисао, какве функције и каква структура... И видео је да Чапајев о томе ништа није знао, да су сви ови подаци за њега били право откровење... Слушао је изванредно пажљив, ништа није пропустио и све је запамтио, готово дословце: имао је необично памћење... Фјодор се увек чудно Чапајевљево памћење: он је памтио све, чак и најмање ситнице, које би често убацио негде у разговор.

Фјодор је волео те дуге, бескрајне разговоре. Говорио је и знао да се ме пада на добро тле. У последње време приметио је да Чапајев у разговору са страним људима понекад издаје као случајно његове мисли за своје. Фјодор је видео да је Чапајев у њему осетио „ученог човека“ и, како изгледа решио се да са своје стране искористи ту околност. Од питања о руковођењу армијом, о техници, о науци прешли су на питање најосетљивије за Чапајева, на питање о његовом слабом образовању. Договорили су се да ће га Фјодор поучавати, колико то допусти време и ситуација... Намвни људи: хтели су да се усред барутног дима баве алгебром. Наравно, ни један дан нису могли да се баве науком, али су се често у мислима и разговорима често враћали овом питању. дешавало се, возе се на положај — причају — причају и нагиђу на ту тему.

— А ми смо хтели да учимо — рекао би Фјодор.

— Много што шта смо хтели, али је немогуће да се све наше жеље остваре... одговори с горчином и жаљењем Чапајев.

Фјодор је увидео да се Чапајев грчевито хватао за сваку нову реч, — а за њега је много тога било ново. Већ је читаву годину у партији и изгледа да је пречистио што се тиче религије, али Кличков једном примети да се Чапајев... крсти.

— Шта је теби, Василије Ивановичу? — обрати му се Кличков — комунисто божји, јеси ли при свести?

(После две недеље познанства већ су један другом говорили „ти“).

Чапајев се збуни, али затим пркосно одговори:

— Мислим, и комуниста може како год хоће. Ти не верујеш, па немој, а ако ја верујем, то ти није на штету?

— Није на моју штету, не говорим о себи, — наваливао је Фјодор — теби се чудим — како ти, — комуниста, а верујеш у бога?

— Па можда и не верујем.

— Ако не верујеш, зашто се крстиш?

— Па тако... хоћу... па се крстим...

Али како је то могуће... Зар се тиме може шалити, озбиљно га је убеђивао Кличков.

Онда му Чапајев исприча „догађај“ из свог раног детињства и уверавао га је да је баш овај догађај утицао на њега.

Био сам још сасвим мали дечак, причао је он — и једанпут с иконе украдем седам копејки, — имали смо чудотворну икону... Украо паукрао... Купио лубеницу, па сам се најео, а чим сам се најео, одмах сам се разболео: одлежао сам пуних шест недеља. Имао сам ватру, грозницу, пролив ме упропасти, умало не отегнух папке... А кад моја мајка сазнаде да сам украо тих седам копејки, — поче да нештедимице убацује новац... само „гривеника“, * каже, убацила је за три рубље, па се моли, стално се моли да ми богородица опрости. Измолила је — седме недеље устадох. Од онда све мислим да постоји нека сила које се треба чувати...

Од тога времена више нисам крао — из туђе баште ни једне јабуке да дирнем — стално ме хвата страх... Под куршумима — ништа, а ту осећам неки страх... Не могу..

Фјодор овога пута није много говорио, али би доцније више пута наводио разговор на религиозне теме, приче о пореклу религије, о такозваном богу. Чапајев се никада више није крстио... Али није само престао да се крсти, него је једном и признао Фјодору „да је био права будала док није разумео у чему је ствар, а кад је схватио — нема више шале, брате: после слатког не прија горко...“

Резултат ово неколико разговора био је да је Чапајев почео сасвим другачије говорити о богу, цркви, поповима; уосталом, и раније је мрзео попове, ма да се мало плашио да о њима мисли: све ми се чинило да су „мало ближи богу него ми, премда су велики ниткови.“

Што даље, тим се више Фјодор уверавао да се Чапајев, тај као кремен јак, суров човек, тај херој — партизан, може узети у чврсте руке као мало дете и да се од њега, као од воска, могу правити све нови и нови облици, само му треба опрезно и вешто прићи, треба знати шта ће „примити“, а шта неће одмах...

Терен по коме би се лако могао водити, — била би наука. Тим путем је ишао радо и са љубављу усусрет живој мисли. Али ништа више. У свему осталом био је и покретан, чврст, а по некад и тврдоглав. Животне прилике досад га нису мазиле, а сада је увидео, разумео, да има нових путева, нових објашњења за све, и отпочео је да мисли о том новом. Полако, плашљиво и опрезно прилазио је освештаним затво-

* гривеник десет копејака.

реним вратима, а ова су се сада пред њим исто тако полако отварала, указујући на пут ка новом животу.

VIII На Колчака

Чекајући наредбу, провели су десет дана у Уралску. Било је страшно досадно, нису имали никаквог посла. Мували су се у штабу Уралске дивизије, која се ту налазила, одржавали везу са бригадом своје дивизије, — ова бригада тада још није била пребачена у бузулучки рејон. Једва су подносили досаду. Само се једанпут, и то на врло кратко време састао Фјодор с Андрејевим, овај је скоро непрекидно путовао по фронту, а у Уралск је завиривао само у пролазу.

Андрејев је ослабио пожутео, његове дивне плаве очи дубоко су упале и изгледале су готово црне, — видело се да често није довољно спавао и да се много узбуђивао, а можда ни са храном није било како ваља. Кличков га је срео у ходнику штаба дивизије потпуно обученог и спремног за пут, ма да је овамо дошао свега пре пола сата. Гледали су један другог дугим испитивачким погледом, као да су питали:

„Па шта ти је новог дао овај нови живот: шта си добио, а шта си изгубио?“

Изгледа да су обоје приметили то ново што утискује свој неизбрисиви печат на поглед, лице и покрете оног који је већ дошао у додир с ратним животом.

Разговарали су свега неколико минута и опростили се до новог сусрета...

Чапајев се исувише нервирао — кад није имао посла, увек је био такав: дешавало се да се ва дан два зауставе и да нешто чекају — Чапајева тада не можеш познати. У таквом стању немилосрдно се закачи за сваког, грди због ситница и прети казнама...

Унутарња снага и његова богата енергија стално траже излаза и када јој нема примене у послу, она се празни узалуд, али се свакако празни.

У то време се Уралска дивизија налазила на фронту негде близу Лбишченска. Операције се нису развијале ни добро ни рђаво: није било великих пораза, али ни значајних победа. Ианенада — несрећа: у неуспелој бици погинуло је некако врло много људи: иза Лбишченска фронт се поко-

лебао. Новоузенски и Муслимански пук били су проређени: у помоћ им хитно послаше Куриловски пук. Права катастрофа. И све тако неочекивано. Као гром из ведро неба. Нису очекивали, нису претпостављали, није било никаквих знакова да ће се то десити. Командант Уралске дивизије — хладнокрван и искусан командант — и тај се збунио; није се одмах снашао и у почетку није знао шта да предузме...

Саветовао се са Чапајевим и заједно су решили шта да се ради.

Али фронт се није могао успоставити, — ускоро је Уралск био опкољен и у непријатељском обручу одупирао се читаве месеце.

Када су примили вест о катастрофи и јавили у центар, Фрунзе је наредио да специјална комисија сместа испита узроке пораза; у комисију је ушао и Чапајев, а Фјодор је постављен за претседника. Изгледа да је Чапајеву било криво што је претседништво поверено комесару, а не њему, али се то испољило тек доцније. Чапајев није могао да претпостави да овде сем чисто војних чинилаца, могу да играју исто такву, ако не и већу, улогу и политички чиниоци: изгледа да је на ову ствар баш тако гледао центар, и зато је било одређено да целом овом ствари руководи Кличков.

Одмах су приступили сакупљању различитог материјала, докумената, копија, различитих налога и наредби, извештаја и телеграма... Чапајев је узео од Фјодора наређење бригаде које говори о неуспешној офанзиви на насељу Мергеневске, — у том наређењу био је кључ за објашњење догађаја, и због тога је Кличков придавао нарочити значај том наређењу. Чапајев га је пажљиво проучио, донео је свој „критички закључак“, затим је сео и почео да диктира дактилографу. Уђе Фјодор.

— Јеси ли размотрио наређење, Василије Ивановичу?

— Јесам. Па шта је?..

— Ја сам такође дуго мислио о њему... да претресемо заједно, — предложи Фјодор.

— Може и да се прочита, ево откуцано је...

У Чапајевљевој гласу и држању осећала се слабо прикривена немарност и као неко незадовољство, засада Фјодору још сасвим неразумљиво.

— Прочитај, — примети он, разговараћемо, можда ћемо нешто променити...

— Не треба промена, пресече Чапајев — ти мењај, а ја ћу послати као што сам написао.

— Зашто? — зачуди се Фјодор и осети како га је заболео тај недругарски одговор.

— Па зато... Кад си „претседник“, а ти изложи своје мишљење... А ја сам „стручњак“... Ја сам само „стручњак“.

Два пута увређено изговори ову реч.

— Ама шта лупаш — увреди се Фјодор — Шта лупаш којешта? Зашто да се раздвајамо: заједно ћемо претрести; заједно ћемо и послати.

— Неће бити тако — тврдоглаво се опирао Чапајев. Кличков није хтео да се задржава на овом питању.

— Онда читај, — рече и седне на столицу.

Чапајев прочита своју критику наређења бригаде Уралске дивизије, — анализа је била прилично разборита, пажљива и озбиљна; Фјодор се није упустио у претресање, јер је одлучио да своје мишљење пошаље одвојено.

— Па како је? — упита Чапајев.

— Мислим да је добро — процеди кроз зубе Фјодор.

— А зар да не ваља? Чапајев изненада подиже глас. Не ваља дабоме, али не код мене... да! Ми знамо шта радимо, а тамо су ето разни фићфирићи... типови...

Фјодор није схватио кога Чапајев части таквим епитетима.

— Гадови... продужи он бесно, — хоће да коче човека. Не дају му да се издигне. Али наћи ћу оног ко ће томе стати на пут, још ће се наша чути...

Чапајев је грдио „проклете штабове“, које је сматрао за скупове готована, кукавица, лакташа и уопште некорисних отпадака.

— Стани, Чапајеве, шта псујеш? — обрати му се Фјодор пола у шали. — Без икаквог разлога, који ти је ђаво? Јеси ли се најео бунуке?

— Олавно сам се прејео, почео сам већ да се гушим, — и у гласу Чапајева осетио се прекор.

— Гушиш се... да... а ништа не можеш урадити. Мени, брате, не можеш да подвалиш. Чапајев је газда у свом послу.

— Шта ти то говориш?

— Само то, непрестано то да кадемије нисмо учили. Али ми и без кадемија.. код нас ти је све сељачки.. Ми нисмо носили генералске еполете, али и без њих, хвала богу, није свако такав стратех.

— Не хвалиши се, Василије Ивановићу, не личи ти... Нека те други хвале. А шта ћеш сам... — И Фјодор стави прст на уста.. Непријатни осећај од малочас није му давао мира, хтео је на неки начин да боцне Чапајева, да му се, такорећи, освети. Али како? Чапајев је био најосетљивији — Фјодор је то знао — кад се говорило о признању или одрицању његових врлина, способности, војничког талента, нарочито ако се уз то добаци нешто о „штабовима“. Није био момент да се позлеђује његова рана, — Чапајев је и онако био узрујан.

— Боље је да ћутиш што се тиче стратегије — плану Фјодор.

— Зашто да ћутим? Ти ћути? — трже се са негодовањем Чапајев.

Савладавши се, настојећи да изгледа потпуно миран Кличков му рече тихо:

— Слушај, Чапајеве, ти си добар ратник, смео борац, одличан партизан, али само толико! Будимо отворени. Имај храбрости да признаш самом себи да си слаб у свему што се тиче војне науке... Какав си ти стратег? Промисли сам — како би ти могао бити стратег?

Чапајев се нервозно трзао, а његове су вучје сиво-плаве очи сијале гњевним пламеном.

— Рђав стратег? — Готово викну на Фјодора — ја рђав стратег? Ако је тако, иди до ђавола?

— Умири се, злурадо рече Фјодор, задовољан што га је бар мало погодио, — шта се нервираш? Да би постао добар војнички руководиоца, да би знао научни основ стратегије, — схвати да све то треба учити... А ти ниси имао кад, зар то није јасно...

— Ништа ми није јасно. Ништа није јасно... прекине га Чапајев. — Узећу армију и изаћи ћу с њоме на крај.

— А са фронтом? — нашали се Фјодор.

— И са фронтом... А шта си мислио?

— Не би ли хтео за врховног команданта?

— А зар мислиш да се не би снашао? Упознаћу се, навикнућу се и снаћи ћу се. Учинићу све што зажелим, јеси ли разумео?

— Шта да не разумем?

Фјодор није више имао тај непријатан осећај с којим је почео разговор, није било чак ни оног потсмевања с ко-

јим је постављао питања, — Чапајевљева вера у своје неограничене способности најозбиљније га је изненадила.

— Добро је што верујеш у себе, — рече Чапајеву, — без те вере нема ништа. А да се ти не размењеш Василије Ивановићу? Да то није празно хвалисање? Не умеш, да мериш своје речи, у томе је несрећа!

Још се више узбудише, злослутно заблисташе Чапајевљеве очи:

Чапајев је киптио од негодовања, али је чекао да Фјодор ућути.

— Зар ја!.. — викну он — ја хвалисавац?! А ко је био са Козацима по степима, без муниције, голорук. Ко? — на-срну он на Фјодора. Брига их? Стрвине... Шта ће им стратег.

— Па ни ја те не сматрам за стратега. Значи да сам и ја стрвина? — ухвати га Фјодор.

Чапајев одмах ућута, збуну се, крв му удари у лице; одједном постане беспомоћан, као да је ухваћен у смешној и глупој дечијој шали.

Фјодор је намерно тако окренуо питање, једино у циљу да на неки начин одучи Чапајева од безобзирне, следе грдне на празно... И не само зато што то „не ваља“, већ и зато што је то било за Чапајева веома опасно: може непријатељ да чује, да запамти, а после са сведоцима, па са документима, да га притисне уза зид — неће имати куд — биће у врло незгодном положају... А могло се често чути како на велико грди и штабове, и револуционарне војне совјете и ЧК* и специјална одељења, и комесаре — све, све оне што би према њему могли испољити макар и мало власти. Галами, псује, куне, пријети, све напразно: објасни ли му се — све схвати, сложи се, по који пут чак и одустане од своје тврдње — ма да споро, тешко и нерадо. Није волео да одустане од оног што је казао. Узгред речено, ни своје наредбе никад није мењао; у томе се и састојала њихова нарочито убедљива снага.

Сад, када је Чапајев био ухваћен за реч, Фјодор реши да процес учења доведе до краја, да оде и остави Чапајева да размишља:

„Нек се мучи у сумњама, бар ће дуже памтити...“

* Скраћеница; изванредна комисија.

И кад је Чапајев освестивши се од изненађења, почео да уверава, да „није мислио... да је говорио само о њима“ и тако даље, Фјодор га поздрави и оде.

Када се у поноћ Кличков вратио, затекао је у својој соби Чапајева. Овај је седео и збуњено гужвао у рукама неку хартију.

— Ево прочитајте, — пружи Фјодору малу цедуљицу откупану на машини. Кад би Чапајев био збуњен, увређен или кад би очекивао увреду, често би прелазио на „ви“. Фјодор је то сада приметио, а то исто је видео и у цедуљици.

„Друже Кличкове, — стајало је тамо, — молим да обратите пажњу на моју цедуљу. Мене је ваш одлазак јако ражалоштио, и то што сте моје примедбе примили на свој рачун, о чему вас обавештавам и кажем да ми ви нисте учинили никакво зло, а ја сам толико искрен и помало нагао па се нимало не устручавам да у вашем присуству говорим против неких личности, све што ми је на срцу, а то вас је увредило. Али да не би дошло између нас до личних размишљања, приморан сам да напишем рапорт да ме разрешите дужности, да не бих био у сукобу са својим најближим сарадником, о чему вас обавештавам као друга, Чапајев.“

Тако гласи цедуља, од речи до речи, без и најмањег промена. Она је могла имати врло значајне последице: рапорт је већ био готов, после једног минута Чапајев га показао. Да га је Фјодор наговарао, или да је чак и прећутао, — ствар би отишла „вишој власти“, и ко зна до каквих би последица дошло? Овде је изгледало чудновато то да Чапајеву готово није било ни стало до дивизије, а у њој су били пугачевци, разинци, домашкинци — сви они херојски пукови с којима је он толико срастао.

Ту је дошла до изражаја основна црта његова карактера: без обзира, одмах у један миг — жртвовао је чак и најдраже, због ништавног узрока, због ситнице.

Изазивати га у таквом моменту значило би упутити га да учини „незгодне ствари“.

Фјодор прочита цедуљу, радосна, озарена лица, окрене се Чапајеву и рече:

— Мани се, драги Чапајеве. Па ја се уопште нисам увредио, ако сам и био мало узрујан, било је то из сасвим других разлога.

Фјодор заћута, и тек му другог дана, рече прави разлог.

— Ево телеграм — показа Чапајев.

— Одакле?

— По наредби из штаба сутра треба кренути за Бузулук.. у Оренбург не идемо.. Треба посвршавати послове и кренути...

Размислише и одлучише да не одлажу до јутра, већ да ове одмах сврше и да ноћу крену, — коначно разматрање неуспеле операције Уралске дивизије и онако се не може свршити за један дан; треба кренути на лице места, набавити још нека документа итд. Одлучено је да одмах иду у штаб дивизије. Позвали су кога треба. Поразговарали. Кроз сат и по отпутоваше из Уралска у Бузулук.

Тих дана се на путу према Самари дешавало нешто што се не може замислити. Према Кинелу су сваког часа јуриле и милеле композиције са свију страна: од Уфе и Оренбурга, изблиза и издалека, са војском, муницијом, провијантом, као и оклопни возови. Друге су ишле усусрет — неке празне, па санитетске, па опет композиције са војском, војском, војском...

Вукле су се коморе од Уралска, и оданде је ишла војска.

Вршило се хитно прегруписивање; пребацивале се огромне масе, доводиле се нове и свежје трупе, одвозиле се у позадину истрошене, деморалисане, привремено неупотребљиве. Колчак је већ заузео Уфу и приближавао се Волги. Стварала се страшна ситуација, Самара је била под ударом; заједно с њом била су под ударом и друга крупна средишта око Волге. Ситуација је допуштала могућност отступања ка Волги. То је био тежак ударац за Русију. Црвено војство није било за повлачење; прегло је на одбрану, одлучило је да се по сваку цену одржи, да измени створену ситуацију, да преотме непријатељу иницијативу и да га протера даље од центра совјетске државе. У Бузулучком рејону спремила се јака ударна песница, одавде је требало нанети прве ударе. 25 чапајевљева дивизија добила је крупан задатак — да зада Колчаку фронтални ударац, и, у сарадњи са другим дивизијама, да га отера с Волге, са непосредним циљем да узме Уфу.

Осим ових јединица, које су ишле од Сломихинске, и осим бригаде Кутјакова, обдареног младог команданта, која је оперисала код Уралска и била хитно пребачена ка Бузулуку у Сорочински рејон, у 25 дивизију била је укључена и

бригада под вођством неког официра који је после две недеље пребегао белима. У тој бригади, формираној недалеко од Самаре, у рејону Кртовке, налазио се Иваново-Вознесенски пук.

Колчаков је надирао на широком фронту према Перму, Казану, Самари, — у та три правца надирало је око сто педесет хиљада војника беле армије. Снаге су биле скоро подједнаке — ми смо извели војску нешто мању од Колчакове. Колчак је намеравао да се у правцу Перм — Вјатка састане са Енглезима, преко Самаре — са Деникином; журио се да сахрани Совјетску Русију баш у том затвореном кругу.

Прве осетне ударе добио је на путевима према Самари: ту му је истргнута иницијатива, ту су деломично разбијене његове дивизије и корпуси, ту је започела деморализација његове војске. Ни официрски батаљони, ни дресура војника, ни техника — после првих задобивених удараца — ништа није могло да заустави стихијско котрљање његове војске до Уфе, иза Уфе, у Сибир све до коначне пропасти. У биткама код Белебеја су учествовали пукови Капелевског корпуса — цвет и нада беле армије; они су били потучени од црвених трупа као и остали бели пукови. Црвени вал се котлао незадрживо, свечано дочекиван од намученог и опљачканог становништва.

Железничке постаје и станице личиле су на флаше пуне мрави: сви миле, журе, гурају једни друге, журе, дижу се и поново журе, журе, журе, журе... Долазили су возови — из њих су искакале, као сумануте читаве гомиле црвеноармејаца, јурили су на разне стране, тискали се код малих шупа саграђених од цигли, стварали редове, звецкали чајницима, журили, свађали се, негодовали, тапкали у месту, чекајући на врелу воду; други би се размилели по станици и насељу, куповали шибице, цигарете, суву рибу — све што је долазило под руку, пили млеко код млекарки, куповали велике хлебове, и опет хлебове, хлебчиће и векнице. Гомила која се никад није смањивала и која је очајно протестовала врвела је око команданта, грдила на сва уста и ред и наред и псовала несрећног команданта, тражила немогуће, клела се о оно што не постоји, очекивала неостварљиво; час би тражила одмах „бригаду“, или машинисту, нову локомотиву, друге теретне вагоне са пећима, или би захтевала да се ти вагони замене путничким... Кад би се из командантове собе рекло да „нема; не може, неће бити“ — буру протеста и увреда пратиле би претње, гомила се заклињала да ће се лично

осветити или ће послати каквог свог страшног команданта.

Одједном — звонце.

— Који пут то звони?

— Трећи!

И читава гомила ових што протестују јури од решетке командантске собе пругом, обарајући све на свом путу, изазивајући чуђење, клетве, претње.

Три звонца.. Звиждање.. Ешалон крене, и још дуго за њим јуре у групама и појединачно заостали црвеноармејци, скачу на папуче, хватају се за лествице и избочине, пењу се на кровове. Или измучени, одмахнувши руком, седају на шине, уморни, и дрежде док не стигне нова погодна композиција — можда кроз дан, а можда и кроз два, ко зна колико: један воз ниси приметио, други те није примио, трећи ти је испред носа отишао..

У теретним вагонима је мрак: нема ни свеће, ни лампе, ни фењера. На голим даскама, изгаженим од опанака, упрљаним од чизама, умазаним од масних порција, посутим чорбом и чајем, запљуваним, испрљаним пикавцима војничких цигарета — леже црвеноармејци.

Ноћи су дугачке — дуго је лежати у тами, на хладноћи, кад си једва покривен бедним поцепаним шињелом, са платненим торбом под главом. По станицама их дуго вуку тамо и овамо, премештају, додају, сад прикаче, сад откаче, немилосрдно се сударају одбојници да те мозак заболи... Вичу и свађају се у мраку неки људи са малим ручним фењерчићима.. Негде их на далеко споредним колосецима оставе да „чекају“. А тамо се нагомилале исто такве композиције, дупке набијене црвеноармејцима. Они провирују из горњих мајунских прозорчића, искачу истрчавају, увлаче се, пентрају се горе. Мување око „замрзнутих“ транспорта увек траје пуна двадесет и четири сата: једни журе „послом“, други трче — просто да се загреју, трећи гледају где нису добро сакривени прагови, дрва, сандуци, све што је за ложење, неки се мотају „онако“ сасвим безбрижно, по читаву ноћ око станице и траже неће ли се нешто десити.

После вишедневног путовања, после дугог злопаћења, честитих заморних заустављања, шкандала, можда туче и пушкарања — стигаше! Кроз широм отворена врата теретних вагона црвеноармејци хитро избацују ствари, набацују их на гомилу, поставе се двојица са бајонетама да их чувају, остали помажу.. Онамо преко дасака спуштају коње, спутавају их, везују, окруже и чувају да не побегну. Полако спу-

штају топове, кола са разном спремом, аутомобиле, све што има.

Готово! испражњена композиција, као сироче, гледа празним, сада још хладнијим теретним вагонима. Галама, свађа, збрка, дар-мар, случајна појединачна команда коју нико не слуша. А, ето праве:

— Покрет!

И почиње трчкарање, брижљиво, ужурбано се траже чете, водови одељења... Најзад су сви у строју... Крећу. Зањихаше се широки постројени редови, затандркаше, загремаше кола, зарзаше, зафркташе одморни коњи, зазвекта оружје. Овде-онде чује се случајни пуцањ. Првих неколико врста прелазе у равним редовима, бодро и отсечено, са звонким снажним песмама, а даље... заостале, измучене, болесне смештају на таљиге, редови се измешају, песме заћуте: — сада само одмора што пре... Ето одмора, застанак: једни ће кроз који минут јуначки хркати у дубоком сну, други, веселјаци, запеваће песму, слушаће хармонику, играће народне игре, цупкајући, подвикујући... Од застанка до застанка, од застанка до застанка и — у ровове.

Почиње војнички живот.

Бригаду која је дошла у Бузулук добио је Потапов; Сорочинском бригадом командовао је Кутјаков, а Шмарину, нешто доцније, поверише ону из које је пребегао белим њен неславни командант. Дивизија се концентрисала. Прикупиле су се и друге дивизије, концентрисале се армије спремне за напад, замро је цео фронт у ишчекивању првих удараца.

„Бити или не бити“ — ето такав су значај у то време многи придавали првим ударцима.

„Ако не истргнемо иницијативу, ако нас одбаце иза Волге и Колчак на југу и северу затвори кобни обруч (а то је тако могуће) — хоће ли се тада одржати Совјетска Русија?“

Да! Тада је та опасност била озбиљнија и ближа него што су то многи мислили. Вјатка, Казан, Самара, Саратов — већ су били заплускивани првим капљицама огромног белогардејског таласа.

Пут за Самару за Колчака је био најпожељнији, најважнији, најозбиљнији: одавде је најближе до срца Русије.

Није узалуд писало на његовим вагонима:

„Уфа—Москва.“

Претходнице су се већ појављивале сасвим близу, у околини Бузулука — последњих дана био је изгубљен и Бугу-

руслан. Ситуација је све затегнутија, непријатељ све ближе, стање све опасније.

Код нас понешто још није припремљено, још није све допремљено, нису сви на окупу, недостаје граната, пролетно блато омета кретање — али нема времена за чекање, сваког се дана све више гомилају облаци, приближава се страшна црна бура...

Црвена армија стоји спремна за борбу, пуна енергије и одлучности... Накострешили се бајонетима пукови, бригаде дивизије... Чекају на знак... на тај знак — прса у прса — бациће се на Колчака цео фронт и у кобном двобоју огледаће своју снагу.

28 априла... незаборавни дан када је пала одлука о почетку озбиљне акције: Црвена армија је кренула у поход на Колчака.

IX Уочи борбе

Бузулук није ни помишљао на евакуацију, све се покренуло, спремало се за борбу. Партиски комитет, Извршни комитет, синдикати — окупили су се око дивизије која се ту налазила, давали су све снаге Црвеној армији. Сурова лозинка „све за фронт“ — спроводила се овде истрајно, — вероватно на исти начин на који се безброј пута спроводила и у другим опседнутим центрима.

Бузулук је био на удару: непријатељске претходнице су се појављивале на свега неколико десетина врста од града. Овамо су се склањали са свију страна, а нарочито из околине Бугуруслана, поједини совјетски и партиски радници, који су измакли Колчаковим претходницама и белим сеоским ђифтама. Многи су одмах ступили у армију као редови, после су улазили са победоносним пуковима у своја села и поново се прихватили посла, а неки нису више напуштали пукове, већ су одлазили с њима у непознате даљине — као борци, редови, црвеноармејци.

У атмосфери засићеној нервозним расположењем, крвљу и барутом осећало се приближавање читаве епохе, новог доба, великог дана, од којег ће почети нова, велика ера. Издвала су се последња припремна наређења, све се напрезало, скупљало, кретало према заједничком циљу. У варошици, обично тако скромној и сањивој, звиждали су уздрхтани мотоцикли, јурили аутомобили, у свим су правцима журили коња-

ници, отсечним и снажним кораком пролазиле су колоне бораца.

Штаб дивизије се налазио на углу двеју главних улица; у овом центру живот се није стишавао ни дању ни ноћу. Ту се као у жижи сочива скупљао и одржавао сав напрегнути, бучни и ужурбани живот последњих дана.

Чапајев и Фјодор, блиски другови и нераздвојни сарадници, ретко су били у свом стану: њихов је живот текао у штабу. Из центра су сваког тренутка стизале наредбе и заповести; са положаја од њихових јединица исто су тако долазили разни извештаји и питања, а преко телефона су се водили бескрајни „разговори“ помоћу директне везе. Најдужи и најскандалознији разговори били су, наравно, они који су се водили око свих могућих мањака. Али тада је било мањка исто толико колико и самих питања, због тога су се разговори са јединицама, па и са центром, обично водили у повишеном тону и били су пуни час уверавања, час молби, час претњи „да ће ствар ићи другим правцем“. Чапајеву се чинило да треба само притиснути разна „нека тамо совјетска народна гвздинства“ — и сместа ће се у изобиљу створити све што је потребно. Спази ли или дозна за неких двадесетак, тридесетак кола, четири буренцета коломаза или сазна да се негде на лагеру чува неких 150 аршина чоје, нешто капа, филцаних чизама, кратких бунди, — негодује и виче, тражи да се све то преда војсци. Лозинку „све за фронт“ он је тумачио исувише дословно. Чапајеву се чинило да се може тим ситницама нахранити и оденути сва наша многомилионска армија. О економској неорганизованости и неизбежним недостацима говорио је често, али изгледа да још није могао ни-ти је умео сагледати конкретну суштину ствари и из својих речи није извукао никакав закључак. Од претензија и лакомислених покушаја га је обично одвраћао Кличков и, треба рећи, без великог напора: било је довољно да се Чапајеву изнесе неколико озбиљних разлога, и он би се ћутке с њим сложио.

Ћутке, само ћутке! Али да се одрекне својих речи, да их повуче, призна да је нешто неисправно и да то каже отворено, — то никако не очекујте, то Чапајев неће никада учинити! Шта више, и сами докази треба да буду изнесени категорички и убедљиво, — није подносио људе који су кукали и замуцкивали, и обично њихове речи није узимао у обзир, па ма какав значај имале.

Волео је снажну, одлучну, чврсту реч, а још више одлучну, чврсту, паметну акцију!

Кроз два дана кренула је бригада Кутјакова. Требало ју је посетити. Налазила се свега 40 врста далеко од Бузулука. Измучен непрекидним бојевима, два пута рањен, изгубивши сваку способност да мирно мисли и говори, са изгледом старца у својој 22 години — такав је био командант бригаде Иван Кутјаков.

Још 1917 године напустио је своје ситно газдинство на селу и ступио у црвену гарду. Ускоро га је судбина саставила са Чапајевим, коме се Кутјаков свидео због разборитих речи, брзине акције и невероватне смелости која је граничила са лудошћу. Чапајев га постави за командира пешадиске извиднице. Дешавало се да се Кутјаков са два три друга дошуња Козацима на спавању, а још чешће Чехословацима. Отвори паљбу, разоружа их и одједном довуче по петнаест. Таквих подухвата имао је више, — исто толико смелих, фантастичних операција, које је изводио и толико волео и сам Чапајев. На Иргизу, у Гусихи, у борби са Чесима, Кутјаков је био рањен у ногу. Боловао је, боловао, па се дигао.

Чим је рана мало зарасла — пошао је поново у борбу. Није остао дуго — у новој борби прострељена му је рука. Рана га није плашила, ни операција, ни болови, ни мучно лечење, све су то ситнице, жао му је било што напушта своје ратне другове. Није овог пута одлежао до краја, вратио се пре времена.

Непрекидне жестоке борбе на Уралском фронту одузеле су му и последњу снагу, истрошиле и онако ослабеле нерве. Преко његовог мишићавог препланулог лица често прелази нервни грч; широке ноздрве подрхтавају као у дивље звери; разбарушила се као слама плава коса, мастилом му умрљано црвено, најалост већ наборано, високо чело; сувим металним сјајем пламте запаљене сиве очи; на широким радничким длановима — рапави жуљеви; крагна од кошуље увијек раскопчана, као да му је у разговору подрхтава и прелази у високи оштри фалсет. Када Кутјаков говори, преговори и цео његов мршави, мишићава, чврсти организам: по такту се трза глава, тапкају ноге, лупају песнице. Кутјаков зна колико вреди и неће никоме дозволити да га потцењује, па чак ни његовом команданту.

Њега је захватила и узнемирила она стихиска и бајна

слава која је у степама пала у део Чапајеву. У глави му се завртело од зависти, стегле му се груди од жарких жеља и наде.

„А зашто ја не бих постао Чапајев?“

Увек је био испуњен тим осећањем, које је њихове сусрете лишавало искрености и топлине, помрачавало њихово још до недавно чисто другарство. Чапајев је код Кутјакова осећао ту промену, али никад не би пристао да га пусти од себе: он је знао да се преко таквих људи као што је Кутјаков родила, одржава и шири његова лична слава. А Кутјаков не би напустио Чапајева због славе чији су зраци падали и на њега, због широког пута који му је Чапајев открио и којим га је вукао за собом у неодрљивом, снажном заносу.

Они су се пријатељски срели. Не пропуштајући ни једног тренутка, прилазе столу, мапама, наредбама, директној вези, телефону... Шаљу курира по команданте пукова, по управнике газдинстава, лекаре, комесаре... Слика постаје јасна. Као да је све сада предвиђено, ништа не сме да пропадне, само да се све одигра као по написаним нотама... Треба бити велики мајстор па умети отсвирати по нотама! Што се тиче Кутјакова, он је био за то изванредни мајстор, кроз три дана већ се прочуло како је он осакатио читаву непријатељску дивизију. Седели су и мерили и претресали, претресали и свађали се, нису се слагали, опомињали су један другог, затим се договарали, па се сложили у оном што је свима изгледало разумно.

— Сад треба да окупимо пукове, — рече Чапајев. Можда ћемо понешто и њима да објаснимо...

— А... одмах!

Кутјаков устаде и нареди свим командантима да борци неизоставно дођу у највећи биоскоп...

— Да се каже да ће друг Чапајев одржати реферат! — добаци и он за њима. Нека се спреме да слушају.

Ко зна зашто је то рекао: озбиљно или у шали, са иронијом према Чапајеву који воли да држи „реферате“? По његовом тону ништа се није могло закључити, јер је за шалу и за наредбу имао исте речи.

После пола сата у огромној, влажној, непријатној биоскопској дворани било је толико тесно да између сивих шињела није могла ни јабука да падне... Још више бораца је остало напољу — нису сви стали унутра. На подиуму сто,

на столу, као што треба, бокал са водом, чаша, сјајно звонце са дрвеном дршком... Чим се појавио Чапајев, почело је ућуткивање, кашљуцање, ужурбано намештање капа, — хтели су да изгледају као јунаци.

Чим изусту прву реч: „Другови“ — тесно се збије безлична гомила, занеми, напрегне се у очекивању жељних речи.

— Другови! Обрати се Чапајев. Идемо у борбу против Колчака. Много смо већ побили Козака по степама — не треба да се навикавамо на победе. Неће нам умаћи ни адмирал Колчак...

Ћутљивом гомилом се проломи бура необузданог заноса, клицања и заглушујућих аплауза. Атмосфера се одједном загреја после два минута све се примало оштрије и ватреније. Безначајна реч се ценила много, а значајна реч неизмерно. Чапајев је имао у резерви неколико ефектних фраза, он није никад пропуштао прилику да их убаци у свој говор.

— Другови, ја нисам стари генерал... — претио је протестујући Чапајев. — Тај генерал, дешавало се, са даљине од триста врста наређује да се под сваку цену заузме тај и тај планински врх. Одговарају му: без артиљерије не можеш да стигнеш, има тридесет реди намотане бодљикаве жице... А он, седи само наређује: јесте ли вежбали гимнастику? Умете ли да прескачете? Е, па прескачите!.. На оваквим местима дворана би спонтаним смехом и бурно изражавала симпатије према говорнику: наивна, једноставна слика добро је погађала и дирала у срце.

— Али ја нисам генерал, — настављао је Чапајев, облизнувши се и ухвативши се за брк, — ја сам са вама увек у првим редовима, па ако запрети опасност, мени ће првом... Први куршуми су мени намењени... А душа тражи да живи, коме ли ће умире?... Зато и хоћу да изаберем место да сви будете читави, а и ја да не погинем улудо... Тако се ми боримо, другови...

Таквим речима и у таквом тону је држао читав свој говор. Уосталом, мора му се признати, није волео да прича надугачко: не због тога што није могао, него зато што је схватао преимућство кратког говора.

Кад је завршио — Кутјаков није више могао да настави, па ни Фјодор није оставио нарочит утисак. После говора sledио је концерт. То је била једна дивна импровизација на

коју си могао наићи само тих дана и, сигурно, само на фронту.

Тек што су умукле последње речи последњег говорника чинило се као да су још стајале у ваздуху, и сви су очекивали нове речи, — кад одједном засвира хармоника. Откуд се појавио хармоникаш, како се попео на бину, нико није приметио али је, неоспорно, поступао по нечујној и невидљивој заповести. Шта мислите шта је засвирао? „комаринског“... И то тако весело да су ноге почеле да поигравају. Чапајев јуначки скочи напред бине и поче да игра. Испочетка лагано, као лабуд, увијајући се у кругу, затим ударајући потпетицама по такту... Кад је у необузданом заносу заурлала, заклицала и одобравајући запљескала гомила од хиљаду људи, левом руком ухвати своју дивну сребрну сабљу, и поче да изводи „казачок“ — само су звецкале мамузе, а капа му се накривила. Колико је био срећан хармоникаш — цин из Вјатке, са кукастим сијајућим носем и ситним, као у слона, очима на широком лицу: замислите, сам Чапајев игра под звуцима његове промукле, до краја истрошене хармонике!

Последњи скок, последњи јуначки покрети — Чапајев отскочи у страну, вади прилично замашћену сиву марамицу, и весело брише задовољно ознојено лице.

Неће бина остати празна још читав сат: играчи се сада појављују не само појединачно, већ у читавим групама. Љубитеља је било много; читава конкуренција! Ко се дуже задржи у игри, једноставно га отерају: одиграо си своје, дај и другоме места!

После играча појавише се приповедачи — декламатори: толико се глупости причало, да се човек запрепасти. Тада на фронту још није било ни књига, добрих зборника, ни револуционарних песмарица, — све је то ретко доспевало на фронт, црвеноармејци нису знали готово ништа сем својих „частушка“ и масовних војничких песама.

После приповедача трудили су се певачи: ни они нису много мислили шта ће да певају, певали су шта им прво падне на памет. Свашта!... Али весело, сочно, шарено и искрено свашта. С каквим задовољством и са колико радости су се борци одмарали после јуриша, жестоких борби, непрекидне рововске досаде, после полугладног живота! Касније, читав дан, свуда по сеоским кућицама, или групицама на прљавим блатњавим улицама, за столом, у шталама, уз грицање семенки — свуда је било говора о веселом митингу — концерту. А у центру свих тих разговора и успомена стоји

Чапајев: ето таквог команданта воле борци!... Нека данас у зору води по хладном, замагљеном пољу стрељачки строј и колоне на јуриш, у напад, у бој, а увече нека уз хармонику игра заједно с нама „комаринског“... Изгледа, за то време био је заиста потребан, неопходан баш такав командант, који је поникао из те сељачке масе, и органски оваплотио све њене особине. А кад се маса развије, отпашће и та потреба. Већ и онда такав Чапајев није био потребан, рецимо пуку иваново-вазнесенских ткача: тамо његови примитивни говори не би имали никаквог успеха, тамо су разбориту свест ценили више од веселог јунаштва, тамо су на разговор и збор ишли радије него на „комаринског“, тамо су са Чапајевим разговарали као са равним себи, без усхићења, без лица која се топе од среће. Због тога је Чапајев најмање волео да посећује пук ивановских ткача, толико шкртих у триумфима и усхићењима.

Када је Фјодор дошао први пут у политичко одељење дивизије, наишао је на непријатељско, хладно, изгледа, унапред спремљено држање. „У чему је ствар?“ Питао се он, а није ни мислио да се непријатељско држање политичких радника према „партизану и кавгацији“ Чапајеву аутоматски преносило и на њега „Чапајевског комесара“.

Не само то. Овде, у политичком одељењу, већ је било познато о пријатељским односима између Кличкова и Чапајева, а то се објашњавало врло просто. Или је „наш комесар“ пао под утицај Чапајева, па „шени“ пред херојем и не претставља ништа друго до фигуру која несвесно извршује не своју него туђу вољу. Или пак „наш комесар“ није ни морао па потпадне под утицај: он је сам исто такав партизан и „јуначина“.

Једни су мислили овако, други онако, али сви су се слагали да комесара треба одмах поставити на своје место.

Када је Фјодор дошао у политичко одељење дивизије, начелник, без и једне речи о послу, потребама и плановима, злурадо и са потсмехом гледајући га право у очи, гурну му у руке неку цедулу, посматрајући какав ће утисак направити. Био је то позив, — трибунал је позивао Кличкова „као окривљеног“. У први мах није разумео у чему је свар; доцније, кад се сети, насмеја се. Рижиков (начелник политичког одељења) гледао је Фјодора у недоумици, очекујући, изгледа, потпуно други ефекат.

— На суд због нечега! — процеди кроз зубе Кличкову.
— Знам... Ситница... Нећу да идем... Знате, овако се то

десило: У време нашег прошлог доласка у Самару, ја и Чапајев идемо путем, — наоколо високи снежни наноси, узано је, тесно, немаш куд да се макнеш с пута, сем у снег. Кад одједном јури у саоницама неки фићфирић — изгледа, комесар за везу, не сећам се више... Сав дотеран... Види се да се у партију увукао случајно... Јури нитков, ни брига га није. Притиснуо нас, приморао да скочимо у снег, да нас коњ не би прегазео... Онда сам му, чини ми се, онако у жестини, припретио да ћу га ошамарити због тог безобразлука.. Он заустави коња, сиђе, распита се, прибележи и Чапајева. Ето, то је све.. жалио се дакле трибуналу...

Док је Фјодор неусиљено причао о том безначајном случају, Рижиновљево лице све више је губило свој победнички и злоради изглед. Било је очигледно да је „догађај“ заиста незнатан, и нико није имао повода да се радује што је тобоже „наш комесар заиста направио чуда“... У трибунал га зову...

Цела ствар је била сасвим ништавна. Поред тога, Фјодор је тако једноставно и пријатељски изгледао, његово држање и цео разговор сведочили су да он није „неки партизан“ и „шамарџија“. Рижиновљево мишљење о Фјодору колебало се већ после првог сусрета, а доцније се потпуно изменило: у колико је у почетку оно било подозриво и неповерљиво, у толико је после постало искрено и поверљиво,

Фјодор је одговорио трибуналу да ствар није важна. да нема времена да дође лично, јер су борбе већ отпочеле, па сматра да је ту потребнији.

„Уосталом, сматрам да се морам покорити свакој одлуци донетој у мом отсуству, писао је, али морам да вас обавестим да ствар стоји овако...“

Изложио је ствар детаљно, од почетка до краја. У трибуналу су га разумели, поверовали му, сложили се и нису га више узнемиривали. Доцније се пронела вест, да је онај фићфирић био код следећих чишћења избачен из партије као случајни елемент.

Између Кличкова и Рижинова, а преко Рижинова и са свим политичким радницима врло брзо су успостављени срдачни односи. Кличков их је ускоро уверио да су им, за Чапајева напричали много свакојаким глупости и да је уствари Чапајев сасвим друмкији.

Само једанпут, и то у самом почетку, дошло је до непријатног и оштрог разговора — о пуномоћима. Питање о

пуномоћи и расподели функција између комесара и водећих личности политодола дивизије у току целог грађанског рата претстављало је једно од најскандалознијих и најмагловитијих питања. Није чудо што је то питање завадило, истина на кратко време, Рижинова и Фјодора.

Рижинов је стајао на гледишту потпуне аутономије политичког одељења, његове непосредне везе с војском, потпуне независности од комесара, допуштајући једино извесна обавештавања. Супротно томе, Фјодор је свим питањима давао други правац, позивајући се на разне инструкције и решења, која је у Самари добио, пажљиво разгледао, проучио и сада немилосрдно обарао Рижиновљево мишљење и то „на законској основи“. Питање је врло лако решено, али не полемиком, ни аргументима једног или другог, ни на бази формалних основа или позивања на разне „тачке“ — решиле су га саме ратне прилике.

Први дани недеље показали су Фјодору да не може он сам, а нема ни времена за то, да руководи агитацијом и пропагандом да се бави организационим питањима политичког рада, да систематски и детаљно диригује радом међу становништвом, да прати свакодневне извештаје и рад статистичког информативног одељења, да се повезује са ћелијама и обухвати огромно поље културно-просветне делатности.

Све је то непосредан рад политодола, а према томе и његовог руководиоца. Комесар који понекад на пет шест дана одлази у бригаде, а тих дана уопште не посећује дивизијске центре, може само да размотри шта се и како се ради, и шта и како треба радити, шта је од првостепене важности, а шта од другостепене, трећестепене, где су потребне снаге, где и на каквом послу треба да се концентришу у том тренутку.

Одмеривши ситуацију у дивизиском оквиру, а и још ширем, Фјодор се ограничавао само на скицирање основних питања, набрајање неодложних ствари, и у том смислу давао је директиве политодолу; тамо су их примали и остваривали својим снагама, својим методама, својим апаратом. Фјодор се није само помирио него се и приближио политичком одељењу, и никад више, до последњег дана, није имао ни једног конфликта, чак ни несугласице. Постало му је јасно да није потребно командовати политодолом, него једино помагати му и пратити како да се спроведу у живот основне директиве.

Политичко одељење непрекидно је као огромни сунђер упијало безбројна обавештења, чињенице, богато искуство,

све оно што је долазило из јединица и од сусједног становништва, а после, кад у себи прекува то искуство на свим могућим саветовањима, заседањима и појединачним размислима, оно га испаравало у облику покретног кадра организатора и агитатора, у виду масе свакојакних летака, апела, инструкција и упутстава.

Да ли добро или рђаво, али радило се политички не само међу војним јединицама, него и међу становништвом у оперативној зони. По селима и засецима ишли су на коњима, пешице, милели у „црвеним каруцама“ агитатори-комунисти и тумачили становништву куда и зашто иде Црвена армија, због чега је она створена, шта се дешава у Совјетској Русији, шта се одиграва ван њених граница. Често су и сами мало знали, није се имало где сазнати, често нису умели складно протумачити, али су зато преносили најважније, били су буктиње, гласоговорници, учитељи... Или приређују претставе, пронађу пројекциони апарат, муче се с њим, показују слике; зар то није било право чудо за неко запуштено, забачено сеоце, у коме су половина становништва — Татари, који нису никад одлазили даље од тридесет-четрдесет врста од својих кућа.

Са црвеноармејцима је лакше радити: ови су увек на окупу, спремни, организовани; зар се њихова свест може упоредити са свешћу сеоског становништва? Са црвеноармејцима, и без политичког одељења, увек ради њихова партијска ћелија; од политичког одељења треба јој само материјална помоћ и свежи материјал, — посао су чешће обављали сами.

А какав је рад у пуку? Разнолик: зависи од тога где се налази пук и шта ради. Друго је у позадини, на одмору, ту се може систематски радити, може са из дана у дан искорењивати неписменост, држати предавања, макар и у мањем обиму одредити време за читање — па шта се све још не може? То се и радило. У покретима, у борбама — ту новине недаљама нису стизале, није ту никоме до предавања, до митинга. Кад је борба, онда је борба! За време одмора — само да се човеку испружити, што пре заспати; наспавати се, одморити или закрпити подеране чизме, причврстити одваљени ђон, дотерати се, припремити се за јутарњи покрет.

При обилажењу пукова обично је све текло само од себе — прећутно, без претходног договора — тако да Фјодор није имао ни времена да поразговара са свим командантима, а Чапајев није стизао ни да се упозна са ћелијама и

политичким радом. Али што не би стигао један, свакако би стигао други. Кад су ишли даље и успут разговарали — цео живот пука био је као на двану. Другарски и сложено су живели, сложено и другарски су радили.

Кад је отпочела општа офанзива на Колчака, снег је увелико копнио, лед почео да пуца, реке да оживљавају; на узвишицама, а ускоро и у долинама, показивала се гола земља; потоци и поточићи разровали су путеве; по блату, помешаном са снегом, по танком леду, не само са артиљеријом, већ ни на коњу, а на неким местима ни пешице, није се могло проћи. Починјало је пролеће.

Саобраћај је био отежан до крајњих граница — тиме се делимиче може објаснити споро напредовање Црвене војске у почетку, али само делимиче, — било је и других разлога.

После првих сукоба колчаковске предње јединице се зауставише као да су се замислиле. С разних страна поче да пада ударац за ударцем. Пук Тараса Шевченка прешао је на нашу страну, помрсио им на том сектору све конце и одмах охрабрио црвеноармејске јединице које су се ту бориле. Црвене трупе почеше све сложније и све истрајније наваљивати не дајући непријатељу да дође к себи. Непријатељски се фронт поколебао. Иницијатива му је већ била истргнута. Прокрет се осећао и био је приметан и за обично око. Наде су расле. Снаге су бивале све веће. Офанзива која се развијала обећавала је победу.

Х На Бугуруслан

Тог значајног дана почео је општи фронтални напад; разуме се, било је појединачних сукоба, стално и пре тога. На фронту нема пауза.

Око двадесетог априла, за време ускршњих празника дошло је до првих сусрета са непријатељем; он је настављао своје победоносно надирање од Бугуруслана на Бузулуку. Бригада Кутјакова је задржала притисак, разместивши пукове на левој обали Боровке. Да би дошли тамо, пукови су морали уложити много труда: сметали су им раскаљани друмови, хучни, дубоки пролећни потоци. Немогуће је било вући топове, па чак су се и митраљежи морали расклопити и носити у врећама. Тек што су стигли до Боровке, отпочеле су борбе, које нису престајале цело време, све до Уфе,

У једној операцији код Бугуруслана у мало да и сам Кутјаков није пао у шаке белих — спасао га је срећан случај. С Вихорем и са седамдесет коњаника увукли су се у непријатељску позадину и приметили у теснацу батерију у покрету. Појурили су, али тек што се приближише, артиљерици — официри, схвативши ко су ти коњаници, почеше да пуцају картечом на црвеноармејце. Видело се већ како је послуга (војници који су стајали код топа) одбијала да пуца, како су је официри млатили сабљама и дршкама од револвера, али се ништа није могло учинити. Пославши већи део одреда да их заобиђе и скренувши пажњу на другу страну, Кутјаков, Вихор и шака коњаника су се провукли кроз други теснац и највећом брзином излетели пред саме топове. Запрепашћени официри зграбише маузере, али је било доцкан. Вихор је, у налету, једном од њих размрсао главу, другог је срушио коњ, а остале је оборила сопствена послуга, газила их или држала са рукама изврнутим на леђима. Све се одиграло невероватном брзином; послуга као да је сама чекала да се коњаници приближе топовима. Они који су држали официре тражили су молећивим погледом милост, остали су се укочили са подигнутим рукама. Официр није остао ни један, али војнике нису дирани. Батерију су упутили против пука, коме је ова журила у помоћ, а пук, увидевши да је ситуација безизлазна, предао се оним црвеним јединицама које су надирале. Вихор је остао да руководи том операцијом, а Кутјаков је са десетином курира одјахао даље у комору, и док су јурили поред кола натоварених обућом и војничким блузама, узбуђивала их је и радовала помисао да ће све то припасти црвеноармејцима. Коморције нису пружале отпора: једни су били ошамућени од изненађења, други нису ништа разумели, мислећи да су то „њихови“, да их по наређењу враћају, — тако да је цела комора од неколико стотина кола пала у руке црвених пукова.

Недалеко од коморе налазио се штаб дивизије, тамо је дошло до панике: у таквим случајевима увек ствара се претерана слика о обиму препада — тиме се и објашњава паника, која пружа нападачица јефтину победу, а често и обилан плен.

Тако се баш, и увек, десило и сада: нико није ни помишљао да ма кога или ма шта организује, нико није желео ни настојао да ма што извиди или дозна — сваки је мислио само да спасе своју сопствену кожу. Међу првима је искочио напоље командант дивизије пуковник Золотозубов; заједно са

дивизиским попом ускочио је у чезе које су стајале у припреми и одмаглио. Свуда трчкарање, вика, збрка, ужурбане псовке и претње.

Десетак коњаника црвеноармејаца јурило је међу преплашеним штабским официрима и вриском, пуцњавом и позивима на предају појачавало и онако неописиву панику. Кутјаков је јурио за командантом дивизије и већ га је сустигао са подигнутом сабљом, кад се „попа“ окрену у чезама и опали; куршум је погодио коња у предњу ногу, а овај поче рамљати и заостајати. Зауставише се и кола; пуковник скочи на земљу и поче да пуца преко руке из маузера. Већ други метак погоди коња у главу, он се затетурал и паде; само Кутјаков стиже да ослободи ногу и чим скочи, поче да бежи у суседни шумарак. На самој ивици шумарка сељак је возио кола са два снажна теглећа коња. Кутјаков му прискочи. Ту није било времена за објашњавање, показа му револверску цев, скочи на упрегнутог коња који му је био ближи, пресече конопце и одјури натраг, тамо код осталих другова. Паника се стишала, тамо су разумели да је опасност безначајна, — другове су отерали, а можда и поубијали, — никог није било; једино је, јурећи поред колибице у којој се налазио штаб, Кутјаков приметио једног курира без коња, с окрвављеним образом. Појурио је к њему и викнуо да скочи позади на широке сапне снажног коња. Без двоумљења, овај скочи из залета, ухвати се за Кутјакова и замало га не оборил на земљу.

Тако су јахали удвоје иза коморе, иза колиба, скинувши црвеноармејске значке, јурили су на удаљени брежуљак, где је, по рачуну Кутјакова, требало да стигне његов пук. Напред, на самом путу, испречила се група коњаника, не могу да их заобиђу. Ко су ти људи? Кад се приближише, видеше да су њихови: они који су се ту скупили из коморе не знају како да се сада преко пољане, под ватром пребаце у свој пук који се видео у равници. Коњ Кутјакова је снажан, али за такав подухват не вреди. То је разумео Јашка Галах — један од најбољих, најхрабријих курира.

— Друже команданте, — рече — узми мога коња, ја ћу да сјашем, поћи ћу пешке. Ако ме ухвате, — каваћу да су ме мобилисали; можда ми неће ништа, — догађа се да не дирају...

Ту нема шта да се размишља. Кутјаков скочи са широке снажне кобиле, остави на њој сапутника, а сам узјаха

жустрог Јашкиног коња. Издужише се у ланац и одјурише. Остаде Јашка Галах сам, одгега натраг у комору. (Вратио се тек после три недеље; причао је да се крио код њих у комори — а војници — сељаци нису га дирали, ни потказали; није могао да одмах побегне, пошто су га отерали на оним колима којима је пошло за руком да измакну од црвеног пука.)

Преко поља су јурили у галопу. Као пчеле су зујали, фијукали, звиждали брзи куршуми; оборили су два коњаника на пространом пољу; остали су стигли. Стигао је и Кутјаков. Брзо су пребацили с другог крила коњичку извидницу, она је одјурила испред пука да пресече комору која је одлазила. Један део је успео да се повуче, али је већи део пао у руке пука; тај плен је добро поткрепио босу, поцепану Кутјаковску бригаду.

Треба додати да пукови, бригаде и дивизије, нису много волели да свој плен дају даље „за општу расподелу“ — обично су га задржавали код себе, понекад чак и гомилали, претрпавали се (то се дешавало ретко), а оно што је потпуно непотребно, сувишак који је био на терету предавао се „вишима“. То се не односи само на одећу, обућу и храну — то се односило и на пушке — муницију, митраљезе па чак и на топове. Понекад се дешавало, да се у једном пуку нађе једва десетак митраљеза, а у другом их има готово читава стотина — ћуте, неће никад да каже да имају стотину, чак и код ревизије знају да сакрију, а већ да и не говоримо о разним „извештајима и обавештењима“ где се и не помишља на стварне цифре! Тајна је била толико велика да чак ни један командант бригаде није говорио истину ни „самом Чапајеву“. Уосталом, ни Чапајев се није трудио да дозна ту истину, већ кад је давао наредбе — ма да званично није говорио — увек је имао у виду двадесет до тридесет сувишних митраљеза, а понекад — „сувишне“ топове које је негде случајно приметио, или о којима је чуо од брбљивих пуковских шмоља. Количина расположивог оружја дуго је остала у извештајима једна те иста. Али, не треба мислити да није никад било губитака — било их је само није било згодно да се о њима реферише, можда је било и срамота, због тога су о губицима ћутали и попуњавали их из својих тајанствених неисцрпних „резерви“. Као што ништа нису говорили о губицима, нису све говорили ни о плену, ту су показивали нарочиту „далековидост“; нису трчали за пролазном славом,

због проширења „резерви“, количину плена смањивали су за два, три, па и више пута, према потреби.

Куд су нестајале резерве? Како су полагали о њима рачуна.

Обично се ту појављивао разни „шкарт, старо гвожђе, отпаци“: у дивизију су предавали оно што заиста није за употребу, а оно што је мало боље, увек су оставили за себе. Кад је Фјодор дознао за тај трик, он се већ мање секирао, кад је чуо жалосна јадиковања о свим могућим оскудицама, знајући да се обично кука „унапред“. Запомагање почиње много раније него што наступи права потреба. Требало је овако тумачити:

„Дивизијо, помози! Оскудица се прикрада мојим тајним резервама!“

И заиста после запомагања расла је, појачавала се и приближавала права оскудица.

Ево сад је бригада Кутјакова скоро сав плен себи оставила, — нешто мало добила је дивизија, а о армији и да не говоримо.

Фјодор Кличков је све дознао и своје закључке извукао први пут тек посматрајући ову кутјаковску победу.

„У првом реду — мислио је — имаћу то у виду сваки пут кад одмеравам снагу, а друго, трудићу се да смањим командантске лажи.“

Гледајући мало унапред, казаћемо да је он, отприлике пола године доцније, заиста нешто постигао, али, уопште узевши, мало, врло мало. Онда је приметио и другу чињеницу; командант бригаде Кутјаков извршио је са групом курира акцију у непријатељској позадини. Истина, са успехом: отео је батерију, убрзао уништење непријатељског пука, све је у комори побркао, замало што није ухватио команданта беле дивизије.

Све је то добро, али.. Већ тада се код њега родило ово „али“. Одмах је дошао до логичног, неоспоривог, толико убедљивог и јасног закључка: командир никада не сме да се заноси појединачним стварима, он увек мора да има пред собом целину — и целу операцију и војску у целини, а поједине задатке мора некеме поверити.

Лична храброст Кутјакова могла је довести можда читаву бригаду до жалосног свршетка, да га је Золотозубов убио, а његов заменик, на пример, не би био способан да управља пуковима.

Ова се мисао учврстила у Фјодоровој глави, али ју је он схватио некако апстрактно, у пракси је и сам од ње више пута отступао и није никад осуђивао ако је неко успевао у јуначком подухвату, макар и лудом, само ако се добро завршио. Толико је јак утицај великог подвига!

Чим се сазнало да је Кутјаков започео ствар, кренули су да га посете Чапајев са Фјодором, Кочњев, Пећка Исајев — једно петнаест коњаника; сам се појављивати ту, било је немогуће — обесне непријатељске извиднице су могле искрснути на сваком месту, а ни сеоски зеленаши нису бог зна како мазили црвеноармејце, поготово „команду“.

Дан — ведар, чист, свечан. По селима — зелена младеж у сарафанима светлих боја, у разнобојним кошуљама, шета, пева, игра — чак ти необично да све то видиш. На њепенцима око кућа седе, кашљуцајући, погрбљене старице, због тоглог празника накинђуриле су се тешким бундама, измилеле као жабе из рупа, штрче ту и тамо као црне мраморне статуе. Око совјета скупља се народ не зна куд да дене своје слободно време. Чапајев им је показао прави пут — како да се отресу празничне досаде.

По селима потоци су дубоким вододеринама избраздали путеве у свим могућим правцима; у тим вододеринама заглибило се више десетина бригадних кола, кидајући аmove, ломећи точкове. У сваком сеоцету позван је претседник совјета, издата му је наредба да спроведе хитну мобилизацију и да поправи путеве. Галамили су, протестовали, одбијали, али се већ при повратку могло видети да је пут, уствари, поправљен и уређен. И тако су — од насеља до насеља, од села до села — поправили цео пут до последњих, најудаљенијих пукова.

Кутјакова су затекли у штабу. По општем правилу, по навици, Кутјаков је одмах раширио на столу нацифрану ишарану мапу и почео показивати сва места у којима се, по последњим извештајима, налази непријатељ. Мало затим, у штаб је стигло десетак коњаника. Упрскани блатом, мокри, — види се, уморни до изнемоглости. Показало се да је та група, на челу са комесаром бригаде Буровим, ишла у извидницу, да је на овој страни била у четири села, да се, шта више, пливајући преко реке, пребацила и на супротну обалу и да је донела много драгоцених података. Извукавши бележницу, која је била скривена негде под самим грлом да се не би оквасила, Буров је присутнима до ситнице износио стање на

супротној обали Непријатељ се спрема да осујети офанзиву црвених, концентрише своје снаге, довози артиљерију, пре-групписава своје јединице, ужурбано гони на све стране дуге, пренатрпане коморе. Мала књижица открила је велике ствари. Све што су сазнали, предали су даље — преко штаба дивизије — армији.

Фјодор је с гордошћу, с радошћу гледао комесара — тог високог, снажног, црнпурастог младића, за кога се показало да је био петроградски бравар и да је добровољно отишао на фронт још прошле 1918 године.

Одмакли су се у страну, распричали се.

— А како политички рад? — питао је Фјодор.

— Ах, махну комесар, рећи ћу вам искрено, друже Кличкове, ништа не радим, богами, ништа. Грдили ме, не грдили — али немам времена. Шта могу? Да ли, ето, да идем преко реке или да прелазим програм?... Тамо преко реке сам потребнији.

— Тако је... рече Фјодор, та ја о томе и не говорим... Ако нам тако ситуација налаже — ко би против ишта смео рећи? Али — ваљда ипак има тренутака када се може?

— Никада! — отсече убедљиво Буров, савијајући цигарету.

— Е, то већ мало претерујете... — неверљиво одговори Фјодор, — претерујете... Има тренутака — није истина, само их ваља умети ловити...

— Покушајте-де с нашим момцима, — осмехну се Буров.

— То је друга ствар...

— Како друга?... Покушајте! — Буров као да је желео да пецне Кличкова. То је, знате, рећи ћу вам, врло, знате... И он значајно подиже прст у вис као да је дао загонетку и сад чека одгонетку.

— Тешко? — питао је Фјодор саосећајно.

Овај ћутке климну главом, а затим лупи:

— Не само да је тешко — немогуће је! Апсолутно немогуће! Ми смо, веле, дошли да ратујемо, а књиге ћемо после читати... Кад завршимо рат, онда ћемо књиге... ето тако...

— Баш ту почиње ваш задатак, — Кличков му није дао да заврши. — Комесар је тај који је дужан да убеди у супротно: дужан је да убеди да се без политике не може ратовати... Та каква је то војска која не зна куда и за шта иде да се бори? И времена се за то може наћи... Не верујем — да не може... Покушајте.. А следећег пута сами ћете призна-

ти да се може... Само продрмајте све одреда — пуковске комесаре, ћелије... И самога себе... Од вас — о, како много зависи од вас!...

— Ја сам, видите ли, — Буров показа на свој мокри, блатњави капут.

— Није то све, — озбиљно одмахну Фјодор. — То није довољно. У томе и јесте ваша разлика од обичног команданта. Јер добија се утисак да сте ви — само добар ратник, и — ништа више...

— А њима је главно то, — убеђивао је комесар. — Чим ниси са њима — фју! Иди дођавола. Да говориш — говориш, а сам, веле, не чиниш. Сам, веле...

— Та чекајте, чекајте, — прекиде га Фјодор. — Понављам: мора се... И није то једино што се мора, није једино... Тако би, сем нас, просвећивао ту војску? Схватите, није довољно бити храбар ратник, ваља бити још и свестан...

И он поче да излаже Бурову неопходност и могућност спровођења политичког рада чак и под најтежим околностима.

Буров није више противречио, али се видело, да се у том погледу, неки нарочити успех неће постићи код њега... Командант?... Да-а, командант ће бити изврстан.

Ускоро је томе другу додељена дужност заповедника, а на његово место је одређен други комесар.

Завршили су разговор. Пришли су столу. Кутјаков је приповедао јучерашњи случај.

— ... Петнаестак људи... Одевени ко што треба, а одликовања — нема: војници, само-војници. Једино је командир имао црвену звезду — али ју је стрпао у џеп. Стигли су у село — код совјета: где је председник? А тамо се ваљда сакупило око пола стотине мужика, шапућу нешто, измичу се у страну, плаше се...

— А шта сте ви, војници, колчаци, шта ли? — питају нас.

— Колчаци, — веле момци, — решили су да се претварају, да виде шта ће испасти из тога.

— А шта ћете овде, борите се?

— Боримо се, браћо, и ето — тражимо црвене: где су, ко од вас зна?

И почели су да испитују мужике, које су, веле, овде војне јединице код црвених и где се налазе, куда иду, како се држе према сељацима...

А они — обесили носеве и ниједну ваљану реч да изусте.

— Ето, нека Иван Парфенич, нека он каже, он зна све председник је...

На вратима се појави Иван Парфенич, људина од једнаест пудова... — ту приповедач направи рукама обруч око трбуха, показујући тиме како је солидан био Иван Парфенич.

Сви су се насмејали.

— Да, да — потврди Кутјаков — по свдашњим совјетима таквих можеш срести колико ти душа хоће. Не схватају још сељаци у чему је ствар, а и плаше се... и бирају понекад свакојаки олош...

Дакле, силази с доксата... ни оком да трепне, не боји се Иван Парфенич, иде према „колчацима“, клања се још од самих врата, салутира, смешка се. „Добро нам дошли!“ — вели.

— Јеси ли ти председник? — питају момци.

— Ја главом — каже и опет се смешка, кучкин син. — А ето, вели, изабрали су ме, подлаци, — и председникујем... Чекали смо вас, рођена; за прошле недеље: Дошли сте, ето... хвала богу... — откравили нам душицу...

А момци се праве као да не верују:

— Ма шта нас, веле, правиш будалама, — прелази на ствар, — где су „ваши“?

— Какви наши? — избуљи очи председник.

— Де, ти... какви? Црвени, где су? Говори, црвени враже!

Ту председник паде пред ноге, поче да се правда, брже-боље — три сведока из гомиле (сваки од по осам пудова). А они за њега:

— Ма куд би он, веле... Иван Парфенич је — човек разуман, никада се он није петљао тиме, сељаци су га приморали да уђе у совјет.

Момци брже-боље с коња, и — у совјет. Записали су цео његов исказ, дали му да потпише: хоћемо, веле, господи официрима да однесемо материјал...

Све је потписао нитков... А онда, и њега и тројицу његових заштитника у кола и — право овамо. Кад је схватио, заурла: тако ми Христа бога, вели, и ја сам бољшевик... А мужици престрављени, не знају ни шта да говоре... Потпуно се престравио народ, — махну руком Кутјаков, завршивши причање.

— А где су сада! — упита Фјодор.

Сву четворицу послали смо суду... Да је народ близу фронта погемећен, то је тачно: у току недеље четири пута су дочикивали час беле, час црвене, збунили се људи, неко дође први, неко последњи, неко их злоставља, а неко и не дира. Шта је само коња одведено — ни да избројиш, а тек поломљених таљига, спаљених штала, поразбијаног посуђа,

развученог — боље је и не сећати се тога. Марву су сељаци још и којекако научили да спасавају: читаве ергеле потерају у честар, и не изводе их отуда, храну им преко ноћи вуку тамо. А дође ли војска: а где су коњи, краве?

— Све је отерано... начисто.

— Ко је отерао?

Е сад, ако питају бели, онда кажу да су црвени, а црвенима опет — да су бели. Успевало је. Али ни то није увек успевало, почели су да се распитују, по шумама извиднице да шаљу... Пронађу ли ергелу — отерају, а село — кука... Само — шта могу сузе, кад ни крв ништа не вреди?!

На путу ка трупима зашли смо у неко село.

— Има ли овде совјета?

— Совјет? — кострешили су се сељаци. — Био је совјет..

— Где је био?

— А... мора бити тамо, у оној кући, — показују велику закључану зграду.

— А где се сада налази?

— Сада велиш? — А ко би га знао.. У селу.. Тамо негде.. на крају...

— Па како то, момци, је ли то могућно да не знате?

— Шта се нас... не, е знамо ништа. Идите ено тамо, на онај крај, тамо ће вам, можда, кавати,

— А ви — јесте ли ви овдашњи?

— Јакако — ту стално живимо.

— И не знате да ли постоји совјет?

— Биће, да постоји...

— А имате ли председника?

— Имамо.

— А имате ли млека?

— Има и млека.

— Де-дер, брже, једно лонче, само хладнога.

— Е, то може... Вањушка, еej!

Позвали су дечака, послали га по млеко; нису знали како да се држе, о чему да говоре. Нашли су се двојица — познали су Чапајева. Али још дуго, упорно нису веровали да дошљаци нису „од официра“. Најзад, по извесним знацима, по чињеницама, по заједничким успоменама — поверовали су. И почели су да говоре — радо и лако. У разговору се осећало разумевање, али и умор, умор.. И страх... ужасан, хроничан, дубоко укоренен.

Мужици су беседили да их „оставе на миру — мучно је, веле, од свију... Много је мужику тежак рат..."

Одмарајући се, разговарали су више од једног сата, и кад су хтели да крену, сељаци су их пријатељски испратили, другарски се с њима опростили.

Михаилов се са својим пуком зауставио на самој обали Буровке, у селу, — овуда проћи, могућно је било само обалом, а с оне оне стране, иза брежуљка, где су лежали непријатељски стрељачки стројеви, чула се непрекидна паљба: Опазе ли само — распале, распале... До села је остало још врло мало... Већ су се виделе сушнице, кад је непријатељ појачао ватру. Зафијукали су хитри меци, једноме од сапутника је метак пробио ногу. Ошинуше коње — у трк! Појурили су један за другим на растојању од једно двадесет корачаји. Фјодор се сети како се спасао у еломихинској борби и одмах је осетио разлику: сада више није било оног паничног страха, као онда... Иако су тамо биле — експлозије, овде су — куршуми; а куршуми су каткад страшнији од гранате. Све је страшно на свој начин: „куршум — за тело, шрапнел — за душу“. Јурио је на коњу и никако није веровао, није допуштао да би метак могао и њега закачити. „Суседа — наравно... може... али мене — сумњам...“ Откуда му такве мисли ни сам није знао.

У трку су рањена два коња, једноме од ордонанса метак је просвирао кроз капу... Посакривали су се иза високих стогова сена, сјახали су један за другим — од стога до стога, од сушаре до сушаре — претрчавали у село, Чапајев је претрчао последњи, Фјодор, да би га посматрао, сакрио се и гледао како се овај прво ослободио и потрчао, а затим од једном окренуо натраг и поново шмугнуо иза стога. И чекао је, више се није усуђивао да појури пречцом до села, но је узео други правац, пошао околним путем и у штаб стигао последњи.

Фјодор упита радознало:

— Шта је, Василије Ивановичу, ти као да си се нешто уплашио? Увијао си се око оне сушаре као кукавица.

— Залуталу танад не волим, — озбиљно одговори Чапајев. — Мрзим. Глупу смрт — нећу!... У борби — дај, тамо може... а овде... И он енергично и ало отпљуну.

Доћи до штаба — није било лако: са високог брда преко реке сипали су ватру на село. Примете ли само кога на пролазу између кућа, ударе по том месту скоро плетенима. Али ни црвени не остају дужни: попели се на сушаре,

посакривали се по крововима, иза ограда, пробили рупе на зидовима шупа — будно мотре шта се дешава на супротној обали. И нека се само запрни, нека затитра нечија силуэта, или нека се нечија глава само помоли иза хумке, — отварају паљбу. Ту се не води борба, но прави међусобни лов, паљба на „случајни циљ“. И чудна ствар — по селу шетају девојке у празничким разнобојним ношњама, ту и тамо чује се песма, веселе се... Ни момци не зевају — врзмају се око њих, певуцају, а један се чак и са хармоником пришио.

Треба напоменути да на том месту река није широка, и са брежуљка се види — да ли је борац или сељак, или то цупка нека девојка. Паљба на ћорсокаке била је упућена само црвеноармејцима. Сељаци су се кретали као да се ништа не дешава — мирно, сталожено. И кад неби било тог чаркања, тешко би ко могао веровати, посматрајући све ово, да унаоколо сваке секунде врба — смрт. Село — као да негде у најдубљој позадини и у савршеном миру слави свој традиционални ускрс...

Михаилову су хтели да посаветују да пошаље извидницу преко реке, а он ју је, показало се, послао још пре зоре, и сада очекује сваког тренутка. Извидница се стварно ускоро вратила, двојицу другова су сахранили на супротној обали, погинули су у последњем ч. су када су се већ спуштали према плићаци. На фронту се ретко шта добије бадња! Саслушали су извештај, одржали седницу и одлучили да још исте ноћи изврше препад. Знали су да ће тај плићак бити брањен, — ваљало је још за видела тражити други. Операцију ју је Михаилов узео у своје руке, наде на успех било је много, а главна је нада лежала у томе, што су бели одреди већ упола били припремљени, што је агитација благовремено спроведена међу њима. Та чудновата агитација вршила се на једноставан и оригиналан начин: десетак комуниста отпузи на трбусима готово из центра села и провлаче се кроз она иста места кроз која се пуца у село на црвеноармејце. Бауљају, бауљају, не дижући главе, без њихња, не извијајући се у страну, лагано и све у истом правцу. Дођу до ограда — ту су још преко ноћи направљени отвори, шмугну кроз те отворе и отпузе према обали. Испред самог отвора врши се маскирање, а понекада то учини и раније, пре но што крену, још у селу. Маскирање је такође једноставно: некеме обесе, окаче са свих страна гране, штапове, мале јелке, или набацају крпе, да не би личис на човека.

И таква се накарада, замислите, вуче према реци. Или — набацају сено, поспу сламом човека, или га заогрну асуром: сваки јунак — уз свој кунџак... Десет или петнаест таквих чудовишта измили на обалу са разних страна и, припијајући се уз хумке, уз грмље, уз свакојаке обалске заклоне, одједном се поравнавају и вичу:

— Војници... бели војници... Другови.. Удрите официре!... Прелазите на нашу страну.. Преварили су вас.. Сељак на сељак гоне. Официри су господа.. Они су ваши непријатељи, ми смо — браћа. Прелазите, другови!.. Удрите официре!.. Прелазите!..

Река на том месту није широка, са обале на обалу чује се одлично, а нарочито се јасно чује кад је роса: агитатори се, наравно, појављују у сумраку — вечерњем или јутарњем, кад се њихово кретање најмање запажа. Официри с оне стране на погрдније псују: толико, толико псују да већ и немају довољно поганих речи за проповеднике-бољшевице. Отварају и паљбу, али куда и на кога да пуцаш, — нигде се нико не види.

Да су псовали — псовали су, али ипак своје одреде дуже времена нису смели задржавати на обали, стално су их мењали, стално су били у страху, очекивали неке страхоте код себе изнутра. Бели војници су примали к срцу убедљиве, једноставне речи које су допирале до њих са реке, и — када су доцније причали — није само једна десетина стрељана од стране официра због војничких разговора о „браћи бољшевицима“. Шпијунажа се код белих, што даље тим више, ширила између војника; војници су већ почели да схватају свој трагични положај када су их приморавали, гонили да се боре против своје ствари, против свог брата трудбеника. Све је то у многоме олакшало борбу црвеноармејских пукова. А рад агитатора разарао је беле одреде до краја

Официри пуцају, пуцају и — дигну руку, а агитатори исто онако лагано, тихо, без њихања, одбауљају натраг у село.

Увече, уочи намераваног ноћног препада, агитација је била нарочито успешно спроведена: на појединим местима бели војници су се, по цену живота, чак и довикивали са агитаторима, стављали су разна питања, указивали на потешкоће прелаза, на строгост назора на суровост обрачуна,

Исте ноћи Михаилов се са одабраним одредом упутио да оствари замишљено дело.

Следећег дана у штаб бригаде стигла је депеша:

„Изабравши двеста људи, ноћу, преко плићака, а делимично и преко моста, направљеног на брзу руку, прешао сам на ону страну Боровке и изненада јуришао на непријатеља који је спавао. Заробљено је више од стопедесет људи. четири митраљеза, пушке, муниција, кухиње, комора...“

— Заробио сто педесет — гласно рече Чапајев, — то је заробио, а шта је остало на лицу места?.. Пиши! — обрати се он писару штаба који је састављао извештај о успеху: „Заробио је сто педесет, а на месту поклао — двеста“.

— Чуј, шта ти то? — Фјодор зачуђено подиже очи на њега. — Каквих двеста?

— Никако мање, — одговори Чапајев нимало се не збунивши.

— Ма каквих двеста, шта ти ту, брате, измишљаш?

— Ништа ја не измишљам, — увреди се Чапајев. — Кад се он, будала, није сетио, зар да и ја пропустим?

— А и немој одмах да пишеш!.. Де, распитаћемо се шта ли, накнадно послати извештај, а сада... та то је измишљотина, Василије Иваничу!

— Па шта је с тим? — осмехну се овај лакомислено — Треба обрадовати.

— Кога обрадовати? — бунио се Фјодор. — Чега веселог има ту? И — ако још сазнају за те твоје вице, неће ти никада ништа веровати.

— Ко ће сазнати, — опет се нашали Чапајев, али је Фјодор настојао да тих „двеста мртвих душа“ не уђе у извештај, и Чапајев је са незадовољством морао да се сагласи.

Када су се вратили у свој штаб, тамо је чекало наређење: одмах кренути и понети собом једно, друго, треће. Одређено је место и циљ: пребацивање у другу армију. За време марша, тих је пребацивања било неколико: тек — гурну овамо, онамо, мислиш — отцепиће бригаду, а они је поново споје, — једном речи, онако како је потребно, како су захтевале околности. Чапајев је обично негодовао и страховито псовао за време свих тих премештања, сматрајући их или случајношћу или појавом зле намере неких „завидљиваца“. Чудновато наивне мисли рађале су се код тог човека у таквим приликама, шта више — понекада су се могле схватити

и као шала, само да нису биле тако озбиљно изговорене и постављене. У новој ситуацији, уствари — ништа новог није било, а ни пут више није био тако далек. У то доба су армије биле збијене, и напредовале у непрекидном фронту. Успех или неуспех једне јасно се одражавао на другој. Вести су се разносиле брзо; те вести су час изазивале тугу, час одушевљавале. Нарочиту радост је испољио Чапајев када је сазнао за успех Кутјакове бригаде.

— Јуначина, неваљалац, није узалуд учин, — победоносно је изјавио у штабу за Кутјакова, и одмах је послао депешу у којој је, између званичних фраза, испољио своју радост: чисто поздравне депеше биле су забрањене.

Офанзива се развијала успешно. Заузели су читав низ места, великих и малих. Устумарали су се на фронту, као људи, — свуда је требало помоћи, стићи, показати, опоменути, а повремено и лично учествовати у борби. Једну од тих ратничких епизода Фјодор је унео у своју књижицу под насловом „Пиљугинска битка“. Предајем у целости ту скицу.

Пиљугинска битка

1. Полазак

Пошли смо из Архангелског рано, у зору, пре но што је сунце загрејало земљу. Ливада је одисала ноћном влагом, а у ваздуху је лежала напрегнута предјутарња тишина. Један за другим ступали су наши пукови на пространо поље, постројавали се и ћутке, без узвика, без песме, без ларме, кретали у правцу високог брежуљка који је заклањао оближња села. На све стране су разбацане групе претходница; коњичка извидница је јурила напред и ускоро се изгубила са видика. Јахали смо испред пукова — Чапајев, командир бригаде, и ја, стално шаљући курире — час са новим извештајима, час по свеж материјал. С леве стране, иза другог брда, одјекивала је потпуна артиљериска паљба — то се сигурно тамо, иза Кинелема, пробија наша бригада која је добила задатак да зађе непријатељу за леђа и да му, када га потерамо из Пиљугина, пресече отступницу. Ко пуца — тешко је разабрати далеко је негде, једно двадесет, двадесет пет врста од нас; само се ујутро јасно распознаје мукла топовска пуцњава — преко дана се она не би тако добро чула.

Претпостављало се да ће се изненадним нападом с леђа створити паника у непријатељским редовима и да ћемо, користећи забуну, одузети артиљерији, о којој нас је обавестила наша извидница. Паљба преко реке наговештавала је да је непријатељ приметио и правилно схватио наш маневар; — Изгледи на успех опадали су.

Изашли смо на стрмен. Под нама — сићушно сесце Скобељево; одавде ће почети напад на Пиљугин. Дојурила је извидница, саопштила да је непријатељ још прошле вечери напустио Скобељево. Приближили смо се селу.

Сељаци се прибијају уз колибе и уплашено погледају на војску која улази.

— Данас бели, сутра црвени, — јадиковали су, — после опет бели, па опет црвени — нигде краја!.. И хлеб су нам појели, и стоку одузели, опустошивши где год погледаш.. — Затим су почели да чешкају потиљке и већ са филозофском смирености додали: Оно, шта се може, рат је... знамо — не можеш никога да кривиш. Али тешко је, нема више снаге... И кад ће већ једном да се сврши, проклет био? Ред је да се већ одморимо.

— Кад победимо, — одговарали смо. — Пре се никако не може завршити.

— А кад ће то да буде? — гледали су нас уморним стакластим очима.

— Ни сами не знамо. Ето, помозите нам — брже ће ићи. Кад бисмо се сви удружили, куд би он могао да одоли Колчак?

— Куд да одоли!.. — одобравали су мужици.

— Значи, треба помоћи...

— И треба, — одговарали су даљи. — Ал' иди-дер, помажи! Ти му помагао, кад тамо — ви заузели село... Таман се вас дотакнеш, а они га поново узму, и онда — бери кожу на шиљак, кад те поткупе с обеју страна. Наше се Скобељево нагледало свакојаког чуда: и ваших је много било, и нису нас једном прогањали. Кад погледаш, боље је — држ се подрума, — ни овамо, ни тамо...

Објашњавали смо мужицима, у пролазу, журећи се одмаклим одредима, у чему се варају, шта за њих значи официрска господска власт Колчака, а шта власт совјета... Схваћали су, признавали, али — видело се да се о тим стварима са њима врло ретко и врло мало разговарало. Ни о чему они пој-

ма нису имали и цео њихов разговор вртео се само око „мира“.

Није се тако свуда дешавало, — само у глухим, забаченим местима, по таквим рупчагама као што је Скобељево. У великим селима обично су се оштро делили на две половине огорчених непријатеља: са доласком белих, ликовала је једна половина, светила се, ругала, прогонила, издавала; са доласком црвених, победа је била на страни других. Ни они, разуме се, нису штедели своје исконске непријатеље...

Јединице су пролазиле кроз село, једна за другом пролазиле су преко малог моста, расуле се по лугу, постројавале у ланце. Из Пиљугина су на луг отвараили артиљериску ватру...

Али су први ланци већ далеко отрчали на десну страну, за њима су се у виду танке, слабе траке постројавали други; гомиле су ишчезле, распилуле се; узети их тачно на нишан, било је веома тешко, — резултати гађања били су ништавни.

Чапајев и ја ушли смо у да колибу, тражимо млека. Домаћица, престрављена пуцњавом, оронула, болесна, донесе суд са млеком, спусти крајак хлеба; нежно, мило, матерински је помагала и осталим црвеноармејцима који су се ту сакупљали, и њих је хранила и причала како се уплашила кад се ту по селу пуцало. А кад су хтели да плате млеко — одбила је, не прима.

— Ја ћу, — каже, — и без тога да проживим, а ви, ко зна колико ћете још ратовати.

И није примила. Новац смо дали дечици; деца су се прибијала уз мајку, хватала је за скутове, као зверад гледала блиставим очицама у непознате људе с пушкама, револверима, козачким сабљама и бомбама.

— Ви бар плаћате, — примети домаћица. — Иако ми не треба, али је добро... И сено, и овас, све плаћате... А они — они су нас оглодали до костију, бар да су сламчицу платили... И Вањушку, мог сина, отерали су заједно са коњем... Да ли ће се вратити — једини бог зна..

Ни у њеном гласу ни у покретима није било ропске потчињености — говорила је истину. Ма да наши нису свуда и увек плаћали — она то није знала, а о „колчацима“ у сваком селу, у сваком сеоцету једно те исто: одузимају, не плаћају, развлаче начисто..

Седимо у чатрљи, са прозора се види како по лугу падају гранате — на двеста-тристахвати. Ту и тамо један за

другим непрестано ничу из земље мали облаци густог црног дима, а после сваког таквог облачка ваздух задрхти, земља се тресе, као звонцад на коњима звуче стакла на прозорима чатрље. Непријатељ гађа стрељачке стројеве, али неуспешно, насумце, без икаквих резултата, — пребацују на више десетина хвата. Стојимо, чекамо нашу артиљерију да је одмах пустимо у рад. Излазим из чатрље, отишао сам на брежуљак, лежим. Одједном, дотрчи нека жена. Осврће се око себе, вади нешто испод кецеље, пружа:

— На, узми брже...

Погледам — јаје, и, не схваћајући у чему је ствар, пун недоумице, гледам је широко отвореним очима:

— Колико сам дужан?

— Их, о чему ти то, рођени, — увредила се. — Уморан си, ваљда... Какав новац, једи-дер, знај...

Журила је, видело се и по речима и по покретима, — каже нешто и осврне се: приметиће, овај, сељаци, а дођу ли опет бели — доставиће, и невољи нигде краја...

— А зашто ти то?.. — питам.

— А.. мој браца је са вама, рођени брат.. заједно се бори.. У Цовеној армији... Чуло се да су вас бели потукли, Самару, тобоже, заузели, је л' истина?

— Не, мила, није истина, — одговарам. — Лажу. Сама ваљда видиш ко то брбља.

— Јес' — видим... Е, остај ми жив и здрав, рођени мој...

И она брзо шмугну са брежуљка. Скривајући се и осврћући, ишчезла између кућа. А ја сам остао са чудним, радосним, нарочитим осећањем. Зурio сам у јаје, смешкао сам се и замишљао лик те драге једноставне жене. Свуда ми имамо својих људи — мислио сам — чак и у оваквој рупи као што је Скобељево. Иако, можда, не схваћају много штошта, ипак својим инстинктом осећају ко куда иде. Ето, на пример, ова жена: чекала је... дочекала... мило јој је... и сада не зна како да испољи ту своју радост.. и — донела је јаје...

2 У стрељачком строју

Дошла је артиљерија, дали су јој правац, и коњи су, напрежући се и ронећи, потегли тешко оружје кроз долину.

Видели смо како се батерија зауставља иза наших колона, када је сукнуо први пламен: ббак...бб..ах. И даље — без прекида. Колоне су чуле своју артиљерију и одмах бодрије кренуле.. Скочили смо на коње и у пратњи ордонанса појурили напред. Изишли смо на брдо — отуда се Пиљугино види као на длану — правим путем нема више од три врсте. Кренули смо на крила, стрељачким стројевима и разишли се на разне стране; Чапајев на десно, ја — на лево.

— Друже, — обрати ми се посилни, — шта ови наши тамо, гледај-дер, отступају, шта ли, беже... Овамо... мора бити?..

Погледам. Стварно — нека гужва, црвеноармејци трче с места на место, ланац се час скупља, час развучи.. Ми право тамо. Ствар је била врло једноставна: ланац се пре-стројавао и узима други правац.

Поље је ту засађено сунцокретом; с муком смо се пробијали између жилавих, бодљикавих стабала. Стигли смо до прве линије, сишли смо с коња. Орднанс је ишао за нама на тридесет корачаји ја сам легао у стрељачки строј. С једне и друге стране до мене лежали су млади момци преплаулих лица, два здепаста, плећата, здрава младића. — Сизов и Климов. У строју је, кад наступа, тихо, не можеш чути ни гласа људског разговора, — само што команда рикне, или тек неко кашљуцне или плуе. Ретко-ретко кад да се коме омакне случајна реч. Ти су моменти дубоко садржајни: под ватром, усред фијука и одјека куршума, очекујући сваке секунде да ти тана просвира кроз лобању, груди, ноге, — није ти до речи, до разговора. Сав си прожет тешким, врло несталним, обично нејасним мислима. Постајеш — усредсређен, ћутљив, готово зао. Мисли се бркају, хтео би у сећању одједном да обухватиш што више, што брже можеш — у трен ока, да ништа, ништа не заборавиш, не пропустиш. И чини ти се да си баш оно главно заборавио, а ваља се журити, хитати ваља...

Пребацивање једно за другим све је чешће, све чешће... Непријатељ је близу... Сасвим близу... Само тренутак и — пребацивања неће бити, за последњим пребацивањем следује — јуриш. Због тог страшног момента, баш због тога јуриша, и журиш сада да се свега одједном сетиш, што брже можеш.. Тамо је — међа, црни бездан...

Лагано сам се пустио међу борце. Помакли су се, неодређено ме погледали у лице, ништа не питајући, — онако

како су лежали у ћутању, тако су и остали. Лежао сам неко време, ћутао сам и ја, али ми је та гробна тишина постала несносна, — извучем дуванкесу, савијем цигарету, запалим.

— Хоћеш ли, друже? — обратим се суседу.

Овај придиже главу, не схвативши изгледа одмах, и чудећи се мом питању; још се више зачудио што одједном, тако изненада, чује овде, сада људски говор. Размишљао је тренутак, и ја сам видео како су му се очи заблистале, развеселиле...

— Добро, дај! — пружи се он по дуванкесу. — Еј, Сиз-јак, — обрати се одмах Сизову, — што жваћеш ту земљу? Дедер, боље запали с нама.

Сизов, исто онако тремо као и Климов, придиже главу и погледа нас туробним, строгим погледом, затим сави, запали цигарету и — такође постаде веселији... Не разговарамо, само бацамо по коју реч: влажно је... жуљи... угасило се... гле, лети...

— Пребацивање!!! разлеже се команда.

Скочимо у трен ока. Отскочио је цео строј, одједном, као да је од гуме. Није се усправио у целој величини, но се укочио онако погрбљен.

— Трчећим кораком!!! — разлеже се истог тренутка.

Сви потрче избацујући пушке далеко испред себе... Потрчим и ја, пресавијен као дуга, неравним, гегајућим трком. Непријатељ затрешта митраљезима, убрза пушчану паљбу.

— Леви! — чула се одмах затим нова команда.

Сви се зарисмо у земљу... и, како смо се зарили, тако смо неомично и остали неколико тренутака. Затим смо се лагано покренули, почели да дижемо главе, да се осврћемо. Онај који је лежао сувише напред, узмицао је сада натраг, да би се поравнао, они пак који су заостали, примицали су се лагано са ниско повијеним главама над земљом — нико није хтео да остане сам, ни позади, ни испред нас.

Климов који је трчао брже и легао даље од нас, узмицао је сада као рак, и да се нисам измакао, почастии би ме дебелим ђонџом американске цокуле право по лицу...

Лежимо — ћутимо. Чекамо нову команду. Више и не покушавамо да пушимо, нема чак ни оделитих, испрекиданих речи. Климов лежи поред Сизова. Сигурно се Климов сетио како му је пре неколико тренутака било лакше у разговору, — чујем, заговара Сизова:

— Сизовѐ...

— Шта је?

— Гле, бубица, — и показује прстом на траву.

Сизов ни речи да изустити: туробан, намрштен, ћути.

— Сизове, — заговара га овај поново.

— Шта је, брате? — одговара Сизов мрзовољно.

Климов ни сам не одговори, уздахну, а затим као да је прибрао мисли, тихо рече:

— А Љубанку су дали у Пронино...

Сигурно се сетио девојке из свог села, а можда је то и нека љубав, ко би га знао. Сизов овога пута не одговори ниједном речи. Изгубивши сваку наду, умукао је и Климов, а са мношћом да разговара, свакако да није имао воље. Опружио се још више по земљи и почео прстом да прелази по пролећној, реткој трави, — час згњечи бубицу и гледа како она на његовом прљавом и широком прсту умире у конвулзијама час скупити гомилицу земље, узме је међу прсте и сипа, сипа, све зрнце по зрнце, док је сву не проспе...

— Пребацивање!... Трчећим кораком!!!

Нагло скочимо, трчимо избежумљених погледа, искривљених лица, јако раширених, врелих ноздрва. И чекамо. Трчимо и чекамо, трчимо и чекамо... жељену команду „Леви!“

Падамо мртвих, укочених тела, обамирамо, увлачимо се у себе као корњаче, а затим лагано-лагано долазимо себи, почињемо да се мичемо, несигурним, опрезним погледом да гледамо око себе.

Ту, међу нама, налази се и Марусја Рјабинина, деветнаестогодишња девојка — и она је са пушком, корача гордо, неће да застане. Није знала, драги наш друг, да ће кроз неколико дана код Загљадина, исто тако као сада, поћи у напад на прелаз преко реке, да ће једна од првих јуришати и да ће је непријатељски куршум погодити право у чело, и пашће Марусја, а њено топло тело понеће окрвављени хладни таласи Кинелја... Сада се и она смеши, нешто ми пријатељски довикује, али ја не разумем одавде...

Своје земљаке нисам видео два месеца, нисам стигао чак ни то да сазнам да су Никита Лопар и Бочкин — овде, у пуку, прешли су из уралских одреда, није им се више хтело да ратују по другим пуковима. Терентија нисам ни видео овога пута. Лопар је са другог краја мочваре махао комунарком и стресао своје крупне рије коврџе...

Све позната, драга лица... Али није било времена за чекање — до сушаре је остало свега стотинухвати. Сваке секунде могло се очекивати да ће нас отуда поздравити изненадном ватром. То је на фронту — најомиљенији дочек: занемети, притајити се, нанишанити цеви и пустити непријатеља — близу-близу, а затим одједном митраљезима и плотун за плотуном, тући жестоко и непрекидно, створити пред собом редове, гомиле људских тела, видети како се непријатељ тргао, како је устукнуо, појурио назад, и тући га, тући у стопу, а можда још и коњицу, која је ту негде прикривена, пустити на њега, да дотуче, досече непријатеља који бежи збуњен, избежумљен у смртном страху.

Били смо спремни на све. Одједном с десне стране два кратка плотуна, за њима одмах брзо-брзо прорadio је митраљез. Ордонанс појури на коњу да види у чему је ствар; након две минуте саопшти да то наши на десном крилу позивају непријатеља на одговор. Одговора није било. Могло се претпоставити да је насеље очишћено од непријатеља, али — научени горким искуством, наши су се ланци тихо, опрезно пипајући, примицали сушарама. Неколико митраљезаца, (а са њима су и борци прихватили митраљез), притрчало је једној од оближњих сушара и — брзо се припремило за борбу — за паљбу. Тишина... Са десног бока, издалека, мукло је допрло „Ура!“, — то наши јуришају, заробивши скоро без борбе читаву групу непријатеља, која је тамо била остављена за чување села. Иза брда, с леве стране, загрмела су три топовска пуцња, један за другим... Тутњава и рика бивала је све слабија, постепено умирала, чули су се само ударци, а од експлозија једва да је допирао ехо, — значи, није то на Пиљугино, непријатељ туче негде другу страну. Тукао је оне одреде који су се примицали са крајњег левог крила да га обухвате; пренео је тамо артиљериску ватру, брзо отступао и против нас оставио само мале одреде, то смо сазнали касније, сада много тога није било јасно, и могли су се очекивати сви могући преокрети и резултати операције. Када су се митраљесци наместили крај сушаре, командир батаљона и ја приближили смо се, не бисмо ли сазнали да ли се што види или примећује на гувнима; али је тамо као и пре било мирно, нико се не појављује — ни од белих, ни од становника, празно село као да је изумрло.

Опрезно се осврћући, загледајући стогове, сушаре и шупе, лагано се провлачимо напред. Ни звука, ни шушња, ни речи, ни пуцња — у таквој тишини кудикамо је страшније по под

паљбом. Тишина на фронту — то је ужасна, мучна ствар.

Иза нас, надалеко, ишли су Иваново — вознесенци, — њихове црвене звезде већ су ту и тамо промицале између сушара и стогова сена. То кретање — ужурбано, неједнако, несигурно, вршило се у гробној тишини, у сталном очекивању изненадне ватре...

У даљини — промакла је женска прилика: вероватно сељанка... Треба што пре сазнати.

У галоп — тамо...

3 Улазак

Жена — сељанка стајала је крај подрума и нетремице гледала у мене упорним, мутним, збуњеним погледом. У том погледу одржавао се ужас тек преживелих патњи, огледала се недоумица, напрегнуто, мучно питање, очекивање нове, неминовне несреће, неотклониве несреће, она као да је очекивала ударац, хтела би да га избегне, а не може. „Хоће ли скоро?“ питао је тај уморни поглед, и, вероватно, није први пут и није она само мене гледала тако изнурена, и питала: „Хоће ли скоро?“ Поред ње, крај колибе, одигавши поклопац, вирило је из подрума друго, исто тако изнурено, сиво, полуживо лице неке жене: под очима јој кесице плавкасто црвене, усне пресушене, коса штрчи испред крпа којима је обмотала главу. Пун питања и молби био је тај жалосни поглед.

— Где су бели? Овде, или су отишли? — питам их.

— Отишли су, побегли, рођени, — одговара жена што вири из подрума. — Је л' да излазимо одавде, рођени? 'Оћете л' још да пуцате?

— Не, не, нећемо, излазите..

И жене, једна за другом, помаљале су се из подрума, само оне — мужика није било. Милела су отуда још и мала деца: увијена у ћебад, асуре, џакове, — вероватно, мислили суда ће их џак од брашна сачувати од шрапнела... Извукли су за дугачке мршаве руке старца, сивкастих влажних очију, дугачке, беле браде. На његовом појасу клатило се дугачко уже, — мора бити да су га помоћу тог ужета спуштали у подрум.

Када су сви редом измилели, хватајући се за плот, плашљиво се осврћући око себе, један за другим одгегуцали су

својим чатрљама. Велика, значајна слика, како су се као сенке, у гробној жалосној тишини, вукли крај плотова, још увек пуни стрепње, изнурени страхом, укочени од подрумске влаге и зиме.

На углу се скупља гомила сељака, — ни они још нису начисто, не знају је ли борба завршена, да ли да остану ту или да се поново крију по колибама, по шупама, по купати-лима.

— Здраво, другови! — довикнуо сам.

— Здраво... Здраво, друже! — сложило су одговарали. — Дочекали смо, хвала богу...

Не знам да ли да верујем тим поздравним речима. Можда су они и беле исто тако дочекивали, да их не би дирани — из кукавичлука, од страха. Али погледам њихова лица — и видим праву, неизвештачену радост, ону стварну радост која се не да измислити, поготову која се не да изразити на при-простом сељачком лицу. И било ми је мило.

Кренули смо према средини села. Тамо је нова група, али види се, то већ нису сељаци.

— Шта сте ви, момци, заробљеници, шта лз?

— Тако је, заробљеници.

— Јесте ли мобилисани, шта ли?

— Тако је, мобилисани.

— Одакле сте?

— Из Акломинског среза.

— Колико вас је овде?

— Па тако — тридесетак људи, а неки су се посакри-вали по шумама... А ено, трче још из башта.

— Значи, овај, добровољно сте остали?

— Тако је, добровољно.

— А где вам је оружје?

— Сложили смо га ено тамо, крај оgrade.

Приђем, погледам: гомила пушака. Одмах смо крај пу-шака и крај заробљеника ставили своје људе, наредили да их чувају док их не преведемо у штаб дивизије.

Заробљеници су изгледали јадно, одевени крајње бедно — неко у бундици некаквој, неко у гуњу, дроњаву капутићу; обувени, такође лоше — поједини у сукненим чизмама, и све то подерано да не може горе бити. Ни мало нису личили на војску — просто гомила одрпанаца. Наметало се питање: зашто су ови људи тако лоше одевени, када се Колачкова војска, напротив, одлично снабдева из иностранства?

— А шта вас је, момци, — питам, — Колчак нешто јако лоше обукао? Је л' све он тако?

— Не, само нас.

— А зашто то?

— Нису хтели сви да иду. Побегло је много наших — неко својој кући, неко Црвеној армији..

— Значи, нисте добровољно прилазили Колчаку?

— А шта ће нам он... Своје је људе тај красио са ши-ритима, а нас, ето, гле... — и показивали су подеротине и дроњке. И стално нас је терао у прве редове, под саму ватру: такву, вели, олош не треба ни жалити..

— А требало је онда раније бежати..

— Ма, не можеш да бежиш, иза тебе је ставио своје људе, — и они не ратују, него само мотре да не киднеш..

— Добро, а како сте сада успели?

— А ето, све по баштама.. између леја.. полегали смо и чекали. А после смо изишли.

— Куда ћете сада, хоћете ли код нас да служите у Цр-веној армији?

— Тако је, зато смо и остали, да служимо у Црвеној армији, куда бисмо? То и желимо.

Разговор се свршио на томе.

Појурили смо кроз село према брду, у правцу куда је непријатељ побегао. Наши су се одреди, изгледа, већ пузали уз стрмен, сабили се на мостићу, прелазе пешчани стрми обронак.

— Да ли је овде беле војске било много? — питам успут.

— Било је 'иљаду... — одговарају сељаци.

Само — тим „иљадама“ веровати одмах, никада не треба: понекада се хиљада претвара у пет, шест хиљада, а понекад просто и у двеста људи. Тек доцније, кад се сравне десетине података и искази заробљеника, може се приближно одредити цифра. У сваком случају, судећи по комори, војске је овде било прилично. Непријатељ се није, као обично, тако дуго и тако упорно држао у Пиљугину, сигурно зато што је приме-тио и страховао од обухватног покрета на левом крилу...

— Јесу ли бели одавно побегли?

— Нису, — одговарају сељаци. — А ето, нешто-нешто пре нашег уласка. Мора бити да нису још ни на брду далеко измакли.

Међутим наши уморни одреди нису могли за њима. Је-дино би коњица требала да се пусти, да провери, а коњице је било мало, — ни ту није било наде.

Они који су измакли напред и зашли у брдо још увек су веровали да ће се дочепати непријатељске коморе. Али, успело им је да ухвате само мали, заостали део, — главна комора је давно и далеко одмакла.

Пиљугино лежи у подножју брда. Брдо је круто и стрмо. Прешавши мост, могућно је било само са великим напором успети се на врх. Ту, у брзини, десио се немио случај: предње чете које су се пеле право уз стрмен, чим су изишле на врх брда, приметиле су на супротном крају како пузе стројеви. Отворили су паљбу. Одговорено им је... Почело је чаркање: своји нису познали своје. Двоје је погинуло, петеро рањено. И то би се чаркање завршило још трагичније, да командант онога пука који је наилазио иза брда, с леве стране, није благовремено схватио ситуацију; самопожртвовано ризикујући живот, машући у ваздуху марамицом и капом, појурио у сусрет онима који су пуцали. Дојурио је и објаснио у чему је ствар. Када смо на брду видели једно шеседесет коњаника који су седели крај знојавих, запенушених коња, наредили смо да се поделе у две групе: једна је отишла на леву страну — да види, има ли каквих знакова да отуда наилазе наше обухватне јединице, а другу половину послали смо на десну страну, у правцу непријатељске коморе. Везу са обухватним јединицама нису успоставили — ту је испало нешто слично издајству, и принуђени смо били да неколико људи ухапсимо, да ствар предамо суду. Али сада се ништа није претпостављало, и надање се веровало да ће се чак и слабим ударцима доћи до жељеног резултата, чим се наши пукови појаве у позадини непријатеља. Међутим — пукови се нису појавили, и непријатељ се мирно повукао, некажњен, са комором. Извидница која је отишла на десну страну, чим је одмакла једно триста хвати, била је жестоко обасута ватром од стране непријатеља који је отступао, била је принуђена да се спусти у јаругу и да пут продужи кроз шибиљак.

На „тачанки“ пошао је уз брдо први митраљезац. Повео сам га собом, и кренули смо тамо — напред, где су се таласале непријатељске колоне. Повлачили су се преко равне пољане, према шуми, очигледно се журећи, вероватно су очекивали за леђима нашу коњицу, не знајући да коњицу скоро и немамо... Ми сами, наравно, ништа нисмо могли учинити, а ипак, била је још нека нејасна нада да ће сада, овог тренутка, у непријатељској позадини одјекнути први пуцњи, — тада би одавде, чак и овим митраљезом, могло

добро да се убрза паника, коначно деморалише непријатељ и зароби комору... Сва очекивања била су узалудна. Трагом отступајућих ишли смо једну врсту и по: Извидница с десне стране, а ми смо са брда — непрекидно пуцали за онима који су се повлачили. Они су одговарали на паљбу и стално узмицали према шуми, док нису ишчезли. Вратили смо се празних руку.

На брду се ушавчио Иваново-вознесенски пук. Када смо се ја и митраљезац приближили, приметили смо како је неколико људи, положивши пушке на колена, нишанило на нас и чекало да се само приближимо. Завикао сам гласно да иду своји, замахао сам марамицом — спречио сам нову несрећу. Неколико њих пошло нам је у сусрет, и, кад су ме препознали, завртели су главама, почели да уздишу, да сами себе осуђују на нехатност. Спустили смо се са брда и ушли у село.

Ту сам се срео са Чапајевим — обилазио јединице: у оном јуришу који је извршен код сушара, учествовао је Чапајев лично и отуда је и ушао у село. Окренувши коња, појурили смо заједно натраг, у брдо.

Оживело је село. Црвеноармејци су упознали све чатрље. Жене се гурају око бунара, трче са водом, журе да спреме самоваре, да угосте другове. Сада се више не клоне, не страхују, а младеж се поготово ослободила. Сеоске девојке се спријатељиле са црвеноармејцима тако брзо, да се само чудиш.

Тако и сада.

На брду је полагао наш строј; ту, негде у шуми, сасвим близу, одступа непријатељ; још се у ваздуху није изгубио дим од барута, а кроз отворене прозоре чатрља мами већ хармоника и на њен позив долазе радо, долазе и ратници, и девојке... Ту ће ускоро почети и играња — без тога се не може...

Не дочекују овде тако срдечно црвену војску само зато што није било пљачке или насиља — није било чак ни једног случаја најситније увреде и псовке; стварно, дошли су као другови друговима, пуни поштовања, узајамне духовне сродности.

За огромну већину није било места у колибици — распрострли су се по биваку на тргу крај комора.

Пронашли су бољу, пространију чатрљу; ту су сместили бригадни штаб и дивизиски оперативни отсек, — он иде нераздвојно с нама све ово последње време. Спровели су

кабл, прорадио је апарат, зазујали су телефони. Ускоро се појави и самовар. За столом су седели команданти и политички радници. Један другог журео је да исприча шта је радио, шта је видео и шта је душевно преживео у борби. Претресају питања, незавршавајући казивање, прелазе час на једно, час на друго, лармају, труде се да један другог надвучу, да принуде сабеседника да слуша, али нико неће да слуша — свако хоће да прича, јер је и сам још пун свежих доживљаја. Умора — као да није било... И тако је у разговору, у ларми, прошло око пола сата.

Одједном — громовити ударац, за њим други, трећи... Згледали смо се, скочили смо од стола и — право на врата. Можда је нетко испустио бомбу?

Али то су три експлозије, једна за другом... Ако је артиљерија?... Али откуд да се она створи?

У том часу је сеноу пушчани метак, за њим још, још, још један — настала је непрописна паљба. Црвеноармејци који су у групама седели крај фургона, већ су поскакали, појурили на све стране. Трг је брзо опустео. Изнад наших глава се видео непријатељски авион, отпловио је у модру даљину, водоравно и тихо — као сребрни лабуд. Бомбе су експлодирале у огромном суседном дворишту где није било ниједног црвеноармејца...

Ускоро се све смирило и добило свој пређашњи изглед... Сумрак већ трепери, за њиме се лагано спушта мирна звездана пролетна ноћ. Тихо је на селу. Ништа не потсећа на то да је тек недавно завршена борба, да је свуда бесомучно јурила, чупала жртве немилосрдна, лакома смрт. А сутра, тек што се сунце роди, — ми ћемо поново у поход. И поново ћемо кружити, као лептири око пламена, између живота и смрти...

„Но, а данас? — стављаш себи сваког јутра тешко, мучно питање. — Ко ће остати жив? Ко ће остати жив? С киме ћемо поћи у сутрашњу зору, с киме се више никада-никада нећу видети... после данашње борбе? А пред нама су само бесконачни походи, свакодневне жестоке борбе... Прелеће... Почетак... Колчак је устукнуо само у првим борбеним линијама, а уништити треба читаву огромну масу од сто хиљада. Како ће то скупо стајати! Колико ће много жртава бити до јесени, колико ће само ових нестати, ових, мојих другова што су сада са мном!“

После ове толико детаљно описане борбе био је отворен пут ка Бугуруслану. Као и већина вароши, — не само у овим борбама, но и за све време грађанског рата, Бугуруслан је био заузет обухватним покретом.

По улицама великих градова борбе су се ретко водиле. Главна битка последња и одлучујућа, обична би букнула непосредно на градским прилазима, и када би се она, та битка, безуспешно свршила за браниоце, несрећник је обично одлазио, предајући варош без борбе у руке победоца. Тако је било и са Бугурусланом.

Х До Белебеја

Чапајевска дивизија ишла је брзо, да су друге јединице заостајући због важних и неважних узрока, својом спорашћу реметиле општи јединствени план комбинованог напада. Истуривши се исувише напред и нападајући село, она је непријатеља више гонила него што га је уништавала или заробљавала. Искусни у походима, борци су изненађивали својом издржљивошћу, отсушношћу прохтева, готовошћу да свакога часа, под ма каквим условима и у ма каквом стању, приме борбу. Било је случајева да су после марша од више километара падали с ногу од умора, и одједном — приметне се борба. Умора као да није било: издржавају напад, сами развијају офанзиву, врше продор, прогањају... Али бивало је и тога да су свакодневне борбе и маршеви замарали до потпуне изнемоглости. Тада би за време првог застанка падали као снопље и спавали свом мотвих, често и без потребне страже. Сви би одједном заспали — и команданти, и борци, и страже...

По брдима, по уским стазама, прелазећи реке преко плићака, — мостове је непријатељ дизао у ваздух при повлачењу, — по киши и по блату, по јутарњој роси и у вечерњим маглама, дан сити, а два гладни, голи и рђаво обувени, нажуљених ногу, болесни, често рањени, а ипак у строју ишли су победоносно од насеља до насеља, — несавладиви, непобедиви, стрпљиви у свему, горди и сигурни у одбрану, одважно смели и страшни у надирању, упорни у прогањању. Борили су се као хероји, умирали као црвени ритери, падали у заробљеништво, и у мукама и под батинама умирали као

мученици. С таквом сигурном снагом могло се само побеђивати, ваљало је само умети управљати њоме. Чапајев је тим даром управљања располагао у великој мери, — баш управљања таквом масом, у таквом моменту, у оном стању у каквом се тада налазила. Маса је била херојска, али сирова; момент је био драмски, и, у вртлогу борби, много штошта се гледало кроз прсте, праштало, правдало изузетним околностима. Та маса као да је била у егзалтацији, њено се стање не може изразити речима: то је било такво да се, мислим, не може поновити, јер је оно дошло као последица читавог низа догађаја — свакојакх догађаја, великих и малих, који су се одигравали и пре и за време грађанског рата. Волга неће потећи натрашке, ти се узроци назад неће вратити, и стање, оно стање, поново се родити не може. Настаће нови моменти — и дивни, и дубокосадржајни, али — то ће бити већ други.

И Чапајеви су живели само у оним данима, у другим данима Чапајевих неће и не може бити: њега је родила та маса, оног момента и у оном стању. Зато је он и могао тако добро да управља „својом“ дивизијом. Како је био у праву, а да то ни сам није схваћао, када је чувену 25-ту дивизију назвао својом, Чапајевском дивизијом.

У њему су се скупила и огледала, као у огледалу, основна својства полупартизанке војске оног времена — бескрајна храброст, одлучност и издржљивост, неминовна окрутност и груба нарав Борци су га сматрали оличењем хероизма, ма да, као што видите, ништа особито херојскога није досада било у његовим поступцима: то што је чинио он, чинили су и многи други, али то што су учинили ти многи — није знао нико, а што је чинио Чапајев — знали су до ситница, улепшано, са легендарним појединостима, са бајним измишљотинама. Он, Чапајев, био је 1918 године одличан борац; 1919 он више није чувен као борац, већ као херој-организатор. Али и као организатор само у извесном, условном смислу: он није трпео „штабове“, прикључујући тим штабовима све установе које се нису бориле бајонетима — било то да је отсек за снабдевање, заповедништво, веза, ма шта било. У његовим очима ратовао је и побеђивао само ратник са пушком у руци. За штаб он није марио још и зато што се слабо разумевао у њима и организовати их како треба, никада није умео; долазећи у штаб, више је грдио но што је показивао, помагао и објашњавао.

Организатор је био само у том смислу што је самог себе — најомиљенију и високоауторитативну личност — еживао, сливао у једно са својом дивизијом, надахњавао је херојским духом и страсном тежњом за „напред“ одушевљавао је за победе, развијао и учвршћивао између бogaца херојске традиције, и те традиције — на пример „не отступати“ — биле су светиња за борце. Неки тамо разинци¹, пугачевци² домашкинци³, чувајући те ратне традиције, подносили су невероватне тешкоће, примали, издржавали и најтеже борбе, претварали их у победу, али назад нису ишли: пук Стењке Разина, да отступи — та то је значило за вечита времена укаљати своје ратничко херојско име!

Како је то лепо, али и како нетачно, штетно, опасно!

Ратни напор — чапајевска стихија. Чим је затишје, он се мучи, нервозан је, досадно му је, пун је тешких мисли. А мотљати се по фронту, са једног краја на други — то је његов најомиљенији посао. Дешавало се да нарочитих потреба нема за то — тада би сам себи проналазио разлог и одјурio на педесет, седамдесет, сто врсти... Дође у једну бригаду, у суседној сазнају да је ту, звоне: „Одмах долази, ствар је неодложна.“ и Чапајев јури тамо. „Неодложне“ ствари, наравно, нема уопште; — једноставно, прохтелo се друговима командантима да поседе и поразговарају са својим вођом. То су баш они, чапајевски сапутници, износили и надалеко раструбили чапајевске подвиге и чапајевску славу. Без њих он — (као и сви њему слични) — никада не би био тако славан. За велику славу увек је мало великих дела, увек су потребни гласници, људи слепо одани, који би веровали у твоју величину, били њоме заслепљени, одушевљени, и у твојим славопојкама налазили и властиту радост..

Ми смо увек склони да „хероју“ пружимо више но што он уствари заслужује, и обратно — да којешта одузмемо заслужном и понекада ванредном „редову“.

Они, Чапајевци, осећали су се срећнија већ само зато што су били саучесници Чапајевљеви (не плашимо се речи „хероизам“, — она има сва права на постојање, само треба знати каква су то права); зраци славе који су њега обасјавали, одржавали су се и на њих. У пуку „Стењка Разин“ била су два хероја који су у борби изгубили ноге; обојица су пузили на патрљцима, један се још и којекако могао по-

1, 2, 3 — називи пукова.

магати штакама, али ниједан није хтео да напусти свој много-слављени пук, свако је сматрао за срећу да Чапајев проговори са њима макар и неколико речи. Они нису били на терету пуку — обојица су у борбама руковали митраљезима.

Проћи ће наши херојски дани, и свему овоме неће се веровати, сматраће за бајку, а стварно је било тако да су два борца црвеноармејца, потпуно без ногу, руковали у борби митраљезима. Био је један слепи, потпуно слепи борац, који апсолутно ништа није видео. Једном приликом послао је преко својих другова писмо дивизиским-новинама, — то се писмо чува код нас још дандањи. Предајемо га овде, и ако не баш у потпуности.

Писмо слепог црвеноармејца

Друже редакторе,

Молим да објавите у листу „Известија“ судбоносни догађај, мој доживљај, бекство од уралских Козака, за другове бољшевице. Саопштавам у кратким објашњењима да смо живели између Козака и Црвене армије на уралској железничкој станици. Моја два старија брата служила су на возовима за време рата против Црвене армије. Када је била прва офанзива на Уралск друга Јермоншченка 20 априла (по новом календару 3 маја) на станицу Седмоглави Мар, — 23 априла, т. ј. 6 маја од војне владе издато је наређење за мобилизацију сељака пошто су живели у вароши Уралске области. Моја браћа одбила су да иду са оружјем противу Црвене армије; али пошто су потпадали под мобилизацију Козака, моја браћа одлучно изјавише: ми нећемо да идемо противу наших другова бољшевика, за шта су их Козаци стрељали, 23 јуна у 12 час ноћу. Остао сам сам, сироче потпуно без куће и кућишта. Моји родитељи умрли су пре пет година, те више немам нигде никога од родбине. Уз то сам потпуно слеп, вид ми одузет после смрти моје браће. Послао сам војној влади да молим да ме збрину; војна влада ми је изјавила, кад твоја браћа нису хтела да се боре против Црвене армије — онда и ти иди својим друговима бољшевицима, нека те они збрину. Тада сам им рекао: никада се нећете сити пити невине крви, крволочне звери — за шта сам био затворен у тамницу и чекао да ме стрељају; седео сам 15 дана у тамничком зат-

вору и онда су ме пустили. Вукао сам се неколико дана поред градских зидова без корице хлеба и решио сам се да тражим уточиште код својих другова, код другова бољшевика. Иако сам потпуно слеп, решио сам да се некако довучем до својих другова или да залутам и да угинем негде у степи, него да живим у козачким рукама. Један мој извео ме је кришом из Уралска на друм и рекао ми је: иди тако да ти сунце увек бије у потиљак, тако ћеш моћи да изађеш у Русију. Опростио сам се са другом и кренуо на пут. Прешао сам неколико врста и изгубим правац и пођем ни сам не знам куда. И тада се сетим смрти моје браће: несрећа, жалост и велика искушења, тешке муке... Лутао сам шест дана кроз степу, гладан и сав смрзнут, шестог дана мог путовања, почео сам да губим снагу, уста су ми пуна крви, зато што немам хлеба, ни капљице воде, немам чиме да утолим страшну глад. Роним горке сузе на мој пут, немам наде на спасење. Тада узвикнем гласно: „Моја драга браћо. Ви лежите мирно у земљи, а мене сте оставили за невољу. Узмите ме себи, прекратите моје муке, умирем од глади усред степе. Ко ће да дође овде у помоћ мојим горким сузама, нигде никог нема...“ И од једном чујем псећи лавез и дечје гласове, дођем по гласу, питам д-цу какав је то мајур — козачки или мужички. Казали су ми да је мужички звани Красни Фали, удаљен седам врсти од козачке границе. Један ме сељак узе у кућу. Напојио ме је, нахранио, утолио моју глад, ујутро ме испратио до села Млаховке, а одатле сам се с муком довукао до Петровске општине...

Даље он прича како су га лепо примили у Совјетској Русији, како су га пригрлили, окружили старањем.

„Претседник совјета Иван Иванович Девицин срдечно ме је поздравио јакко се зарадовао и усхићивао. Сада сам код својих другова бољшевика заборавио муке и сматрам да сам у сигурности... Сместили су ме у кући, дали пространу собу, дали ми мекану постељу, скинули су дрошке, прљава рубље обули су ме, економски одељак и одељак за снабдевање обукли су ме у ново чисто одело... Живим као прави „буржуј“ изјављујем дубоку захвалност, срдечно осећање...“

Даље се набрајају људи којима изјављује захвалност, а писмо се завршава овако:

„Живела Сверуска Совјетска Република, друг Лењин, да живи непобедиви друг Чапајев, да живи општински совјет, економски отсек и отсек за снабдевање!“

Није писмо, но читава поема. И такав мученик за совјетску власт, слепи црвеноармејац, који је поштовао подвиге Чапајева као светињу, био је најбољи приповедач бандурист-чапајевац, који је приповедао истину и бајке, који је више веровао својим бајкама, јер их је сам стварао, сам улепшавао. А ко би био тако јак да не верује ономе што је сам изгубио?

Чапајевљева слава грмела је далеко ван граница Црвене армије.

Сачували смо још једно писмо, писмо неког совјетског радника из Новоузенска, — прочитајте га и видећете како је бескрајно велика била вера да је Чапајев свемогућ; он је сматран не само за вођу-борца но и за пуноправног домаћина у оним местима кроз која су пролазили и ратовали пукови Чапајевске дивизије. Писмо је отштампано на воштаној хартији, брижљиво упаковано, послано Чапајеву по нарочитом куриру. Неки совјетски радник Тимофеј Пантелејмоновић Спичкин жали му се на новоузенску неправду, молим за помоћ, и једино се у Чапајева узда да ће брзо и праведно решити ствар. Он пише:

Хитно
Дивизиском команданту
Василију Ивановићу
другу Чапајеву

Од председника Новоузенског совјета народних судија Тимофеја Пантелејмоновића Спичкина
вапијућа жалба

Молим вас, друже Чапајеве, обратите на ову жалбу своју особиту херојску пажњу. Већ је друга година како ме на Уралском фронту познају као честитог совјетског радника, али неваљали људи, новоузенски лопови и злочинци, труде се да ме оцрне и прогласе за лудака, само да се мојим претставкама о лоповима не би придавало важности. Ствар стоји овако: 16 лопова украли су... (следи набрајања имена и ко је колико украо). Кад сам ја, Спичкин, поднео у Самари претставку о тој крађи, тада је 14 лопова који нису били ухапшени (двојица су ухапшени) изјавило да је Спичкин луд и захтевали су да лекари прегледају Спичкина. Лекари су ме прогласили за умно здравог. Тада је 14 новоузенских лопова пљачкаша изјавило: „Не верујемо!“ — и мене пошаљу у Самару у губернијски извршни комитет на преглед код лекара — психијатра. Али имајући у виду да је сада на фронту све право и да је правда у рукама хероја и црвеноармејца, као

што сте Ви, друже Чапајеве, — ја, Спичкин, молим да издате хитну потребну наредбу да се у Новоузенску помогне хапшење свих наведених 14 лопова, да се упуте у Самару и предаду суду револуционарног трибунала, на чему ће вам становништво бити веома захвално, јер је у народу Ваше име чувено као име самопожртвованог хероја и непоколебивог браниоца републике и слободе. Уздам се потпуно у Вас, друже Чапајеве, одбраните и мене од 16 новоузенских лопова — пљачкаша.

25 априла 1919 год.

Тимофеј Спичкин

У „прилогу“ овој жалби Спичкин Чапајева упућује где и како да „прочепрка“ сав материјал, завршавајући следећим речима:

„Молим Вас да одмах, без икаквих устручавања све остале... лопове и понављам... Ваше славно име биће још славније после такве заштите становништва од мародера — лопова и ослобођења од тих грозних паука и микроба.“

Ништа мање сјајна није била спичкиновска „изјава“, која је изгледа дошла као последица гоњена од стране четрнаест „паука — микроба“.

Ви сте, друже Чапајеве, од свих народа признати херој, и Ваше славно име грми свуда — Вас спомињу чак и деца. Ја, Спичкин, признати сам херој, али не у ратној вештини, но у грађанској. Ја чезнем за славом и јунаштвом. Молим да у то верујете! Ви ћете се у томе уверити на делу. Ја, Спичкин, оваплоћена сам огњена енергија и оваплоћени рад. Сматрао бих за срећу да вас лично видим, а Ви да се упознате са мном, Спичкином.

Будући по природи човек кристалног поверења, љубећи народ за који сам душу давао (што бих могао и лично да Вам испричам о мојим великим подвизима) желео бих да сместа постанем Ваша десна рука и да своју огњену енергију дам за Вашу ратну ствар за одбијање опште омрзнутог бандита — Колчака. Молим да ме одмах уврстите у редове Црвене армије као добровољца, у ваш славни пук по имену „Стењка Разин“.

Претседник Новоузенског
совјета народни судија
Тимофеј Спичкин

И „вапијућа жалба“ и „изјава“ Спичкина пуне су противречности, нетачности, и стварно дају утисак бунила, али све што је ту речено збијено, — исто то, у другој форми, другим речима, понављало се на сваком кораку у Чапајевској пракси. И карактеристично је да се он, Чапајев, никада није одрицао мешања у сличне ствари; напротив, волео је све сам да извиди, да докучи до дна, да обелодани свакојаке хуље и мангупе. Та су писма дошла у јеку офанзива, и зато није имао ни најмање могућности да покрене читаву ту ствар, али је био узнемирен, дуго мислио на то, стално је желео да се нађе тамо, на лицу места, да извиди. Задовољио се само претећим писмом у коме је бацао дрвље и камење на „кривце“. На жалост, тих „четрнаест паука-микроба“, без икаквог ислеђивања, отсутни, већ су били за Чапајева неоспорни подлаци. Веровао је он свему са ванредном лакшом уосталом, са исто таквом лакоћом се и разуверавао у свему — у свему, изузев у ратним стварима и питањима: ту баш напротив, ничему није веровао, радио је искључиво „својом главом“.

Ако размислиш да ли је он, Чапајев, имао ма какве нарочите, „натчовечанске“ особине које су му дале вечиту славу „хероја“, — видиш да су те његове особине нешто најобичније, „људске“; шта више, много особина од вредности није ни било, а оне којих је било истицале су се само неком ванредном свежином, јасноћом и оштрином. Он је својим особинама умео да влада — одлично: поникао из сирове полу-партизанске сељачке масе, он ју је наелектрисао до крајњих граница, хранио ју је оним што је она сама желела и захтевала, — а у центар је поставио себе!

Чапајевску славу нису толико створила његова херојска дела, колико људи који су га окружавали. Тиме се ниуколико не умањује колосална улога коју је сам Чапајев одиграо као личност у грађанском рату, али ипак треба знати и имати на уму, да је око сваког имена хероја више легендарнога, него историски-реалнога. Неко ће запитати: зашто су се баш о њему, Чапајеву, стварале те легенде, зашто је баш његово име уживало такву популарност?

Зато, јер је он потпуније од многих оваплотио у себи сирову и херојску масу „његових“ бораца. Одговарао им је својим поступцима. Имао је особине те масе које је ова нарочито ценила и поштовала, — личну храброст, одважност, зрелост и одлучност. Често тих особина код њега није било

више него код других, било их је чак и мање, али је он своје поступке умео тако да удеси, и у томе су му тако помагали његови, блиски људи, да су на крају ти поступци увек одисали витештвом и чудом. Многи су од њега били и храбрији, и паметнији, и способнији у вођењу одреда, политички свеснији, али имена тих „многих“ пала су у заборав, а Чапајев живи и живеће дуго-дуго у народном предању, јер је он — лист те горе, син те средине, и притом човек који је у себи јединствено спојио оно што је било разбацано по другим индивидуалитетима његових ратних другова, по другим карактерима.

Излишно је описивати операцију за операцијом, излишно је износити оперативне наредбе, њихове добре и рђаве стране, наше успехе и поразе: тога ће се латити они који ће писати специјално ратне приказе. Ми пак у своме приказу нимало не претендујемо на потпуност излагања догађаја, на њихову тачну хронологију, одређеност датума, места, имена... Ми искључиво дајемо скицу начина живота који су створиле оне прилике, а које су карактеристичне за оно време. Ето, управо и сада, на путу до Белебеја, нећемо пратити ток развијања чисто ратних операција, него ћемо навести свега две три сличице из живота које су се тада догодиле:

Иза Бугуруслана, од насеља Дмитровског према Татарском Кондизу, ишла је Кутјаковска бригада. Ту су се водиле жестоке борбе. После пада Бугуруслана, непријатељ још није никако веровао да је са тим градом изгубио и своју иницијативу, да је дошао крај његовом победоносном надирању, да ће отсада гонити њега, а он — да ће се бранити, отступати. Напред је сву снагу, снажним ударцима дочекао прилазак дрвених пукова. Али доцкан — моћни дух вере у победу одлетео је од белих армија, долетео црвеноармејцима, осоколио их, испунио оном неуморношћу и храброшћу које живе само кад се верује у победу.

Тренутак преласка иницијативе са једне стране на другу, увек је врло значајан и упадљив — само га слепац не може уочити. Једна страна нагло потамни, опусти се и омекша, док се друга истовремено просто налије животворним тајанственим соком, пропче се, накостреша, заблиста, постаје страшна и прекрасна у својој неочекиваној величини. У војсци, која се гаси наступа такав тренутак када нешто толико попусти, толико изнемогне, изгуби крв и омлитави, да јој преостаје још само један једини излаз — умрети.

Унутрашњи дуги узнуравајући процес избија напоље и завршава се смрћу. Таквог самртника осуђеног на неминућу смрт, али још увек живог, у бугурусланским данима претстављала је армија белог адмирала, донедавно још тако моћна, непобедива. Историја је тада својом суровом руком ударила срамни жиг нечасне смрти на њено ниско, злочиначко чело.

А Црвена армија, тако еластична и збијена, тако видљиво обновљена врелим изворским струјама фабрика, професионалних савеза, партијских ћелија, у тим данима личила је на светлог великана који се пробудио, који ће све узети, све победити, пред којима ће пасти мрачна сила.

Тим расположењем била је испуњена и Чапајевска дивизија, са тим расположењем је Кутјаковска бригада тукла непријатеља под Руским и Татарским Кондизима.

У штаб бригаде допутовао је Фрунзе, брзо се упознао са ситуацијом, распитао се за последње успешне Кутјаковљеве борбе — и одмах, ту, у колибици, брзо написао похвалницу.

То је још више подигло победнички дух бораца, а Кутјаков лично, ободрен похвалом, заклео се на нове успехе, нове победе.

— Е, кад је тако, — рече Чапајев, — немој узалуд да се заклињеш. Видиш ли тамо она брда? — И он са прозора показа Кутјакову негде неодређено пред њима, не називајући ни места, ни реке, ни насеља. — Заузми их, и ја ти дајем часну реч: поклонићу ти своју сребрну козачку сабљу!

— Добро! — насмеја се весели Кутјаков.

А три дана после тих свечаних обећања умало што нису пуцали један на другог. Фјодор Кличков, јако назебао, бежао је тада у постелу, и уместо себе послао са Чапајевим свога помоћника Крањукова да обиђу фронт. И ето већ на трећем путовању догодио се тај „случај“, али болесном Кличкову ништа нису причали о томе — до њега су допирала само нагађања. Чапајев је такође ћутао и кад год би се разговор дотакао те теме, набусито је изврдао. Зато је Кутјаков све радо и подробно испричао, чим је Фјодор после болести допутовао к њему у штаб.

— Грешка, друже Кличкове, права грешка, — причао је он Фјодору. — Обојица се нисмо знали савладати.. глупост... једном речи — маленкост, не вреди ни говорити о томе, али нека, и ја волим да се сећам глупости... Знате ви

његу — ватра! Шта да му радиш! Да запали, — може, али може и сам да изгори. Ваља пазити, а ти ниси био у то време... Онај добричина, твој заменик, смеје се, али са њиме не ступа у препирку, него он, Чапајев, и не слуша свакога... Морало је тако да буде, значи, и требало је мало да опробамо снагу, али несреће, несреће није било баш никакве!.. Сећам се као да је сада, — уморио сам се да ми чак бриде ноге!.. Немам снаге... Дај, мислим, да заспим, ваљда ће проћи... Како сам се пружио, тако сам и заспао, али не! Васка — дечак — онај, мој посиљни, сећаш се ваљда, она мангунчина, — искамчио је од Татарино колибу: малу, прљаву, скоро празну, унутра само једна клупа поред зида. Бацим се на клупу — спавам као заклан. А пре спавања наредим Васки: „Еј, ти, мангупе, велим, — кокошка изјутра да буде печена. Јеси ли разумео?“ „Разумем“ — каже. И шта ти ја нисам уснио тада... Као да Колчака уместо кокошке чепркам виљушком. Ја га чачнем, а он се нагне... ја га чачнем, он се сагне, па још, псето, окрене главу и смеје се... Ухватио ме бес и ја ти га — треснем виљушком по глави, кад тамо — сабља оде на пола, значи испада му тако да сам га сабљом лупио, а не виљушком. Дохватим оно парче сабље, бодем га, бодем у главу, а уместо главе појави се телеграфски стуб и једно за другим, као чавчићи, на жици скачу словца. Схваћам да ми то Чапајев издаје наредбу, а ја се са том наредбом не слажем. Разби, вели, а друга ће га бригада гонити! Иди ти, мислим, знаш већ куда: треба ли да ја осветим крв или не? Ко ће да ми плати ових сто људи које сам изгубио на брду? Кургине, — вичем, — пиши наредбу!.. Код Кургина је увек хартија у руци, а оловка иза уха. Јури колико може. Нисам се ни окренуо, а наслов готов. Пиши, велим, нареди: чим сузбију непријатеља нека га туку и гоне петнаест врста! Јеси ли разумео? И то сам, вели, разумео. Он и Васка све су код мене разумевали чим проговорим, али су и вредели исто. Знам да ће Чапајев да риба, али шта да радим кад је начинио такав продор? Позвао сам га телефоном, хтео све да објасним, разложим, а онај хуља Плешков — та он је био начелник штаба у дивизији — чак ни да позове Чапајева: наредба је, вели, издата, и ту нема више разговора... Добро, мислим: кад нема — нема, али носим и ја главу на раменима. Склепао је Курга наредбу, ја је потписао — засвирала музика... Једино што знам, добрим се неће свршити, — не воли Чапајев кад му се наредба преправља. Спавао сам, спавао, видео свакојаке снове, и одједном ско-

чим са клупе... Гле, још се сунце није родило, помрчина...
А Чапајев већ ту — није издржао, јурио је целе ноћи:

— Шта си ти, — вели, — ђубре?

— Нисам ја ђубре, друже Чапајеве, — кажем, — опрез-
није ви то...

Он држ' за револвер. „Убићу!“ — сикће. Чим он кубу-
ри, а ја већ извукао своју и изјављујем: код мене је метак
већ у цеви — дајдер да опробамо...

— Напоље из команданта бригада! — виче. — Сад ћу
да те сменим са дужности... Пиши рапорт — Михайлов ће
га замењивати. Михайлов место тебе, а ти напоље, напоље!
Какав ми је то командант! Ја наређујем — стој, а он дохва-
тио па — петнаест врста! Шта је то, шта то значи, а? Је л'
то командант бригаде, а?

О, што је грдио, грдио, али револвер, ипак, није извукао,
а и ја сам свој склонио... Нема ту шта: Курга, вичем, пиши
рапорт... А и написао је к'о што ваља...

— Четири курира овамо, брзо!...

Долетели су на коњима.

— Ево писма за Михайлова, носите, што брже можете!

— Само што смо их видели, одлетели су... Седимо —
ћутимо... Бурa је прошла, речи су све биле речене... Ја седим
на клупи, а за Чапајева нема места — стоји код зида... очи
плаве, срдите, само севају. Ништа, мислим, охладитићеш се,
соколе, смирићеш се... А у то, знаш, Васка промоли главу
кроз врата и запишта:

— Кокошка је сасвим печена...

Грдња је — грдња, а позвати ипак треба.

— Друже Чапајеве, изволите, — велим, — у башту, да
се заложимо кокошком.

Тамо је била нека баштица.

— Добро, — вели.

Иако глас, чујем, није најљубазнији, мржње више нема.
Можда би се и насмејао, али га срамота...

Изишли смо у баштицу, сели смо, ћутимо...

— Кутјакове, — вели, — заустави курире.

— Немогућно је, друже Чапајеве, зауставити, — одго-
варам. — Како да их зауставиш кад су одлетели?

— А ти још боље, пошаљи најбоље — и опет поцрвене.

— Нема бољих — то су најбољи... Зар не разумеш шта
ти говорим?

Како да не разумем — све разумем. Али држим за се-
бе, чекај, велим, да га пецнем, зашто да ме назива „ђубретом“.

— Зашто ме, — кажем, — називаш ђубретом? Ја имам
своје самољубље. Ако сам крив, суди ми, предај ме трибуналу
нека ме стрелају, а да ме називаш ђубретом, не смеш...

— Ја сам то у љутњи, — вели, — а ти опет узимаш све...

Е, оседлали смо још — сада шест коња. Кад су поле-
тели — као птице! После једног сата сви су се вратили —
оне прве зауставили су пуцњавом...

И онда дохватимо све оне наредбе те цепај, кидај —
бацај...

— Не дирај, — вели, — ону твоју наредбу, нека их го-
не, не треба укидати наредбе... Сам ћу да променим што треба.

То је све — нема ништа више. Кад смо појели кокошку,
ни једну лошу реч нисмо рекли један другоме... Код нас ти
је, друже Кличкове, све тако, — завршио је Кутјаков. — Га-
ламимо, галамимо, а после — седи, пиј чај и причај!...

— И то је све? — упита Фјодор, осмехнувши се.

— А шта би још? — развуче усне Кутјаков. — Само
после кад смо се враћали, кад сам обавио посао, — и брда
заузео и заробио оне, које сам пре неколико дана превео у
у дивизију, — дође он опет:

— Здраво, — вели, — Кутјакове! — и смеје се, весео.

— Здраво, — кажем, Чапајеве. — Како си?

Ништа није одговорио, пришао је, загрлио ме и три
пута пољубио.

— На, узми, — вели, — освојио си је од мене.

Скинуо је сребрену козачку сабљу, пребацио ми је пре-
ко рамена, стоји и ћути. А мени га онако, шутог би просто
жао, — скинем моју црну: на, велим, сећај се и ти мене!

Тај кад нешто обећа — одржи, ти га већ знаш...

На томе се завршио разговор, — Кутјакова су позвали
на телефон, нешто су тражили из пука. А и Фјодор се није
враћао на разговор, — очевидно, све је било речено шта се
тада одиграло. Ништа озбиљнога. Ништа тешког. А могли су
у непромишљености начинити безброј разних потешкоћа.
Дадиља је ту била потребна, истрајна и неуморно будна:
макне ли се само — знај, пребиће ноге и себи и другима.

Са борбом је ушао у Трифоновку 200-ти пук и распо-
редио се за одмор.

Кад су црвеноармејци ушли у крајњу чатрљу, изнена-
дило их је обиље крвавих мрља на поду. Заинтересовали су

се, почели да испитују домаћина, — свај ћути, одупире се, ништа не говори. Тада су му уз часну реч обећали да га неће казнити, црвеноармејци су се чак примили и тога да у „случају нечега“ моле свога командира и комесара, само нека им искрено исприча како је и шта је ту било. Сељак их без даљег премишљања поведе до настрешнице и тамо, на гомили ђубрета, овлаш разбацивши врх ђубришта, показа на нешто крваво, безоблично, прљаво — црвено: „Ево!“ Војници се згледаше у недоумици. Приђу ближе, и у тој безобличној маси, заливеној крвљу, препознају људска тела. И одмах, бајонетима, тесачима расгуре гомилу ђубрета и извуку два топла леша: црвеноармејци.

Изненада, једном се лешу покрену рука — они који су га држали, тргну се, инстинктивно устукну, баце га поново на ђубре... и виде како се за руком лагано савија нога, исправља, поново савија... Задрхтао је очни капак, нешто мало се отворило око испод црних отечених кесица, али мртвачки, оловни сјај говорио је да мисли више није било... Вест о страшном налазу облетела је цео пук. Дотрчали су борци да виде, али нико није знао у чему је ствар, сви су се губили у слутњама и претпоставкама. Испитали су сељака. Није се опирао, све је испричао како је било.

Два црвеноармејца, кувари Интернационалног пука, грешком су доспели овде пре неколико часова, сматрајући Трифоновку, заузету од белих, за неко друго село где су били њихови. Пришли су колиби, питају где се овде налази интендантура. Из колибе истрче Козаци који су тамо седели, с виком насрну на збуњене куваре, свуку их са коња и одмах утерају у колибу.

Прво су испитивали: куда ће и одакле су, обавештавали су се где се какви одреди налазе, колико је људи у сваком одреду. Обећавали су црвеноармејцима потпуно помиловање, само ако кажу истину. Сад, да ли истину или не, али кувари су нешто говорили. Ови су слушали, записивали, испитивали даље. То је трајало десетак минута.

— Ништа више не знате? — питао је један од Козака који су седели.

— Ништа, — одговорили су заробљеници.

— А шта вам је то ту, на капи, звезда? Совјетска власт? Види, шта су прикачили...

Црвеноармејци су стајали ћутећи, очигледно предосећају зло. Међу присутним се расположење нагло променило.

Док су испитивали, није се ругали, а сада, на рачун „звезде“, и псовка, и претња... Једнога муну у слабине.

— Јеси ли правио кашу?

— Правио сам, — тихо одговори кувар.

— Бољшевици си хранио?

— Све сам хранио. — још тише одговара овај.

— Све?! — скочи Козак. — Знамо како све ви храните, ниткови! Све сте опустошили, свуда напакостили...

Опсовао је гадно и свом снагом ударио црвеноармејца по лицу. Плуснула је крв из носа... То су само и чекали, као сигнал: ударац по лицу разрешио је руке свима, крв је изазвала моментално дивљење, лудачко, крволочно стање. Скочивши с места, Козаци су почели да млате црвеноармејце свим што им је до руку дошло, оборили су их на земљу, газили, плували.

Најзад је једном од хуља пала на памет ђ-волска казна. Подигли су несрећнике са земље, ставили их на столице, привезали их конопцима и почели око врата да секу део по део крвавог меса. Отсеку — поспу сољу, отсеку, — посоле. Од неиздржљивог бола страшно су викали изbezумљени црвеноармејци, али њихова вика само је дражила разјарене звери. Тако су их мучили неколико минута: резали и солили... Затим је неко од њих једноме вабио бајонет у груди, за овим други... Али — зауставили су их: тако можеш и да закољеш, мало се мучио!... Једнога су ипак заклали. Други тек што је дисао — он је сада умирао пред пуком...

И кад су из Трифоновке, пре неколико часова, били почели брзо да се повлаче, два искасапљена куvara одвукли су и сакрили на ђубрету.

То је све...

Ћутке и мрачно саслушао је пук ову ужасну причу. Искасапљене су изложили пред свима и, извршивши све неопходно, спремили су се да их сахране, да одаду последњу почаст.

У то време допутовао је Фјодор са Чапајевим. Чим су сазнали за овај случај, сакупили су борце и укратко им разјаснили сву бесмисленост овакве жестокости, опомињући их да у њиховом опхођењу према заробљеницима не буде сурове освете.

Али гнев црвеноармејаца био је велики, негодовању није било краја. Мртве су спустили у земљу, испалили три пуцху, разишли се... У јутарњој борби ни једног заробљеника

нису довели у пуковски штаб... Никакве речи, никаква уверавања неће у борби обуздати освету: крв се тако плаћа само крвљу!...

Чак је и Фјодор на себи осетио далеки, али несумњиви утицај тог догађаја: следећег дана потписао је прву смртну пресуду белом официру. Тај догађај, уосталом, вреди испричати.

Све се десило овако:

Дошли су у Руски Кондиз, Кутјакову... Он је у јутрашњем нападу заробио осамдесет људи. Страже крај њих скоро и није било.

— Будите мирни, неће да побегну, сада их ни мотком не можеш натерати Колчаку! Задовољни су, и то како задовољни што су заробљени!

— Шта је, Кутјакове, опет? — упита Фјодор показавши главом према заробљеницима.

— Тако је, осмехну се овај. — Тек што сам их хтео онако, мало боцнути б.јонетом, а они — не-не-не, хоћемо у ропство, веле, не дирај, христа ради! И ми их — дотерамо.

— А официри?

— Било је и официра... Али нису хтели у ропство, веле — није лепо код нас...

Кутјаков значајно погледа у Фјодора и овај ућута.

— А можда их још има?

— Можда, али ћуте нешто.

— А војници, зар неће да издаду?

— Видите ли, — објашњавао је Кутјаков, — војници су се ту код њих помешали из разних одреда, не познају се међу собом, била су ту нека попуњавања...

— Дедер, — окрену се Фјодор, — покушајмо заједно... Само ја бих претходно хтео са заробљеницима мало да разговарам — онако о свачему, о свему помало.

Када је Фјодор почео да говори, многи су га слушали не само са пажњом и интересом — мало је то: слушали су га просто са неповерењем, са чуђем које је било исписано у изразима лица, у збуњено укоченим погледима. Било је јасно да много штошта чују тек први пут, да о томе ништа нису знали, нису помишљали на то, нису ни сањали да може бити онога о чему им је причао Кличков.

— Ето, сада сам вам све објаснио, — завршавао је Фјодор. — Без преувеличавања, без преваре, кратко и јасно сам вам изнео нашу целу истину, а даље се сналазите сами како знате...

шта вам је драго и блиско: то што сте видели и што нисте видели код Колчака, или ово о чему сам вам сада говорио. Али упамтите, нама су потребни само смели, први и свесни браниоци совјетске власти, само такви на које се увек можемо ослонити... Размислите. И ако се неко од вас одлучи да се заједно са нама бори — нека се јави: ми никада не одгуравамо такве као што сте ви који сте преваром доспели Колчаку...

Завршио је. Осула су се питања, и политичка, и војна, и поводом ступања у Цовену армију... Узгред буди речено, више од половине ступило је у редове бораца, и касније Кутјаков није никада зажалио што их је примио у своје славне пукове.

Построили су их у два реда. Кличков је обилазио, гледао како су одевени и обувени, стављао засебна питања. Поједина лица привлачила су пажњу на себе, — видело се да то нису радници, нису обични сељачки младићи; њих су одвајали на страну и затим у штабу накнадно и подробно утврђивали личност. Један је нарочито изазивао сумњу. Гледао је дгско, изазивајући — стоји и злурадо се смешка целој процедури прегледа и испитивања, као да би хтео да каже:

„Ех, ви, сиви ђаволи, ви да нас испитујете!“

Одевен је пола као обичан војник, али ту се јавља сумња: чакшире и чизме одличне, а кошуља — никаква, поцепана по свему судећи — са туђег је рамена; а муком се навукла на његово однеговано и развијено тело, а оковратник се уопште не саставља на снажном црвеном врату који потсећа на свињски бутић. На глави обична војничка капа — и то је туђе, види се: не одговара лицу и не може уопште да је навуче. Не осећа се у њему прост војник.

Фјодор прво прође мимо њега, не рекавши ни речи, а при повратку заустави се према њему и право, изненада упита:

— Ви сте официр, да?

— Н.. нисам, ја сам редов, — ужурба се овај и збуни.

— А по чему ви то мислите?

— А тако, ја вас познајем? — слага Кличков.

— Мене познајете? Одакле? — избечи овај очи.

— Познајем, — промрмља Фјодор. — Али ево шта: нисмо овде да се бавимо успоменама. — Питам вас још једном: јесте ли официр?

— Још једном одговарам, — испрси се овај и подиже високо главу — ја нисам официр...

— Добро, себи пребацујте...

Фјодор га изведе напред, заједно с њим изведе још неколико људи и са целом том групом упути се радовима, али се прво обрати колчаковским војницима са кратким и ватреним говором, износећи какву улогу игра кор белих официра у борби трудбеника против непријатеља, и како те беле официре треба искоренити пошто се отворено боре против совјетске власти.

Зашао је у редове, показивао је труп и питао да ли ће ко од њих познати официре. Однегованог господина познало је одмах неколико људи чим су му скинули капу.

— Како да не, знамо га, официр дабогме...

И назвали су јединицу којом је овај командовао.

— Знамо га тек два дана, а како да га не познамо... Он је малопре подигао крагну, а капу, значи, набио, не можеш да запазиш. А сад како да не препознаш. Он је, он...

Војници су га „препознали“ са очигледним задовољством, овога пута препознали су још неколико људи, али од официра био је само тај један, иначе све чиновници, разни службеници, администрација...

— Шта ћемо сад? — обрати му се Фјодор.

Овај је гледао у земљу и упорно ћутао.

— Јесу ли војници истину рекли? — још једном упита Фјодор.

— Да, истину. Па, шта? — И он, очигледно схвативши озбиљност положаја, одлучио је да се држи са оном истом охолом дрскошћу као при првом питању када је лагао.

— Та ја сам вас питао... и опомињао...

— А ја нисам хтео, — отсече официр.

Фјодор се таман одлучио да га са групом официра пошаље у штаб, али се сети да још није извршен претрес.

— Дедер, нареди да се изврши претрес, — обрати се он Кутјакову који је ту стајао и ћутао.

— Шта има да наређује, — обрецну се, овај — сам ћу...

И он поче да претур по џеповима. Извукао је неке ситнице.

— Немате ништа више?

— Ништа?

— А можда још нешто? — упита Кутјаков.

— Рекао сам — значи, немам, — грубо пресече официр.

Тај његов охоли, презриви и изазивајући тон нервирао је страховито. Кутјаков му извуче неко писмо, отвори га и предаде Фјодору, и овај из писма сазна да је официр — бивши семинарист, попов син, и да се више од годину дана бори против совјетске власти. Писмо је свакако од веренице. Пише из оближње вароши, одакле су отерани бели. „Повући ће се бели, али не за дуго... — стајало је у писму, — стрпи се..., од црвених нам нема живота... Нека те чува господ бог, а и сам се чувај да се осветиш бољшевицима...”

Крв удари Фјодору у лице.

— Доста! Водите га! — викну.

— На стрељање? — упита Кутјаков са запањујућом једноставношћу, нетремице гледајући.

— Да, да, водите.

Одвели су официра. Након два минута чуо се плотун, стрељали су га.

Под другим околностима Фјодор би, вероватно, поступио друкчије, а сада га није напуштала мисао на она два црвеноармејца, зверски убијена — са исеченим каишевима од меса и са посољеним дубоким ранама...

Затим та тврдоглавост, безобразно изазивајући официрски тон и, најзад, писмо од веренице које са несумњивом прецизношћу одтава физиономију официра-вереника...

Кличков је био немиран целог дана, био је узнемирен и мрачан, није се смешио, није се жалио, говорио је мало и нерадо, трудио се да све време буде сам... Али само првог дана, а сутрадан — као да ништа није било. А и чудно би било дуго се мучити на фронту тим поживљавањима, кад из дана у дан, из сата у сат видиш потресне, ужасне призоре, у којима се не јавља један као жртва, већ десетине, стотине, хиљаде...

Ковави трагови рата, — растргнути лешеве, унакажена тела, спаљена насеља, становници избачени и полумртви од глади, — ти крвави трагови по којима и према којима стално, стално врви војска, не дозвољавају да се дуго мучиш само једним од хиљаду мрачних призора рата. Они га заклањају другима. Тако је било и са Фјодором: већ следећег јутра мирно се сећао како је тек јуче први пут наредио да стрељају човека.

— Теби је то необично! — смејао се Чапајев. — А да си ти био са нама 1918 године... Како тамо да изађеш на крај без стрељања? Заробиш офицере, а нема ко да их чува, сваки ти је борац прорачунат — треба ти за борбу, не за стражу. Дохватиш и побијеш целу гомилу... Ма све ти је то исто — они су нам ваљда праштали тамо, шта ли? Охо, братац!

— А сећаш ли се ти, Чапајеве, своје прве пресуде?

— Па, можда не баш прве, али знам да је било тешко... Ту ти је увек тежак почетак, а после се навикнеш...

— На шта? Да убијаш?

— Да, — просто одговори Чапајев, — да убијаш. Ето, на пример, дође коњаник из тамо неке школе. Сече ти тај и овако и онако... И — по ваздуху, рђа, сече вешто, и те како вешто, али кад треба човека посећи — оде ученост! замахне једанпут, други пут — сама збрка! Али навикне се и — ништа. Увек ти је први пут мало онако...

Разговарао је Фјодор и са осталим прекаљеним, старим борцима. Сви исто тврдили: било како да убијеш, да закољеш, да издаш наредбу за стрељање или лично да стрељаш, човек се, ма каквих нерава, ма каквог срца био, први пут осећа плашљив, збуњен и покајнички, али се зато доцније, нарочито у рату где се стално осећа мирис крви, осетљивост са те стране затупљује, и уништавање непријатеља, у ма каквој форми, добија карактер скоро механички.

— Степкин, онај мој посиљни, — обрати се Кутјаков Фјодору, — и он је требао да буде стрељан, ја сам лично издао наредбу за то.

— То јест, како то? — зачуди се Фјодор.

— А ето тако.

И Кутјаков исприча како је на уралском фронту мало недостајало да овај буде стрељан.

— Руковао је митраљезом, — причао је Кутјаков. — Младић — као и сви, уживао је човек поверење. А у неком козачком селу, гледам, воде га — неку жену, веле, силовао. Стојте, велим, децо, чекајте да видимо, дајте овамо ту жену на ислеђење, а ти, Степкине, чекај ту, заједно ћу да вас испитујем. Седи Степкин, ћути. Питам га — он само врти главом и мрмља нешто неразумљиво. А одједном — кад је већ требало да жена уђе — „истина је, вели било је“... У то, улази жена. Зна Степкин шта је добро — изабрао је козачињу, онако једру, тако од око двадесет и пет година. Ту је и

комесар, и сви остали. Ништа се, велим, ту не може, мора Степкин да се стреља, да се други не поведе... Ту иде Црвена армија, иде да ослобађа, а овамо — жене силује, зато, хтео не хтео, мораш да стрељаш. Па било је случајева, убијали смо своје, зашто би Степкин био боље среће? Ако помилујемо, — расуђујемо ми, — шта онда значи: терајте, овај, момци, а ми кажњавати нећемо. Кад размислим — јасно је као дан, а кад погледам Степкина — жао ми га је, а и злато је од момака у походима... Комесар је већ наредио у команди. Долазе:

— Кога да водимо?

— Чекајте, — велим, — још ислеђујем. — Јеси ли силовао, Степкине, признај?..

— Па зар, — вели, ја не признајем?

— Зашто си то урадио? — вичем.

— А откуд, — вели, — знам, не сећам се...

— Па знаш ли ти, Степкине, шта те чека за овакво дело?

— Не знам, друже команданте...

— Морамо те стрељати, луда главо, — стреља-ти!

А он онако кротко...

— Ваша воља, — вели, — друже команданте, кад је тако, — онда, значи, тако и мора да буде...

— Немогуће је да те не стрељамо, Степкине, — улевам му. — Мораш сам да признаш да ће цело село да нас назива вуцибатинама.. И имаће право.. Јер — каква смо ми Црвена армија, кад насрћемо на жене?

Стоји, ћути, само је још више оборио главу.

— Ако теби опростимо, онда треба свакоме да опраштамо. Је л' тако? — питам.

— Излази, да је — тако.

— Јеси ли све разумео? — кажем.

— Тако је, разумео сам...

— Ех, Степкине, ђавоља лутко! — плануо сам. — И шта ти је требала та жена? — Да си мирно седео у тачанки, никоме ништа, никакве невоље не би било... А сад — ето ти!

Степкин чешка потиљак — ћути, а ја ону женицу: дедер, велим, како те је он? Бистра женица, воли да говори.

— Шта — како ме је? Зграбио ме и — толико... Ја вриштим, плујем му у погану њушку, а он — видиш какав је ђаво... како да изађеш са њиме на крај?

— Значи?...

— А то и значи... — каже,

— Ми хоћемо да га казнимо, — кажем.
 — Тако му и треба, хули, — закокодакала је козакиња,
 — Гле само како је напео погану њушку... добро да га изгдиш, да зна...
 — Ма не, нећемо ми да га грдимо, хоћемо да га стрељамо...

Жена чак седе, зину, избули очи, рашири руке...
 — Јес', јес', да га стрељамо! — понављам.
 — Како то? — плесну рукама козакиња. — Боже мој, госпде, зар да човека упропастите?... Па шта је то, госпде! — уплашила се, врти се око стола, плаче...

— Сама си се жалила, сада је доцкан, — велим.
 А она:
 — Шта сам се жалила, — вели, — зар сам се ја жалила... Рекла сам само да ме је јурио... Сустизао, али није стигао...

— Онда, значи...
 — Ето, то и значи, да ме није стигао, а шта је, поганац, хтео да учини — откуд ја, — вели, — знам шта је хтео... нисам му се пела у главу...

Ја је гледам у лице што лаже, али не прекидам, — нека лаже, можда ће стварно Степкин да остане жив. Само да не труби, да не гони срамоту на нас. А шта је тамо било међу њима — шта се то мене тиче! Можда је и она сама хтела... Мислим: кад плаче и моли — причаће целој станици да је слагала, да је хтела само Степкину да науди... И ја ти је боцнем:

— Доста, — велим, — младице, доста... Цела ствар је јасна и треба водити...

— Куд да га водиш? — врисну жена. — Не дам да га водите — то да знате.

И баци му се око врата, загрли га, ухвати се за њега. као зачка, плаче, псује, не миче се с места, дрхти као лист на ветру.

— Могла би ти да га спасеш, али нећеш.. Ето, мужа немаш већ две године, а погледај — јабука ти није равна... Кад би се ти нешто удала за њега — онда би још некако... а овако... не...

— Како да се удам? Нећу ја да се удајем!
 — Ако нећеш, — кажем, — ми морамо да вршимо своје.
 — И дижем се са столице, тобоже спремам се да одем.
 — Па ни он неће да се венча, — викне кроз сузе ко-

закиња. — Он, ваљда, и не зна за бога, — а овамо не пушта Степкина, обухватила га рукама.

А он, као теле, стоји, ћути, не миче се, као да није реч о њему.

— Тамо већ како знате и умете, — одговарам, — али сада да кажете кратко и јасно: мирите ли се или — не мирите?..

... Она — раставила руке, пустила свога вереника, лице јој се расплинуло до ушију, смеје се... — А зашто, вели, — да се свађамо?

И он се, шерет, смеје: схватио је у чему је ствар, куд циљамо.

И да не би било још повуци потегни, ми их обоје — напоље из колибе: младенцима, велимо, није овде место. Сви стоје око стола, смеју се за њима, шаљу разне савете. Испало је тако, да је Степкин још и добио те вечери. А изјутра га позовем, кажем:

— Ево шта, Степкине: оженили смо те као будалу, а сутра у борбу. Женицу немој да вучеш за собом, чак и да је тамо међу вама нешто озбиљно започело... А теби да би поправио своју грешку, дајем задатак: заслужи награду... Чим дође до прве борбе — награду да заслужиш, иначе никада ти нећу опростити и при првом случају сматраћу те подлацем...

— Разумем, — вели, — заслужићу...

— Па, је ли заслужио? — упита Фјодор.

— Како да не: сребриу табакеру... Вуче у њој крцу... Учинио је такву ствар да смо одједном заробили до двеста људи — од његовог митраљеза... А њему је пребијена нога, тада смо га и пребацили у неборачку чету... доспео је до мене, врзма се...

— А са оном козакињом, како?

— Каква козакиња, — осмехну се Кутјаков. — Преседео је оно вече код ње, умесила му погачице за пут, напојила га чајем...

— А свадба... — насмеја се Фјодор.

— Ма не, — махну руком Кутјаков. — Код њих није било ни помена о томе, каква свадба! Она себе сматра добротворком, стално му седи и прича како га је спасила од смрти, а он једе и пије за четворицу, прећуткује или, онако, брбља којешта... Изјутра када је требало кренути, стигао је тачно на време...

Разговор је прешао на тему о полној глади, о неизбе-

жности силовања на фронту. Наводили су примере, делили успомене. Чапајева је та тема јако заинтересовала, непрестано је стављао питање може ли борац без жене да проживи на фронту две-три године. И сам је закључио „да свакако тако и треба да буде, иначе — какав би то војник био?“

Од Кутјакова — у бригаду Шмарина. Ако је већ Кутјаков, завидећи Чапајевљевој слави, желео да се равна са њиме, на то је имао пуно права — био је прави и велики херој. А Шмарин — тај се узалуд упињао. Код њега је било бескрајно много жеља, није знао за одмор, стално је био у покрету, стално забринут; та се забринутост одражавала на његовом лицу чак и кад је био сањив. Шмарин — чудо како је тај човек волео да прича о властитим подвизима! И причао их је скоро при сваком сусрету. Додуше варијације, су се обично мењале, — ту и тамо изостави или дода по коју рану више, контузију, јуриш, — али, углавном, имао је шест-седам подвига добро научених напамет, и да их прича, то је за Шмарина било највеће задовољство. Причајући, он је буквално грцао од заноса тим догађајима који су се тако бујно развијали, уживао у преокретима ствари, усхићавао се тек измишљеним изненађењима. За време причања не како је чудно чупкао своје густо црно прамене косе, нагињао се над столом тако ниско да се носем дотицао даске, а прстима — средњим и кажипрстом — због нечега је гласно, јако и у такту свога говора лупкао по ивици стола, и добијао се утисак као да за нешто пребацује, нечему учи.

У почетку су Шмарина слушали, чак су му и веровали; доцније су видели, сазнали да у његовим причама има четири пута више маште но истине, престали су да слушају, престали су да верују.

Само немојте мислити да је код њега радила чиста фантазија — не, он је износио факта, оригинална, ствари које су се неоспорно дешавале, и невоље није у томе, већ у другом: чим се неко у операцији истакне храброшћу, очигледном способношћу, одмах је то он, значи Шмарин, извршио. А после се покаже да је цео случај био на левом крилу, док се он, Шмарин, вртео на десном. Умешност је, испада, показао командант батаљона, а Шмарин командовао пуком, но... тако нешто, слично томе... Волео је човек себи да приписује туђе заслуге! Та кога све Фјодор није посматрао — није Шмарин једини: украсти туђе херојско дело, присвојити га и издавати за своје, то је било код њих нешто најлакше и потпуно при-

родна ствар. Дођи ти само Шмарину — одмах почне! Слаже и — развеже, чувај уши, до зоре ће причати ако увече седне. Њега су стално „опкољавали“, стално се тај однекуда и некуд „пробијао“, ма да је свима познато да у његовом рејону у току, рецимо, прошлога дана, борби уопште није било. Код њега су бокви стално изложени „страховитој опасности“, суседне бригаде не помажу, већ одмажу, и, наравно, vise на његовим плећима, присвајају победе његове бригаде, заслужују похвале, одобравања, чак и награде, а он ето, Шмарин, прави јунак, заборављен је од свих, њега не запажају, не цене, сматрају га, изгледа, неким безначајним човечуљком, не знајући да је он, Шмарин, онај потстрекач великих дела која су украли и присвојили други.

И када су сада наши другови од Кутјакова дошли к њему и саопштили му да је овај дотерао читаву гомилу заробљеника, Шмарин је пажљиво саслушао и одједном, наглим покретом, дигао своју велику шаку и ставио је на жуто неумивено лице и, тобоже замишљен, расејако проговорио:

— Да, да, да... А и куда би? Та ја сам знао да немају излаза...

— А ко то није имао излаза? — упита Чапајев.

— Па они тамо, они које је Кутјаков заробио. Знате ли ви, друже Чапајеве, који су то заробљеници? Ја сам их још раније набио у теснац — на десном крилу водила се борба код мене — сећате ли се? Не? Куда ће у таквом положају, ропство је једино што преостаје...

Шмарин је имао рђаву црту: да смањује заслуге других, да их смањује, чак и тамо где није имао баш никакве користи.

Видећи да је Шмарин и сада склон приповедању о „јучерашњим успесима“ Чапајев му је ставио најпотребније и најважније питање на које он никако није могао избећи, ни мимовићи одговор.

— Шта се ради на фронту бригаде?

Ушли су у штаб — у собичак задимљен до чађи, који заудара на кисело, смрдљив, као да се ту стално само пушило и чадило, ништа више. Код Шмарина су у штабу радили све сами разборити људи, помагали су му свесрдно како ваља. Шепртља брбљивац, опасни фантаста Шмарин, ипак је дивизиске задатке увек решавао успешно. Као извршилац он уопште није био рђав, само ето као стваралац није никако одговарао, иницијативе није имао никакве, ништа није умео сам да створи, чекао је готове наредбе, није био довољно проницљив да у извесној ситуацији види оно главно и важно.

У штабу је народ бистар, зна чапајевске навике — објаснили су му све, до ситница, Шмарину је остало мало што да дода. Кад су изнели стање, Чапајев је одмах одлучио да обиђе пукове бригаде — они су вршили напад Шмарин је оставио заменика и кренуо с њиме.

Цифре наше и непријатељске војске за које је чуо у штабу, на мапи разгледане линије речица и путева, зелене мрље шуме, кестенових брежуљака, — све је то живело у Чапајевљевом сећању врло јасно. Ишао је на коњу и показивао Шмарину шта мора бити тамо, ено иза оног брежуља, какве снаге могу бити скривене иза оближње шуме, где је отприлике плићак. Знао је све и све је претпостављао јасно. Кад би наишли на стрелу и кад би се два-три пута спајали на истом месту, Чапајев би без дугог премисљања изабрао један од њих и кренуо њиме тако сигурно, као да иде познатом улицом какве мале вароши. Варао се врло ретко, скоро никада, сем ако не наиђе на какав заобилазни пут или ћорсокак; али и отуда се извући, то је за њега само ситница: осврне се лево-десно, поцупка, одмери нешто, сети се тамо некаквих окука, знакова које је видео на путу, и — хајде! Ноћу се сналазио теже, али дању готово увек без грешке. У погледу сналажења у ситуацији, располагао је неоспорним даром, и у томе се с њиме нико није могао такмичити: како је Чапајев рекао, тако мора да буде.

Стигли су до првог пука. Пук се расуо по малим, тек ископаним рововима. Заправо, то и нису ровови, већ неки сасвим слаби заклони, као играчке, кућице од карата: земља је згрнута у мале хумке и у сваку од њих пободена борова грана. Не знаш, где управо крију главе — да ли под граном или иза те гомилице земље налик на оне кртичњаче који се виђају по шумама. Или је непријатељ те гранчице стварно држао за неко шибље, или пак није хтео да узнемирава, да изазива борбу, ћутао је, није пуцао, иако се био притајио сасвим близу, одмах ту иза брежуљака.

У ровове су пузећи дозлачили храну. Легне на трбух, опружи руке са порцијом или чинијом за супу и пузи-пузи, као црв, извија се — на лактовима и на коленима вуче се од саме кухиње. Борци ручају, одмарају се, а после ручка — поново у борбу. Код неких видиш књигу или новине; неку од памтивека — толико је отрцана и прљава. Пружа се на леђа, глава му је под граном, лице озбиљно, потпуно мирно, држи књигу или новине испред носа и —

чита, и све то тако обично и природно изгледа, као да је он негде у башти, у свом селу, и ето, у празнични дан, брани се човек од јулске жеге.

Чапајев, Фјодор и Шмарин ишли су иза стројева — нису пуцали на њих. То је Чапајева одмах принудило на размишљање.

— Да ли је тачно да се иза брда налази непријатељ, а ко то зна? Можда је био, па отишао? — обрати се он Шмарину. — Дедер, проверите!

Извидница отпузи разним правцима. Двојица су се већ довукла до брежуљака, успузали се на гребен, мало се подигли, још... још... још мало и — устали. Вратили су се, реферисали да с оне стране брежуља нема живе душе — непријатељ се сигурно повукао шумицом која је почињала одмах од брежуљака.

Кренули су напред, дошли до највећег виса и кроз доглед осматрали околину.

— Емо, видите, — показа Чапајев, — тамо где се пружа шума? — Е, отуда они по моме, покушавају да нас заобиђу.

— Неће да заобиђу, — примети Шмарин. — Три дана је како их гоним, куд ће натраг! Дај боже да стигну табане да подмажу.

— А четвртог ће теби да намажу, — озбиљно одговори Чапајев, не одвајајући се од догледа и окрећући га на све стране.

— Неће се вратити, — продужи Шмарин лакомислено да уверава.

— А ако се врате? — оштро и незадовољним тоном рече Чапајев. А ако тамо командант није будала и схвати да ће лакше бежати ако те с леђа преплаши? Док се ти прибереш — где ће он бити? Глупане! Размишљај, муњни главом! Мислиш, докотрљаће ти се под нос као грах?

Шмарин је ћутао, није имао шта да одговори. Чапајев је наредио шта треба чинити да би се спречио могући обухват, рекао Шмарину да остане ту док се ситуација не извиди, а онда се с Фјодором упуту у друга два пука.

И ма чему да приђе, ма чега да се такне — свуда је налазио како и шта треба попатити, где и у чему треба помоћи. Кад су већ били на крајњем десном крилу бригаде, у трећем пуку, Шмарин шаље курира, саопштава да је стварно обухватни покрет непријатеља примећен, али да је неприја-

тељ сам увидео да је пре времена откривен и да се повукао у раније узетом правцу. Своје писамце Шмарин завршава свечано:

„Тај пакосни покушај докрајчио сам одмах, не изгубивши ни једног војника...”

Вероватно да ту није имало шта да се „докрајчи”: обласи су се разишли сами по себи.

Заноћили су ту, у трећем пуку. Штаб тог пука сместио се у селу, унаоколо су биле истурене патроле. Иза села, према непријатељу, црвеноармејски стрељачки строј ушанчио се преко ноћи у полукругу. У чатрљи где су отсели — мизерна фитиљача, само с муком можеш да препознаш људска лица.

Уморили су се, није им до разговора, смештали се већ по угловима, испружили на клупама, траже место где би се удобније спавало: вуку се у полумраку као црна привиђења.

У то доведоше на саслушања дечака од једно четрнаест година. Саслушавају га пуковски људи, сумњају да је шпијун. У почетку су стављали питања: ко си, одакле си, куд си пошао, зашто? Прича дечак да нема ни оца ни мајке, погинули су негде за време оног рата. А он је Пољак-избеглица, и сада се води у „трећем добровољачком црвеном батаљону”.

За тај батаљон нико не зна, и сумња се појачава.

— Како се зовеш?

— Жења.

— А рекао си да се зовеш Аљоша? — хтео је неко да га збуни.

— Не измишљајте, молим вас, — одлучно и с неким природним достојанством изјави дечак. — Никад нисам рекао да се зовем Аљоша. То сте ви сами измислили.

— Много си нешто разговоран, еј, дечаке!...

— А зашто не бих говорио?

— Не брбљај, говори шта те питам. Долазиш од белих? Де, говори, шта се ту претвараш? Кажеш ли — ништа ти неће бити.

— Ништа нећу да кажем, јер немам шта, — дрхтавим гласом бранио се дечак од иследника који су наваливали.

— Де, де, не лажи. Тај твој батаљон не постоји... Измислио си... Боље говори ради чега си ишао, куда?

И ето све су га тако, у том правцу хватали. Стало им да сазнају ко га је, куда и ради чега послао.

Претили су свакојако, застрашивали, поменули му стрељање.

— Па шта, стрељајте ме, — кроз сузе проговори Жења. — Само — забадава... Ја сам ваш... Ви се варате...

Фјодор одлучи да се умеша. Досада је лежао и слушао, чекао је да види чиме ће се завршити саслушање. Сада му је свеједно, био дечак њихов или не — зажелео је да га спасе, задржи крај себе, да га преваспита, ако је то потребно. Наредио је да заврше саслушање и срећног Жењу наместио крај себе на поду. (Фјодор је доцније стварно изградио од Жење одличног и свесног дечака: радио је у служби за везу, у бригади и пуку)

У штабу се опет све стишало. Димила је фитиљача, у угловима су хркали и фијукали заспали људи, испод прозора жвакали увек спремни, оседлани коњи. Пре но што су се спремили за починак, Шмарин, који је у међувремену доле-тео из пука, решио је „да види“ је ли све у реду, и изишао је из колибе. Колико је прошло времена, нико се тога не сећа, али је већ свитало када је Шмарин улетео сав задуван и кроз широм отворена врата дрекну брзоплето:

— Брзо-брзо, непријатељ напада!!!

Сви одједном скочише. После једне минуте били су на коњима.

— Стрељачки стројеви су на брду, двестахвати од нас! — гушио се Шмарин, мучећи се да увуче ногу у узенгију. Ватрени коњ врти се као чигра, не да се... Шмарин га јако, свом снагом лупи по њушци...

Излетели су из дворишта. Кроз рану јутарњу полутаму промицале су људске прилике на све стране. Куда су трчале, тешко је било разабрати: међутим, нису знали куда треба, па су јурили на све стране. Испред вратница су се разишли, не проговоривши ни речи, није било времена за договор. Неки су заждили путем — у бекство, да се спасавају... Чапајев брзо схвати ситуацију и појури резервном батаљону који је био ту близу. Шмарин, а с њиме и Кличков појуре у сусрет стрељачким стројевима који су наилазили, а испред којих су, како се претпостављало, отступали стрељачки стројеви црвеноармејаца. Кличков је са Шмарином полетео тамо с намером да заустави оне који су отступали и да властитим примером подигне дух. Као муња синула му је кроз главу како се у Уралску препирао с Андрејевим о стројевима, одбранама, о учествовању у борби за време панике, и — одмах га обузе горда, свечана радост.

— Лажна узбуна... Грешка... На брду су наши стрељачки стројеви!

— Остав'! — неочекивано грмну Шмарин.

Коме је била упућена та команда, немогућно је било схватити, та никога није било у близини сем неколико групица бораца који су лутали тамо-амо. Одмах су послали по Чапајева и по оне који су умакли путем. Зауоставили су их виком и пуцњавом, — после десет минута сви су били поново на окупу.

Та јурњава, узвици и пуцњава допрли су до пука и изазвали тамо приличну забуну, претпостављало се чак да су опкољени, да треба предузети хитне мере. Борци су начули уши, ућутали се, припремили, били су спремни да на све стране пошаљу нове извиднице, али — јављено је да је цела узбуна неоснована. Кад су се поново састали у колиби, иако је било врло рано, спавати — нису могли, сели су за сто. Почео је разговор. Некога су осуђивали, али кога, није се знало. Шмарина? Не, он је био дужан да их узбуни кад је већ приметио опасност, а да провери — за то уопште није било времена. Сами себе? Не, ни саме себе нису сматрали кривцима, јер ко би био луд да седи у колиби, кад ту одмах поред тебе наступају непријатељски стрељачки стројеви?

Узбуну су оцењили као нешто неминовно и на томе се смирили. Иако кривац није пронађен, ипак су се некако стидели, били збуњени због нечега: говорили су несигурно, избегавали да један другогме гледају у очи, бацали су кратке реченице, гледајући преко главе, мимо главе, у прозор, у црну пустош...

— Ето ти, замало па — паника, — рече Шмарин, повијајући се над столом и припаљујући цигарету на фитиљачи. — Де сад, погоди ко је преварио...

— А ко је теби рекао? — упита Чапајев.

— Из штаба пука... Иде ми у сусрет...

— Али ко?

— Е, не сећам се, нисам га препознао... Појурим даље — иде стрељачки строј, види се нешто... Значи, мислим...

— Нема ту — мислим, треба знати! — строго рече Чапајев. — Знаш ли ти шта се једном догодило код нас? Не сада — за време германског рата, тамо, на Карпатима. Тамо су брда — не овакви брежуљци: попнеш ли се — тешко ћеш сићи... Пели смо се тако, пели, а Аустријанац се забио у сваку рупицу, сакрио иза камења, негде, иза жбуња

легао у песак, — кратко речено — човек код своје куће, не мораш да га учиш где да се крије... Издужили се ми, као на пијаци, а он лупа позадину, и отера читаву комору. Ако је артиљерија ту — и њу носи. А ми ти овај пут сатерамо све у средину, опколимо са свих страна, а онда кренемо. Није било довољно коња, а ми — бикова, ноћу кад почну да ричу, дођавола, продаће те будзашто... Да га клепнеш кундаком, то и не покушавај — још јаче заурла... Док је било хлеба, узмеш парченце, запушиш му њушку — ћути... А после — невоља. Једном, ноћу, требало је марширати до јутра. ...Извидница као што треба: „Ништа, — вели, — нема, може се“. Скупимо се, кренемо, а између нас, у средини, комора, а они бикови... Ићи ноћу по брдима — ко је био, тај зна. Шта да причам, горе не може бити. Као што је ова чађ црна, тако је и ноћ — иста... Идемо, тишина, само се каменчићи котрљају с брда, чак до доле... Али ето, кад идеш ноћу, шта ти се све не привиђа! Под жбуном као да леже у кругу и само чекају. И на дрвећу — и тамо седе... Неки велики камен, а теби се у мраку чини да је човек. Море, дођавола, не знам како да си храбар, сваког часа се трзаш. Страшно је ноћу, не знаш одакле шта долази: да пуцаш, не видиш, да бежиш — не знаш куд, као да си упао у обруч... Да командујеш? Како да командујеш, кад не видиш ништа! И онда — седи ту па ћути, док те не зврцну по потиљку. Друга је ствар кад ти насрћеш. Онда дигнеш галаму — па хваташ маглу... А у брдима не знаш ништа, де сад! Идемо ми тако, идемо, кад, знаш, неко тамо напред као да је спазиио непријатеља... Он тамо — трес, а отуда — ништа. Он окине још једанпут, а онда кад поче, поче... удри сами себе... Место је било уско — ишли смо један за другим... Спреда пуцају, позади пуцају. А после кад почеше са брда, бежи, бежи, јер су почели да падају мртви, а одакле долази паљба — не види се... Јуре низ брдо, а ту комора, марва, они бикови, а сви уплашени — и они почну да скачу. И све ти појри с брда. Кад је кренуо натраг, све је за собом испретурао... И заглавимо се — ни колима, ни пешке да прођеш. А другог пролаза нема. Нема се куд, пођемо преко врха.

А они што су били ниже помисле да се то неко спушта са брда, и удри по њима, удри. Беже и пуцају. Беже, осврну се и пуцају. Шта је људи изгинуло — ој-јој! И то све због чега? Због панике, ето због ње... Ко ти је и шта ти је рекао, шта је видео — ти прво погледај, а не одмах да зинеш, да се дереш: на оружје, иду стрељачки стројеви!...

— Зашто викати, то никако, — сагласи се Шмарин, тобоже не схваћајући да је реч баш о њему. — Због дреке се све то и ствара.

— То је оно, због „дрек“... — промрмља Чапајев некако уструну, изненађен тим Шмариновим маневром.

— Ја мислим, — умеша се Фјодор, — постоји стање кад се паника никако не може спречити, никако... Био ти не знам ко, чинио не знам шта, — но, никако... Ето узмимо на пример тај случај...

— Да, ту је била читава погибија, — сагласи се Чапајев.

— Погибија... А сами смо створили ту погибију, — прођувао је Кличков своју мисао. — Не треба се борити с паником, но противу панике, треба је спречавати. А шта је за то потребно? Та, јаво би га знао шта: сваки пут нешто нарочито... У овом случају који се десио на Карпатима, по мом мишљењу — требало је на чело ставити сасвим нарочите војнике, сасвим нарочите... И нарочиту извидницу, које најмање подлеже страху у ноћи... Па уговорити, редимо, нека знакове, опалити из пушке, дати неки знак, сигнал... а не, како коме падне на памет...

— Није ту ствар у сигналама, — прекиде га Чапајев. — Сигнали... Шта, ваљда ће ти сигнали помоћи кад коњи полете од страха, и бикови? Није их требало пуштати у средину... То се ноћу не ради... А ни покрета није смело да буде.

— Не, зашто не би смело да буде? Напротив, може се... кад би се удесило...

— Е, удесили сте! — насмеја се Шмарин. — Дивота како сте удесили...

Тај чудни смех, те неумесно изговорене речи прекинуле су разговор. Нит' им се спавало, нит' седело, а било је излишно задржавати се овде... Тек што свиће. Још је врло свеже, као да је ноћ. Тишина. Смирило се, заспало је село узнемирено у неочекивани час... Чапајев је на трему чекао да му доведу оседланог коња. Фјодор је сам свога седлао. После неколико минута ишли су познатим, јучерањим путем.

XII Даље

Чапајевљева дивизија обухватала је Белебеј са севера заузимање саме вароши препуштено је другој дивизији. Али то је слабост свих командира — продрети у места, што ве-

ћа, и свакако доказати своје активно учешће у заузимању, тих места. У грађанском рату није се увек тежило за остварењем циља — да се уништи непријатељ као жива снага, чешће се јурило за територијом, нарочито за истакнутим, познатим варошима. Та тежња, уосталом, није имала у себи само војни значај. Имала је и политички значај: сваки крупни центар, велика варош била је истовремено и политички центар мање-више великог среза, и то да ли је био у белим или црвеним рукама, далеко је било од слабог утицаја на политичку чистоту или тромост тог самог среза. А уколико је политика у грађанском рату била главна опруга активности — свако је и тежио да што брже завлада централним местима.

Белебеј није био богзна како значајан центар, па ипак, и он је имао свој спојни значај. Деснокрилна бригада Чапајевске дивизије приближила се вароши баш у тренутку одлучујуће борбе, узела у тој борби учешћа и заједно са суседном дивизијом ушла у варош. Било је галаме, било протеста, било је много препирки — ко је фактично заузео варош, ко је ушао први, ко је показао снажљивост, храброст, способност итд, итд — препиркама нема краја чим две војне јединице истовремено заузму исто место. Чапајев лично није узимао учешћа у тим препиркама, то је оставио команданту бригаде Потапову, и овај се марљиво усавршавао у дипломатској вештини.

Пукови су заузели положај на северу, на обали Усења. Чекали су. Овде — црвени, тамо преко реке — бели. Тако је било неколико дана.

Одмарали су се, прикупљали снагу, спремали се за напад. Чапајев се свађао, стално свађао и испољавао незадовољство, то задржавање на Усењу сматрао је злочином.

— Какав одмор? — викао је. — Ко је луд да се на фронту одмара?! И коме је тај одмор потребан? Можда штабовима? — заједно је Чапајев, циљајући на могућу издaju, на свесно успоравање брзог победоносног напредовања црвених трупа. А заједно се није богзна како напредовало. Са задржавањима, одморима, припремама и регрупацијом испадало је просечно нешто око осам до десет врста за двадесет и четири часа; било је љубитеља који су се бавили и тим израчунавањима и подносили Чапајеву цифре које су га доводили до беснила...

— Нисам се уморио, нисам се уморио! — грмео је, удајући песницом по столу. — Кад затражим, онда дај, а са-

да треба напред... Непрвјатељ бежи, значи, треба га узјашити, а не одмарати се ту крај реке...

— Е, Василије Ивановићу, — говорили су, — ти мислиш само на своју дивизију... Чудан си човек... а остале дивизије? Ваља их поравнати, сменити, обновити — та зар је мало шта потребно на фронту. Не можеш ти само своју дивизију „да узмеш на мушицу“ и да мислиш — она ће све сама да сврши...

— Мислиш не може? сену очима Чапајев. — А какву ја помоћ имам са стране? Дедер, да ли је ико бар толицино помогао... На, ево ти, ма оволико помогао! С једном једином дивизијом заузеху Уфу, само ми не ометај, не гурај се...

— Ко то — не гурај се?...

— Ма нико да се не гура. Ја ћу сам све да свршим, — одговарао је већ мало сниженим тоном, изгледа тргнувши се и схвативши да је зашао далеко...

Сличних скандала и скандалчића било је много. До саме Уфе Чапајев је био незадовољан током операција, иако је дивизија односила победу за победом. Стално му се чинило да дају мало простора, да његову иницијативу поткрадају, да не слушају његову реч, да његово мишљење не узимају у обзир.

— Шта они тамо гледају — мапу? — шушкао је у свом кругу. Та ми не ратујемо на мапи, него на земљи... На земљи ратујемо, дођавола!.. — Чапајев је све више мадао у ватру. — Ми знамо све и све видимо сами. Нема ту шта да нам показују, само да нам помажу!

— Опет није тако, Василије Ивановићу, — стишавао га је Кличков. — Треба координирати, спајати све операције.

— Па спајај, — прекиде га Чапајев, — ко ти брани да везујеш? Не ометај, велим... Кад треба главачке јурити, ми, гледај-де, празнујемо празник на Усењу.

— Какав празник... остави се, молим те, — одврати Фјодор. — Доста је награисали смо већ толико пута због те брзоплетости... Искуство нас је научило, то је оно...

— Шта, да седимо? — добаци Чапајев. — На рекама? И то онда када Колчаку само пете светле? Е, тако, брате, ратујте сами, ми нисмо навикли... Смислили људи да дивизије премештају, зар је сада време? — гунђао је. — Па зар те војник моли, зар се жали?... Ух, дођавола! Бацићу све, поново ћу одредом да командујем... Тамо — како сам смислио. А ако и оствариш, а овде... и он енергично плуну.

— Ти си том сменом незадовољан, — Кличков је стално хтео да га убеди, — чудни човече! Разлози су, значи, посредни, нису ваљда шупљоглавци у таквим данима измислили премештања. Можда су стварно малаксали, изнемогли до последњег?...

— А-а, а... — махну он руком. — Ко је изнемогао... Јуче сам срео црвеноармејца... Гега кроз шуму, сам, храмље, гледам — сав у завојима омален, мршав као харинга. „Шта је, куда ћеш?“ питах. „Враћам се, вели, у јединицу“. — „А, што храмљеш?“ — „Рађен сам“. — „Зашто се не лечиш?“ — „Немам времена, — вели, — друже, није сад време за одмор, треба ратовати... Погинем ли, — вели, — опружићу се у гробу, тамо нема шта да се ради тамо ћу да се лечим...“ А сам се смеје. Погледам га... О, дођавола, мислим, види ти јунака! Скинем сат са руке пружам му: „На, — велим, — носи, сећај се Чапајева.“ Није ме одмах препознао, види се... Обрадовао се, не узима сат, само маше руком. После је узео... Ја — на своју страну, а он стоји, гледа, гледа, док га нисам изгубио из вида...

Ето, то су ти, изнемогли... Са таквим изнемоглим набићу њушку свима Колчацима!..

— Да, таквих је много, — одговори Фјодор. — Можда је чак и већина, па ипак и они могу да се заморе...

Али ту било је веома тешко разуверити Чапајева. Чак није помогло ни позивање на Фрунзеа кога је он необично поштовао.

— Ипак, наредбе се не дају без Фрунзеа? Не потписују их генерали сами!

— А можда и сами? — некако загонетно и тихо рече Чапајев.

— Како то мислиш?

— А, тако... Наше наредбе Колчак сазнаје пре нас... Ето како...

— Одакле ти то измишљаш — зачуди се Фјодор. — Но, наредба — да можда су и стварно доспеле до Колчака, али не треба зато изводити такве закључке, Василије Ивановичу...

Али противотпор је ту узалудан. Чапајев је остао при својој: разуверити га што се тиче „штабова“, било је немогуће, — није вам веровао до последњег тренутка живота...

Рано у зору привлачили смо се кроз расцветану шуму према Давлеканову. Пели смо се уз брда, силазили са брда,

секли планинске бистре речице, касали по мирисним прем-жаним алејама. Пут — тих, светао, пун звукова, натопљен мирисима пролећнег јутра.

Из тих шума — у бригаде, у пукове, црвеноармејцима, пољавим, вазљивим, изнуреним, полугладним, полунагим... Што ближе Уфи, тим се жешће одушире непријатељска војска. Држе се на свим згодним местима, нарочито на брдима, концентришу ударне групе, врше противнападе... Комору не дају — терају је благовремено испред себе, заштићују одредима: види се, неће да снабдевају Црвену армију!

Из дана у дан напредовање је било све теже и теже. Откривала се масовна шпијунажа: за Колчака су радили његови шпијуни, радили су сељаци-кулаци, радили су често и Татари, који су у великом броју били обманути причама да бољшевици тобоже иду само зато да би им одузели алаха и уништили џамије. Било је случајева да су у татарским селима са прозора отварали паљбу на црвеноармејске трупе кад су улазиле. Пуцали су становници — Татари, и то не богаташи, но прави сиромаси голаћи. Хватали су их. Шта су радили? Поступали су свакојако. Поједине су стрељали на лицу места — рат не воли церемоније. Поједине су опет слали „на разговор“ нашим црвеним борцима Татарима. Они би своје земљаку укратко објашњавали за шта се боре, и није био редак случај да се он сам, после кратког разговора, јави као добровољац у Црвену армију... Шпијуне су хватали често...

У Давлеканову црвеноармејци су саопштили Фјодору да са пуковском комором возе неку девојку коју су успут примили: моли да доведу ближе Уфи, хтела би тамо да уђе са са црвеном војском, — у Уфи има мајку, сестре, рођаке.

— Доведите је к мени, — нареди Кличков.

Довели су девојку. Тако око деветнаест година... Храмље. Завршила је недавно гимназију... Одевена бедно... Прича много о Уфи... Хтела би да тамо што пре стигне... Баш ништа сумњиво. Али он инстинктивно осети зло — без икаквог повода, без основа, без икаквих чињеница. Одлучи се да испита, мислио је:

„Ако се преварим, шта ризикујем? Пустити је и — толико“!

Разговарао је, разговарао с њом о безначајним стварима, и одједном изненада ставио питање:

— Јесте ли одавно рањени?

— Давно... То јест... шта ја ту... Не... По чему мислите да сам рањена?

— Па ето храмљете, — одлучно рече Фјодор и погледа је право у очи.

С њима је седео друг Тронин, руководилац армиског политодола, седео и ћутке пратио развој оригиналног са-слушавања.

— Па... да... — ушептрља се она. — Нога... била сам... али давно... Врло давно...

Фјодор је био свестан да питања треба стављати брзо и једно за другим, заглушити је, не дати јој могућности да смишља одговоре и да се извлачи.

— Где сте рањени, када?

— Носила сам извештај у штаб...

— Борба је била близу?

— Близу...

— Радили сте у њиховој обавештајној служби?

— Не, нисам радила, била сам дактилографкиња.

— Лажете, лажете! — дрекну одједном Фјодор. — Ево шта — мени је све познато. Јесте ли разумели? Све! Ја вас знам, наши обавештајци су ми о вама све рекли. Дајте ми ваше уверење, одмах... На оној, на цедуљици — знате?

— На каквој — плашљиво упита она.

— А на оној танкој, танкој... Знате, налик на папир од цигарета. Но... но, но, дајте брзо. Наши обавештајци знају како су вам је написали. Но, шта чекате?..

Фјодор се упи очима у њу и сам се зачуди неочекиваним резултатом. Девојка се сасвим изгуби кад је чула о цедуљици... А познато је да свима обавештајцима дају уверења на сићушним комадићима најтањег папира и они та уверења скривају у наборима одела, у шупљинама потпетица, завлаче их у ухо — где им падне на памет.

Девојка извади муштиклу, три пута је одврну и отуда извуче цедуљицу, савијену и слепљену за зидове муштикле. Тамо је стајало њено име, презиме, очево име...

Успех је био изванредан...

Одвели су је на званично саслушање: прво код себе, а доцније у армију. Испитивао ју је друг Фрунзе који је баш у то време био ту. Девојка је саопштила много важнога, изјавила је, између осталог, и то да поједини црвени обавештајци раде истовремено и у белој обавештајној служби. Обојане обавештајце ликвидирали су брзо. Дала је много материјала — дошла је у прави час.

Таквих случајева, само мање озбиљних и успешних, било је неколико. Између осталих, жени неког пуковника, која је била осумњичена за шпијунажу и затворена у купатилу, подметнули су довитљивог комунисту као белог официра и, „ћурка-жена“, избрбљала је доста важних новости.

Пукови су ишли ка Чишму. Јако је било да тако важно место лако неће дати: ту се под углом спајају две жељезничке пруге — Самара - Златоустовска и Волга — Бугуљминска. Већ десетак врста испред станице настајали су дубоки, глатки, дотерани ровови с дивним bunkerима, с тајним излазима у долину, улазима испод брда. Посечене су читаве шумице, раскрчена су места за коњичке бусије, а поље је, као линијама, обавијено бодљикавом жицом. Ништа се слично није видело ни код Бугуруслана, ни код Белебеја, нарочито на ровове, тако брижљиво и темељито израђене, није се наилазило већ давна. Види се, непријатељ се озбиљно спрема.

На Чишму је ишла Кутјаковљева бригада — разинци, домашкинци, пугачевци. Последње врсте пролазиле су у непрекидној и појачаној борби. Што ближе Чишми, то огорченије битке.

Јуриши су одбијани, непријатељ је више пута вршио противнападе.

Али — осећала се већ нека предодређеност, чак и у најјачим његовим нападима није било онога што доноси победу — вере у властату снагу, тежње да се прошири постигнути успех. Непријатељ као да се само брани, а далеко и од помисли да може да буде победилац.

Јесте ли кадгод запазили псетање које главачке јури улицом, док га друго, јаче псетање, с више самопоуздања, хвата за реп, насрће, чупа, уједа? Оно што бежи, заборавило је да мисли на неку одлучујућу битку, — може само да се брани, повремено и да уједе, шта више, и те како да уједе, али то није битка, оно бежи и биће срамно побеђено. Такав баш утисак, утисак псетањета које се брани, остављале су већ овде, под Чишмом, колчаковске трупе. Вршиле су противнападе, али се све то, како је изгледало, чинило само зато да би се обезбедило извлачење главних снага и да се повукла комора. Као да су се бориле саме заштитнице осигурања, бранећи оне који отступају некуда даље. Уствари, било је друкчије — бориле су се велике, основне, главне снаге. Али су оне изгубиле иницијативу још тамо, пред Бугурусланом,

и ето — никако, никако не могу да је поново узму. У Колчаковој војсци се ширило и убрзавало смртоносно „распадање“.

Никакве мере — гледање кроз прсте, репресалије, кажњавања — ништа више није могло зауставити тај историско неминовни процес. Сем опширних узрока тог распадања, које се више или мање нагло јавља у свим белим армијама, овде, код Колчака, постојали су још и нарочити уароци који су јако убрзали тај процес. Прво, Колчак је мобилизацију становништва спроводио „без обзира“, јурио је више за „количином“ него за „какоћом“; друго, покушавајући да цементира и споји ту огромну масу мобилисане војске с групом њему оданих кадрова, неизоставно је морао тој групи да одрешу руке у погледу репресалија према тој истој својој војсци. Све форме старог „милитеризма“ изразиле су се готово јаче код Колчака него у ма којој армији белих. Шаренило војске и суровост кадрова — то су два уарока која су особито јако убрзали процес распадања колчаковске армије.

Једном је после борбе Кличкову пао у руке читав свежањ непријатељских докумената — међу њима телеграми; наредбе, распореди, захтеви колчаковске команде: „У најкраћем року сакупити у једно место све недовољно спремне војнике и припремити их за утовар на воз; као спроводника одредити свакако официра...“ Ове две последње речце су дивне: оне доказују онај ужасни страх, и то — од своје сопствене „христољубиве војске“.

Али, уствари, је још озбиљније, још трагичније: потпуно се поуздати у официре, ни то, изгледа, није препоручљиво, — продаће те, ко зна, Црвеној команди. Био је пример. Десетак црвених коњаника набасало је на сам непријатељски стрељачки stroj. Тамо је било стотина војника, два официра, митраљез. Изгледало би ништа лакше: покупити их једноставно к себи, или их за трен ока збацити са коња? А ево шта је испало. Официри су викнули својим војницима: „Не пуцај!“ појурили су у сусрет коњаницима и изјавили да желе да пређу на црвену страну са свим војницима. Не заборавите — и то поред свег причања о „бољшевичкој суровости“ и немилосрдности према белим официрима: нису се уплашили, одлучили се, пошли...

Да, али су зато коњаници за њих богзна како молили своје команданте, као да је уствари овима, који су се добровољно предали, претила не знам каква опасност.

Показало се да су официри били: један рачуновођа, други — бивши народни учитељ. Напричали су о колчаков-

ској „дисциплини“. Официре стрељају за најобичнији неслужбени разговор с војницима; испуњавање етикеције и кастна разлика захтева се и изнуђује са окрутном суровошћу. Страх од „војске“ пореметио је разум вишој команди, и она у најобичнијем, најневинијем разговору официра с војником види злонамерну свесну „агитацију“. Међу нижим официрима се осећа метеж, — разлика између нижих и виших очигледна је, дубока, и појачава се сваким даном...

Ти искази официра били су апсолутно тачни, Фјодор је имао могућности да их провери по документима које смо раније споменули.

„Наређујем да се мотри на поручника Власова“ — стајало је у једној наредби команданта дивизије. „Обратити најсавеснију пажњу на официре — Маркова, Жука и Лизенцова, који су покушали да воде разговоре с редовима“, — стоји у другој његовој наредби. Постоје службена обавештења, извештаји о официрима — и то све у шпијунску сврху.

Код Колчака очигледно није све у реду. Дисциплина је попустила чак и код официра, — низ телеграма говори о преступима, неизвршавању наредби. Да би одржали „дух“ армије, виши официри пребегавају средствима веома сумњиве вредности: почињу с присвајањем победа Црвене војске, у извештајима и новинама називају својим местима она места и насеља којима се у најмању руку недељу дана вије црвена застава. Војска, наравно, сазнаје за то и коначно престаје да верује чак и неоспорно тачним вестима.

Једном речи, распада се колчаковска армија с очигледношћу нимало сумњивом. Тај процес Црвене трупе свесрдно помажу. Белима у позадини, преко становника колима и авионима, и преко својих људи разносе летке, просипају милионе позива, апела, свакојакх поклича. Црвени агитатори продиру у сами центар непријатељског положаја, у сам густиш беле војске, и тамо неустрашиво, потпуно одређено врше свој херојски рад.

Па ипак, поред свега тога, борбе су повремено биле тако озбиљне и жестоке, да су уклањале све претпоставке и сваку увереност у распадање које је наступало код беле војске. У тим озбиљним биткама суделовали су најистрајнији бели пукови; било их је, у поређењу с целокупном масом, мало, али су се тукли изванредно а и тактику су имали изванредну. Испред саме Чишме била је тако огорчена битка, да је од појединих чета црвених пукова остало тридесет-четр-

десет људи. Очајнички, с одушевљењем, страшно су се борили! На блиндиране возове јуришали су ручним бомбама, цео пут застирали лешевима, јурили за чудовиштем, викали „ура“, бацали, као лопте, страшне беле боце. А кад би се појавила борна кола, стрељачки стројеви би падали ницице, не дижући главе са земље: борна кола, не туку онога који лежи, — и тако би се спасавали... Она би прешла стрељачке стројеве, шетала по позадини, пуцала, али без успеха, а кад би бежала — за њима су исто онако као за блиндираним возом трчали и гађали их белим боцама.

Хероизам се граничио с безумљем: од митраљеске ватре борних кола и блиндираних возова пало је код Чишме много црвених бораца.

А ту одмах, после двадесет минута, чим се борба завршила, док се још на пољима дизао дим од барута и док је у ваздуху лебдело непрекидно јечање непријатеља и другова које су преносили, — Чишма је почела свој уобичајени живот у таквим приликама. Из сутерена и подрума, из сушара и комора за оставу, из пећи, из пода и са тавана — одасвуд су милили сељаци, престрављени пуцњавом, и мували се око заморених црвеноармејаца.

Залупале су жене ведрима, зашумеле самоварима. Зазвечале су чаше и кашике, лонци и посуђе. У колибама су забрујале приче и разговори. Сећали су се — ко је како живео, ко је шта видео, чуо, морао да поднесе за све ово време, шта су очекивали, шта дочекали... А кад су презалогали и кад су се напили чаја, ту и тамо је почела „чехарда“, и чинило се као да су се момци о неком свечаном светлу празнику из даљих и ближих села сакупили овде на весеље, а не после борбе...

Увече се у пуку Стењке Разина састао хор. Певача је било око двадесет пет, много њих је имало одличне гласове, али ето — невоља, стално борбе, походи, не остаје времена за пробу! А жеља за песмом толико је силна да се на свакој постаји, где се може бар мало данути душом, скупљају, сами од себе, без позива, око свог омиљеног и цењеног диригента.

И почиње песма. Прилазе им, окружују их љубитељи, а касније се прикупи готово половина пука. Ту већ група не може сама да пева — почиње се песма коју сви знају и пук се спаја у заједничкој песми...

Певају свакојаке песме, али су најомиљеније о Стењки Разину и Јермаку Тимофејевичу. Било је и веселих песама,

и саботерима, пљачкашима и дезертерима, трбушастим банкарима, — од јутра до ноћи свој олоши-злоћи: ве-е-е-ечнаја па-а-а-амјат!...

Хор, а с њиме и сви црвеноармејци који су ту стајали, запева „вечнаја памјат“.

Завршивши, стајали су извесно време ћутке и непомицно као да чекају нечију похвалу. Овим „акатистом“ пук се необично дичио, веома су волели да га слушају, каткад су га слушали и три-четири пута узастопце.

С песмом и игром проводили су се до дубоке ноћи, а сутра рано, тек што је свануло — напред! И ништа зато што је за њима — бесана ноћ: брз је и лак ход на који су се навикли.

Чишма је сматрана као кључ Уфе. Сада је пут очишћен. Све говори за то да ће се непријатељ пребацити преко реке и главни отпор дати на супротној обали Бјеле.

Још брже, још упорније се устремљује војска да гони отступајућу колчаковску армију.

— Сада Уфа неће умаћи, — говорио је Чапајев, — само да десни крај не подвали!

Мислио је на дивизије које су оперисале на десном крилу.

— Зашто си тако сигуран? — питали су.

— Зато што он, Колчак, нема где да се закачи и — откопчаће се у Сибир.

— Па ми смо се ето закачили код Самаре, — одговорили су Чапајеву. — А како смо бежали!

— Закачили смо се... па шта је с тим?... — одобравао је Чапајев и није знао како то треба схватити. Мучио се, тражио начин, али објаснити није могао. Одговорио је: — Па ништа, закачили смо се... ал' он се неће закачити... Уфу ћемо узети...

Том сигурношћу у победу одликовала се већина, а нарочито су њоме били испуњени борци-редови. Кад би се у пуковима, на било који начин, постављало и расправљало питање о блиским могућностима и ратним перспективама, рачунало се само на једно — на дане и часове. Никада се није говорило о живој снази, техници непријатеља, степену његовог припремања, снази отпора.

Говорило се и рачунало само овако:

„У уторак ујутро бићемо у том селу, а предвече ћемо стићи до реке. Ако онај мостић није порушен, још исте вечери прећи ћемо и на супротну обалу... ако је пак бачен у ваздух — пре зоре никако... У среду увече морамо прећи то и то насеље, а у четвртак...“ итд. итд.

Као да иду походним маршем, као да немају пред собом непријатеља, тачно срачунавши на дане и сате где ће се, када се може и када треба стићи.

У рачуну су се ретко варали — обично су стизали пре одређеног рока. Та и сама је Уфа заузета пре намеравањег и одређеног дана.

Брзина напредовања повремено је понекад изненађивала. Издржљивост црвеноармејаца била је запањујућа. Борци нису знали за препреке и одбацивали су сваку могућност да их нешто може задржати. Чишминска битка, када су на блиндиране возове кидисали бомбама, стварно је доказала да је црвеним борцима тешко поставити препреке. Сада су за Чишму послали награде, — требало их је поделити у пуковима. Али ту се деси овакав случај. Један од храбрих, нарочито истакнутих пукова одбио је награду. Црвеноармејци и команданти којима су награде додељене изјавили су — да су они сви — цео пук — подједнако храбро и часно бранили Совјетску Републику, да међу њима нема ни рђавих, ни добрих, а поготову нема кукавица, са којима би се већ њихови другови сами обрачунали. „Нећемо никакве награде, — изјавили су, — ми хоћемо да у пуку будемо сви равни...“ У то време такви случајеви били су врло-врло честа појава. Било је таквог одушевљења, тако високог полета, да се само чудиш! Ствар су посматрали некако нарочито једноставно, непосредно, потпуно некористољубиво:

„Зашто ја да будем први? Хоћу да будем једнак. По чему је мој сусед лошији или бољи од мене? Ако је лошији ваља га поправити, ако је бољи ваља да он мене исправи, само толико.“

У Пугачевском пуку је још 1918 године око триста бораца организовало оригиналну „комуна“, Код њих није било личне својине: сва имовина, — одело, обућа — све је било заједничко, свако је облачио оно што му је тог тренутка било потребно. Плате и све што су добијали од кућа, све су то давали у општи котао... У борби је та група показала нарочиту солидарност и тесну повезаност. Сада је, сигурно, сва

уништена или осакаћена, јер је стварно била пуна необичног хероизма.

Одрицање пука од награда било је само јако испољавање оног презирања одликовања које је било карактеристично за целу дивизију, узимајући ту и команданте, и политичке раднике, велике и мале. У сваком случају тог истог дана, сакупивши се у политоделу, другови су молили Кличкова, који је с њима био потпуно солидаран, да код ЦК уложи протест у погледу система награђивања и да поводом те ствари изнесу своје принципијелно гледиште. Поразговарали су и послали следеће писмо:

„Драги другови,

Кад смо једноме од херојских пукова почели да делимо награде, црвеноармејци су устали против тога, одрекли су се награда, изјавили — да су се сви подједнако борили, да се подједнако боре, и да ће се подједнако борити за совјетску власт, и према томе неће никаквих одликовања, желе да остану равноправни са свима борцима свог пука. Та виша свесност принуђује нас, нас комунисте, да поразмислимо уопште о том систему одликовања који се укоренио у Црвеној армији. Изабрати најбољег, немогуће је, као што је немогуће утврдити вредност по јединственом критеријуму. Један ће исполити богату иницијативу; други — опрезност, која је спасла стотину људских живота; трећи — храброст, истрајност, хладнокрвност; четврти — луду храброст, пети — систематским брижљивим радом потпомагаће развитак борбене способности јединица итд, итд, — та зар је могуће све набројити?

Да будемо искрени, награде се често деле површно. Било је случајева кад су коцком извлачили награде. Било је случајева свађе и крвавих сукоба: по нашем мишљењу награде утичу гадно и разорно. Изазивају завист, чак мржњу међу најбољим борцима, пружају храну свакојаким сумњама, сплеткама ниског карактера, разговорима о враћању на прошлост и томе слично.

Награде наводе слабиће на понижење, ласкање, улагивање, понизност. Ми још ни од једног награђеног борца нисмо чули да је усхићен наградом, да је цени, да је дубоко, високо поштује. Ништа слично. Ма с ким разговарали, с командантом или с редовом — буне се једнако и устају против награда. Разуме се, ако се награде буду и надале слале — оне ће се делити, али ако се укину, верујте да нико за тим неће жалити, напротив — свако ће се обрадовати и с олакшањем одахнути...”

Такво су писмо послали у ЦК партије. Одговор нису добили.

У том писму има много нетачнога и наивнога: нема оног државничког прилажења питању, помало сладни од нежности и отужне доброте, али све је то искрено, све простодушно, све је то везма, веома у духу и природи оног времена!

Одмах су после неколико дана послали у ЦК друго писмо, за њим и треће, али о њему ћемо — доцније.

Друго писмо било је у истом духу као и прво: писано је поводом нових платних припадљивости. Ствар је у томе да је за време покрета на Уфу стање исхране, упркос повременим гладовања, уопште узев — било прилично сношљиво, јер су се животне намирнице у критичним моментима могле набављати и код становништва. Гладовало се само онда кад би се довоз због нечега потпуно прекинуо, а пукови напредовали брзо и на таквим местима где је све било упропашћено, спаљено, уништено! Да, тада је било тешко!

На фронту се врло често дешава да апсолутно не знаш шта ћеш с новцем, и он постаје бремене човеку који према њему не гаји нарочиту љубав. У тим месецима и годинама највишег полета и најузвишеније моралне осећајности, осетљивост је била претерано развијена чак и код највећих радника, па чак и у безначајним стварима и узорцима.

Понеки комесар се чак одевао као црвеноармејац — редов, и хранио с њиме из истог казана, и у походима раме уз раме делио с њиме добро и зло, а да погине у борби — ту се увек пожурио да буде први! Тако су се држали најбољи. Случајни пробисвети, користољубивци, кукавице, уопште људи неподесни за такву ситуацију, некако су сами испадали из војске: истеривали су их, премештали, или су једноставно — дезертирвали, легално и илегално. Високи ауторитет који су комунисти заслужили у војсци, није био узалуд и лако заслужен. На најтеже акције, у најкомпликованије операције најчешће су први ишли и први уписивани комунисти. Ми знамо случајеве када је од петнаест до двадесет људи, убијених и рањених у каквој осредњој, не тако озбиљној битци, половина или три четвртине било комуниста.

Дакле, понављамо, тежња ка „једнакости“ била је тада најозбиљнија и чак најзаконитија. Било је врло честих случајева када су се команданти и комесари одрицали нарочитих платних припадљивости, спуштали вишак у пуковску касу и задовољавали се оним што су добијали редови-борци.

Тежња за „једнакости“ била је тако јака да су се Чапајев и Фјодор једном приликом озбиљно саветовали на који би начин могли целу дивизију обавезати да буде на „ти“.

Повод за таква размишљања био је следећи:

Најодговорније личности готово се увек обраћају црвеноармејцу са „ти“, и то не зато што га због нечега омаловажавају, него просто зато што сматрају ту светску галантност обраћања на „ви“ — потпуно сувишном за сурове и грубе ратне прилике. Ту би, шта више, некако и смешно звучили ти „учтиви“ разговори, бар за оно време нису били подесни. Ту команданти и комесари били су такође или радници, или сељаци: држали су се према борцима онако једноставно као што су се у току целог живота навикли да се држе према својим друговима тамо негде у фабрици или на селу. Каква салонска углађеност! Они природно — и ови с њима природно.

У пуку су уопште сви били међу собом на „ти“. Али ван пука слика је већ била друкчија: ту су се црвеноармејци такође сви обраћали са „ти“, док се он, изгледа, некако „устручавао“ да одговара у истом тону. Дакле ту тему о једнакости расправљали су Фјодор и Чапајев, саветовали су се, измишљали, претпостављали, али коначно ни до чега нису дошли.

Замислите сада шта се десило кад је дивизија сазнала да су плате свима повишене... свима, само не — црвеноармејцима... Први су почели да протестују сами политички радници. И протествовали су зато што стварно нису хтели да се издвајају од бораца, и зато што су обично сви укори и сумњичења падали на њих и раније и обилније но ма на кога другог. Њима се баш у тим случајевима говорило: „Видите, на речима једнакост и братство, а уствари — шта?“

Та примитивна и тако честа питања не би требало, изгледа, да збуњују, крајње је време да се привикну на њих, уствари било је друкчије: политички радници. Исто тако и сами црвеноармејци као и сви остали, устајали су против тога, често не да би стишали пукове у сличним приликама, већ су примили на себе и обавезу да ће се „распитати“, „уложити протест“ и томе слично.

Кад су сазнали за нове плате, узнемирили су се сви пукови. У политичком отсеку падао је протест за протестом. Фјодору су за све време његових обилазака по дивизији већ уши пробали тим „огромним платама“. Само не мислите да је та повишица стварно била замашна — не, била је незнатна, али тада је већ свака мрвица изгледала као погача.

Баш тих дана скупно се управо дивизиско-партиски савет, ваљало је кратко и брзо решити низ питања у вези са приближавањем Уфи...

На тој седници су замолили Кличкова да поново уложи протест код ЦК, а Фјодор, сазнавши да и редовни „комунисти у већини деле исто мишљење, послао је нову повељу:

„Драги другови!

Пишем вам у име политичких радника наше дивизије и виших претставника команде. Сви смо веома незадовољни и огорчени тим новим платним припадљивостима које нам се сада додељују. Плате су луде, невероватно велике. Куда ћемо, шта ћемо с тим новцем? Сем разврата, новац у нашу средину ништа неће унети.

Не говорим о палу рубље, о наглom порасту цена намирницама и др., али „ми“ се навикавамо на луксуз, господство, расипање новца, или, обратно — на згртање великих сума, на утају, на тврдичлук... Сем тога, црвеноармејцу није додат ни грош.. Зна ли зато партија? Да то неће туђи људи нахушкати на нас црвеноармејце? Мукло гунђање Црвене армије сваким даном је све јаче. Можда су велике плате потребне петроградском и другим главним фронтима, а шта ће оне нама када је овде хлеб и масло скоро бадава? Бар да се деле тамо где је потребно, шта ли... Хтели смо чак да се сви политички радници изједначе у плати с црвеноармејцима, а ви нас ето награђујете новим повишицама. Вукове никада не можете ничим заситити, а нас прихрањивати излишно је — нас ни гладне не можете отерати с фронта“.

Из писма опет избија више она срдачна топлина но озбиљност, а на неким местима баш је и упадљиво, претерано, например у погледу оног „луксуза“ и „господства“. Та какав луксуз тамо на фронту, каква господства у походима и борбама!

Ту се донекле још и могло циљати на извесно побољшање и те „речце“ треба примити, наравно, само као „лепе речце“. Затим о ЦК. Стварно, зашто је писмо упућено право тамо, а не армији, фронтским установама, не Централном органу Црвене војске? Зато што се то питање, наравно, сматрало општим, не само дивизиским или армиским. Али је зато вера у ЦК била огромна, рекло би се некако пуна страхопоштовања, а у успех тог свог корака веровали су толико, да су чак очекивали хитан одговор...

Нашу наивност, поред осталог, потврђује и додатак уз писмо упућено у ЦК, који оставља утисак да је некако прилепљен, с неба па у ребра.

У том додатку реч је о оскудности средстава у погледу приказивања позоришних комада и извођења концерата у војсци. Завршава се речима:

„Неопходно је притиснути тамо где треба, „родити“ збирке нових позоришних комада, племенитих песама и стварно уметничких творевина прозе и стихова. Ако су збирке већ изишле (а ми их не видимо) — терајте их одмах, другови, на положај!“

То није више вера у свемоћ ЦК, но и страшно очајање због њихових „главних команданата“. Наивни људи! Тамо на положају они нису ни слугили да је немогуће наредити да се „роде“ збирке, — ваља их прво носити у утроби, дозволити да сазру и да се роде нормално, у одређено време. А међутим, да се сачека нормално „рађање“ збирки, није било времена, није било стрпљења. И зато, не видећи излаза, мешали су се у све, где год су стигли. У раду је често долазило до несугласица, претњи, непотребног мешања, излишних увреда, претњи, репресија.

Узмимо на пример „женско питање“ у Црвеној армији. Шта се све о томе није говорило, писало, наређивало, а у ствари шта је било? На делу је било само „по нахођењу“. Било је наредби — не увек јавних и званичних — уклонити из војске све супруге и жене уопште. И тај захтев „чишћења“ имао је у основи масу озбиљних разлога: у војсци није било само супруга команданата и комесара — ту је читаву руља јурила за црвеноармејским пуковима, често и са покућством, понеко и с децом. И цела та огромна „позадинска војска“ товари се на државна кола! Замислите само какво је мноштво сељачких теретних кола било стално заузето, најнепродуктивнијим радом! Затим и ови разлози: као и обично, због жена се, поводом свакојакних ствари, дешавају скандали и прави велики скандали — то је у војсци апсолутно неизбежно. Па како би друкчије и било, кад је она, војска, читаве месеце и године принуђена да живи једним нарочитим, повученим животом, лишеним много чега што је апсолутно неопходно?

Затим жена, а посебно супруга, често је узрок што муж уместо решавања војних питања посвећује много времена другим приватним питањима која су туђа ратном походу.

животу. А баш је међу женама било врло често шпијунки и извидника.

Укратко, било је много разлога да се о женама издају нарочите заповести и распореди.

Али колико је тек било непријатности кад је наредбе требало извршавати. Прво су се дигли пукови, нарочито кад су сазнали да су у дивизији све жене остале на својим местима. Некако су удешавали с њима. Почели су с чишћењем жена-службеника, али уклонити жене са тих места далеко није исто што и одвојити од пукова неколико стотина црвеноармејских жена. Како ћете уклонити потребне раднице, и притом раднице које стварно нико не може заменити? Како ћете и зашто уклонити из пукова оне жене-болничарке, оне хероје-црвеноармејке које су као редови-борци ратовале и гинуле у борбама? Зашто уклањати политичке раднице, комунисте, милосрдне сестре, лекарске помоћнице којих је тако мало, које су тако потребне? А наредбе су, видите ли, често биле без икаквих напомена, схваћале су се буквално и извршавале и те како строго!

Једном су Фјодору дотрчале ткаље-црвеноармејке и испрекиданим гласом молиле да их узме у заштиту јер ето уклањају из пука. Испричале су му на двоје на троје да су у њиховој средини биле четири „неваљале“, али су их оне саме искључиле из друштва и отерале из пука. Кличков је био принуђен да лично оде у пук и да тамо коме треба објасни ствар, да их не би дирали, уклањали.

Може се замислити колико је то питање било замршено, нејасно, кад се ни сами руководиоци дивизија нису могли у њему снаћи како треба!

Кутјаковљева бригада заузела је Чишму наглим, кратким ударом, истргнувши је бригади Потапова, којој је било поверено да изврши ту операцију. Потапов је с пуковима ишао пред језера Дели-Кул, све време уз Бому-реку, и кад је Чишма пала, он је био сасвим близу.

На фронту се често дешава да је мали успех, одузет другоме, почетак и узрок озбиљне, велике катастрофе. Залети се тамо неки командант, полакоми се за ефектом изненадног јаког удара, одузме део задатка који је дат суседу, — и својом победом измеша све карте. Боље да је нема, те победе! Победа није увек успех, она може дати и рђаве резултате.

Врши се, рецимо, дубоко бочно заобилажење непријатеља, обухватање и потпуно заробљавање, а нека тамо „јуначка“

глава истовремено одједном напада непријатеља у чело; поплаши га, поремети читав план борбе и својом незнатном победом наноси стварну штету општој, много већој и озбиљнијој замисли. Тако се могло десити и сада, кад је Кутјаков улетео у Чишму, док су у његовој позадини, на обали Ђоме, стајали непријатељски пукови. И они би га поштено очерупали да се Потапов са својим бригадама није благовремено појавио. Узајамна помоћ у чапајевској дивизији била је јако развијена, сваки је одред упорно и брзо помогао другоме који би запао у тежак положај.

Али није увек и свуда било исто, запажено је и супротно. Последице таквог поступка увек су биле тешке.

Потапов је одмах, чим је схватио ситуацију, ступио у борбу с непријатељем, привукао пажњу на себе и, користећи се забуном у непријатељским редовима, надире према реци. Артиљериска канонада била је тако снажна да је читава три топа избацила из строја. Непријатеља су отерали низ Ђому. Отступајући, непријатељ је све мостове бацио у ваздух, није више, изгледа, рачунао на повратак, јурио је главачке према Бјелој. Озбиљнијих задржавања није било, — Чишма је била последње место где је колчковска војска на нешто рачунала до Уфе, а дале се њихово расположење нагло и неповратно мења — даље је било само организовано отступање без озбиљнијих покушаја да на овој обали започну „преокрет“ о коме се тамо још увек говорило и коме су се надали исто онако као што се црвена команда у своје време надала код Бузулука и Бугуруслана.

XIII УФА

Непријатељ је прешао преко реке, дигао у ваздух све мостове и наострешио се на високој уфинској обали чељустима топова, ждрелима митраљеза, бајонетима дивизија и корпуса. Тамо су концентрисане велике снаге: од уфинског рејона Колчак се није хтео растати, и са доброг положаја на узвишици десне обале Бјеле доминирао је над црвеним дивизијама које су надирале са свих страна.

Заузимање Уфе требало је извршити обухватним покретом. Дивизијама на десном крилу стављено је у дужност да продру у непријатељску позадину код фабрике Архангелск,

али тешкоће око прелаза нису дозволиле да пребаце преко Бјеле ма и једног борца, док су се други били већ сасвим приближили обали.

Испред Уфе је израсла Чапајевска дивизија. Њено десно крило, бригада Потапова, зауставило се изнад огромног моста који високо над реком води право у варош, а лево крило одбацило се до Красног Јара, малог насеља, једно двадесет и пет врста низ Бјелу, — ту су дошле бригаде Шмарина и Кутјакова.

Кад се код Красног Јара одреди пребацити и пођоше према вароши, требало је да их Потаповљева бригада помогне пребацивши се код места. Мост је био још цео — огроман гвоздени мост, али нико није веровао да ће га непријатељ оставити нетакнутог, претпостављало се да је сигурно минирао и према томе није требало прелазити преко њега. Пруга, која иде са високог насипа преко моста, местимице је растурена и на средини закрчена с неколико вагона натоварених шљунком и свакојаким смећем. Пребацити се на том месту, није се засада имало на чему — тек су доцније борци на бавили неколико чамаца, довукли брвна и даске и изградили слабе сплавове.

Главни напад припремао се ипак са Красног Јара. Коњица Вихорја појавила се на обали. Недалеко од Красног Јара, низ Бјелу, савршено мирно клизи шлеп и две мале лађе. Путника је разних, а највише, наравно, војних лица, — међу њима тридесетак официра. Неразумљива је, чудновата та безбрижност — баш као да не мисле на могућност напада са обале, или можда уопште не знају да су црвени пукови тако близу. Коњица је зинула од чуда кад је на палуби спавила „господу“ с еполетама. И официри су у недоумици — држе их свакако за своје.

— Стој! — чује се команда са обале.
— Зашто да стајемо? — одговарају отуда.
— Зауставите лађе, отварамо паљбу!.. Прилази уз обалу!
— вичу коњаници.

Тамо су схватили у чему је ствар, покушавају да убрзају ход, желе да се докопају мочвара где коњица обалом не може доћи. Чим је коњица то приметила — страховито завика:

— Заустави, заустави!
Лађе су и даље ишле. Са палубе одјекнуше први пуцњи. Коњица је одговорила. Заметнула се неравна борба. Прискочили су с митраљезом, затрештали. На лађама су зајаукали,

стрмоглавце слетели, посакривали се где су могли. Лађе су прилазиле обали. Официри се нису хтели предати — скоро су се сви поубијали или бацили у таласе. Те лађице су биле право благо, — одиграле су колосалну улогу у пребацивању црвених пукова преко Бјеле, и одмах олакшале оно тешко стање у које је запало црвено заповедништво. Сакрили су лађе, нису дозволили непријатељу да сазна какво им је благо дошло до руку.

Два дана пре офанзиве, Фрунзе, Чапајев и Фјодор дошли су тамо аутомобилом и одмах сазвали савез команданата, и комесара да би објаснили све околности и особености тренутне ситуације, проверили и прорачунали све могућности, још, још једном избројали своје снаге и изгледе на успех.

Фрунзе има једну одличну црту која пре свега њему самом помаже да размрси и најсложеније и најзамршеније ствари: он сазива на другарско саветовање све заинтересоване, отворено им ставља најважнија питања, одбацујући привремено споредна, сукобљава њихове интересе, изазива дискусију, упућује је на прави пут. Кад је саветовање завршено, Фрунзеу остаје само да сабере изнете шансе, одмери, координира и донесе неизбежни закључак. Начин је, као што видите, врло једноставан, али свакоме не полази за руком. — У сваком случају, Фрунзе је њиме владао савршено.

Кад су се овога пута вође дивизија сакупиле у Красном Јару, морали су, с обзиром на ову изузетну ситуацију, водити рачуна не само о техници и броју бораца већ и о њиховом квалитету. Избор је пао на раднички Иваново-вознесенски пук. Тај избор није био случајан. Пукови Кутјаковљеве бригаде овенчани су бесмртном победничком славом, у ратном погледу они заузимају једно од првих места, али за овај тренутак требало је изабрати пук високо свесних црвених ткача — овде је једино самопожртвована храброст могла бити недовољна.

Саветовање је завршено. Скочили су на коње и појурили према обали где се морало почети с прелазом. Оставили су коње једно пола врсте иза себе и пешке кренули пешчаном косом, стално су погледали на супротну обалу и очекивали — сад ће, сад ће почети паљба. Али — било је тихо. Попели су се на стрмен и отуда дурбином разгледали обалу, пронашли место, коначно и тачно се споразумели о појединостима око прелаза и вратили се натраг. Ускоро су на места будућег прелаза довукли две лађице; трећа се насукала. Почели су са утоваривањем горива и прављењем скеле.

Задржали су се читав дан и читаву ноћ. Већ се приближују одлучни часови... Договорили су се да с пребацивањем код Јара руководи лично Чапајев, а Фјодор да иде ка мосту где стоји Потаповљева бригада и да целу ово операцију води до самог уласка у варош. Растали су се.

Још с вечери на обали Красног Јара завладала је ванредна живахност. Али је и тишина за овакве случајеве била ванредна. Људи промичу као сенке, скупљају се, губе, нестају, поново се скупљају и поново нестају, — то се Иваново-вознесенски пук спрема за прелаз. На лађице укрцавају толико људи да се више не може. Једне односе — долазе по друге, поново одвозе и поново се враћају. И тако су у тами и тишини пребацили цео пук. Давно је прошла поноћ, ближи се зора...

У то време батерије из Красног Јара отварају паљбу. Туку најближе непријатељске ровове који затварају ону окуку коју на том месту прави река. Одједном је грунуло неколико десетина топова. Пробно гађање је извршено раније и резултати су се брзо показали. Под таквом ватром немогуће је остати у рововима, — непријатељ устукну, у нeredу се почео пребацивати на следеће линије. Чим је извидница известила о томе, артиљерија се постепено стишала, а Иваново-вознесенци, који су у међувремену стигли, пређоше у напад и потераше, потераше непријатеља до самог села Нови Турбасли. Непријатељ је панично отступао, немајући времена да се ма где утврди. Гонећи у стопу бегунце Иваново-вознесенци су ушли у Турбасле. Ту се зауставише, — требало је сачекати да се пребаци бар нека помоћ; залетети се само са једним пуком било је сувише опасно. У селу се утврдише. А пугачевци су у то време надирали уз обалу према Александровки.

Пребацивали су се разинци и домашкинци, требало је да они одмах крену у помоћ пуковима који су отишли. Пребачена су четири борна кола, али су се троја кола одмах преврнула и заглибила на друму; коњаници су их после подигли, исправили и пустили у саобраћај.

За то време се непријатељ, одбачен у брда, опоравио и почео да напада Иваново-вознесенски пук. Било је већ између седам и осам часова изјутра. Док су стајали у Турбаслима и бранили се од демонстративних напада, док су непријатеља гонили овде, ван седла, — Ивановци су испалили сву муницију и сада остали скоро празних руку, без наде на брзу

помоћ и сећајући се наредбе Кутјакова који је овде, испред реке, командовао целом групом:

„Не отступати, не заборавити да је у резерви само бајонет!“

Да, код њих, код ткача, сада, сем бајонета, ничега није било. И ето, када је непријатељ, уместо демонстративних напада, почео широки јуриш — тргли су се стројеви, нису издржали борци, устукнули су. Сада је командовао наш стари познаник-Буров: са положаја комесара преместили су га овамо. Његов комесар је Никита Лопар. Они јуре по боковима, вичу, заустављају отступање, брзо-брзо објашњавају да се и тако нема куд бежати — позади је река, превести их не могу треба стати, утврдити се, треба примити борбу. И борци који почеше да беже, стадоше, престадоше да отступају. Уто стрељачким стројевима дојуре неколико коњаника. Скочили су с коња. То је Фрунзе, с њиме начелник армиског политодела Тронин, неколико блиских људи... Фрунзе с пушком јурну напред: „Ура! Ура! Другови! Напред!“ Сви који су били близу, препознаше га. Брзином муње пронесе се вест по стрељачким стројевима. Борце захвати одушевљење, они бесно јурнуше напред. Моменат је био изванредан! Реткоретко су пуцали, муниције је било мало, јурили су са бајонетима на лавине непријатеља који је налирао. И колико је велика снага херојског полета — сада уздрхташе непријатељски стројеви, окренуше се и — бежи... Кутјаков је своје одонансе послао с наредбом да се не одвајају од Фрунзеа: „Погине ли, по сваку цену изнети га са бојишта овде, на прелаз, код лађе!“

Са обале већ таљигама довлаче муницију, и чим су стрељачки одреди поледали иза Турбасла, додавали су је пузећи. Док су јуришали, метак је погодио Тронина право у груди; прихватили су га и испод руке одвели са бојишта. Сада му се на оном месту где је била сићушна смртоносна рана блиста орден Црвене заставе.

Преокрет је извршен и стање поправљено. Фрунзе је напустио пук и с Кутјаковим кренуо другом пуку, пугачевцима. Попели су се на хумке, на брежуљке, разгледали терен, саветовали се како је боље развијати операцију, опет и опет изучавали мапу, неуморно загледали сваку тачку, упоређивали с овим што виде на лицу места. Пугачевци су и даље ишли уз обалу. Приближавали су се разинци и батаљони Домашкинског пука: постројавали су се дуж пута. У

подне је издата наредба за опште даље надирање. Пугачевци су морали да продуже уз обале, разинци и батаљони Домашкинског пука — у центру, а с крајњег левог бока — Иваново-вознесенци; они су у међувремену заузели Старе Турбасле и тамо се одмарали. У то време појављују се колоне непријатељских пукова; оне са севера прете ударом мимо Иваново-вознесенца — у центар групе која је спремна за напад.

— Да нису то стада... — претпостављају неки.

— Каква стада, кад се блистају бајонети! — примећују други.

Да ли се блистање бајонета стварно видело — не може се рећи, али нико више није сумњао да су то непријатељски пукови, да ће од те борбе зависити много тога. Фрунзе је хтео да учествује и у тој борби, али Кутјаков је замолио да оде на прелаз и убрза пребацивање пукова друге дивизије. Решили су да је то боље, и Фрунзе одјуре ка прелазу. Убрзо под њим погине коњ, а он сам буде јако контузован од експлозије. Иако контузован, Кутјаков не напушта рад на обали — потстиче их у послу, помаже саветима, пребацује тамо део артиљерије.

Хрептов је пре свих довео батерију Иваново-вознесенском пуку. Стао је иза стрељачких стројева и при првом налету непријатеља, кад су стрељачки одреди замрли у стању дивљега, укоченог очекивања, отворио ватру. Чувши своју батерију, борци су весело уздрхтали, појурили напред.

Развити офанзиву, било је немогућно, — на разинце и домашкинске батаљоне нагрнула је цела она огромна маса која се спуштала са севера. Сувише су неједнаке беле снаге, сувише је тешко било задржати и савладати то надирање, — и разинци су се тргли, отступали. У једном батаљону настала је збрка, — тамо је било мало старих бораца, више је било свеже, ненавикнуте младежи; и батаљон се тргао с места, појурио ка обали. За њиме су полетели поједини борци других батаљона. Остали су се постепено повлачили бринећи се од непријатеља који је надирао. Иваново-вознесенци су се задржали код Турбусала. Сада се један део непријатељске снаге окренуо на њих. Кутјаков одјуре Хрептову:

— Хрептове, разинци отступају, треба помоћи! Окрени топове, удри мало више десно оне одреде што гоне оне који отступају!..

И "Хрептов" отпоче паљбу. Сигирно око, довитљивост и мајсторство искусног, прекаљеног артиљегца створило је чудо: гранату за гранатом, гранату за гранатом и то сам густин, у само срце непријатељске колоне. Тамо су се збунили обуставили гоњење, застали, помало — почели да стступају, а паљба све снажнија, гранате све чешће, падају исто онако сигурно и косе непријатељске редове. Надирање је заустављено. Пренули су се разинци, осоколили. У то време Чапајеву је на супротној обали Михаиллов помагао у пребацивању одреда, и кад је видео да је на обалу дотрчала маса црвено-армејаца, схватио је да нешто није у реду, појурио је Чапајеву, хтео је да извести, али је овај већ све знао — тек што је о томе преко телефона разговарао с Кутјаковим.

И само што је Михаиллов заустео да исприча шта је видео, Чапајев већ наређује:

— Михаиллове, чуј! Сад смо баш укрцали јеш један батаљон... Тамо је потребна снага... То је мало... Треба вратити оне са обале... Јеси ли разумео? Од њих — сама пропаст. Иди, врати их, поведи за собом. Разумеш?

— Разумем, — и Михаиллов је већ на оној обали.

Поступак је кратак, а и нема се времена за разговор. Здржавши бегунце, неке камцијом, неке револвером, зауставио их је, викнуо:

— Не бежи! Куда, куда бежите? Стојте! Једини је спас — напред! За мном, и ни речи! Ко покуша да бежи — метак у главу! Ако је сусед: и у њега пуцај! За мном, другови! Напред!!!

Те једноставно и тог тренутка тако потребне речи растераше панику. Бегунци су се зауставили, јурење је по обали престало. Скупили су се, гледају у Михаилава с недоумицом, и унезверено, и с надом:

„Да л' ћеш ти заиста да нас спасиш, сурови команданте?“

Да, он их је спасао. У тим тренуцима само камцијом и метком могло се нешто постићи. Узео их је, повео за собом, постројио како треба, поново претворио гомилу у организовану вјеску. И сада када је са њима ишао у сусрет батаљонима који су отступали — разинцима и домашкинцима — ови су уздрхтали од радости, завикали:

— Попуњавање долази! Попуњавање!

У таквим тренуцима исправљати такву грешку био би злочин, — и оставили су их у уверењу да је ту стварно стигло попуњавање. Батаљони су се окренули, пошли у напад..

Али ту победе није било. Само што су успели да одбаце непријатеља, а кад су га одбацили, бацили су његову главну снагу на Иваново-вознесенски пук. Пук се нашао под тешким ударом, али је један за другим издржао четири јуриша неколико непријатељских пукова. Ту је показан невероватни хероизам и истрајност. Одржали су се, издржали, нису узмицали, док у помоћ нису дошли његови пукови и олакшали веома тежак положај.

Пугачевце који су отишли низ обалу требало је повући натраг да се не би отцепили. Кад је наредба била издата и они почели да се повлаче, непријатељ, који је ћутао и, изгледа, хтео да их увуче, извршио је један за другим низ упорних јуриша. Пугачевци су се повлачили са губицима... Тукли су се, бранили, али противнападе нису вршили. Журили су се да што пре стигну својим пуковима.

И кад су се све јединице поново повукле према друму, дошла је вест да је Чапајев рањен у главу, да се Кутјакову поверава командовање дивизије.. Тешка вест облетела је брзо пукове, изазвала код свих велику тугу. Њега, Чапајева, борци и нису видели овде, у борби, а знали су да је ту, да се сви ови јуриши, надирања и отступања, да се све то не одиграва без њега. И ма како да је стање било тешко, борци су веровали у излаз, веровали су да ће тешко стање проћи, да команданти коју што су Чапајев и Кутјаков не могу навести на пропаст.

Сазнавши да је Чапајев рањен, сви су постали некако тихи, жалосни... Надирање је у међувремену престало, сумрак је прекинуо паљбу. Смирило се све. Над пуковима влада тишина. Свуда су истурена осигурања, свуда крстаре патроле. Пукови се одмарају. Општа офанзива је одређена за сутра пре зоре.

*

Налазећи се код прелаза, Чапајев је сваких десет минута разговарао преко телефона час са Кутјаковом, час са командантима пукова. Веза је била сјајно организована, без такве везе операције би се вршиле с мање успеха. Чапајев је све време тачно знао каква је ситуација тамо преко реке. И кад би се тамо бунили због недостатка граната и метака, Чапајев је већ знао за ту оскудицу и првом лађом слао све што је потребно. Стално се обавештавао о расположењу пукова, о активности непријатеља, снази његовог отпора, о приближној количини артиљерије, о томе — има ли много официра, уоп-

ште каквог је састава војска. — све је њега интересовало, све је он вагао, проверавао. Све нити кретања он је непрекидно држао у својим рукама, и његови кртки савети преко телефона, његове наредбе које је слао по куририма — све је то говорило да он себи јасно претставља ситуацију у сваком тренутку. Мало су га збунили непријатељски авиони, али ни ту није преовладао збуњеност већ љутина: наши пилоти нису имали бензина, нису се могли дићи против непријатеља. Праска и вика нису ту могли помоћи и апарати су тако и остали неактивни. Целокупан рад на обали морао се вршити под експлозијама авионских бомби, под митраљеском ватром из авиона.. Шта се могло! Топовском паљбом принудили су непријатељске пилоте да се подигну више, али да одлете — нису одлетели. То је митраљирање наносило много штете. За време тог митраљирања рањен је и Чапајев, метак му је пробио главу, али се задржао у кости.. Вадили су метак — шест пута се омакао. Чапајев је ћутао. Без јаука подносио мучење. Превили су, одвезли Чапајева у Авдоњ — једно мало место двадесетак врста од Уфе. То је било увече осмога, а за сутра је одређена офанзива.

*

Истрајан рад на обали, изузетна заслуга артиљераца, одлично постављена веза, брзо, енергично пребацивање лађама, — све је то говорило о оној хармонији, организованости и сложеној упорности помоћу које се изводила цела операција. Ту није било заслуге појединог човека, већ је овде дошла до изражаја колективна воља за победом. Она се осећала у свакој наредби, у сваком извршењу ове, у сваком поједином кораку и радњи команданата, комесара, редова-борца..

Касно увече довели су Кутјакову пребеглицу-радника. Радник је уверавао да ће сутра у зору извршити напад два официрска батаљона и Капелевски пук; удариће на пугачевце, извршити продор и отсећи остале пукове и опколивши, уништити их помоћу других својих јединица које стоје северније. Радник се клео да је из уфинске фабрике, да је присталица совјетске власти и да је пребеглао ризикујући свој живот, једино с намером да обавести своје црвене другове о опасности која им прети. Податке је добио сасвим случајно, радећи у згради где се држала седница. Клео се да говори истину и да је готов да је потврди чиме год желе. И веровали су — и нису. За сваки случај Кутјаков је своју офанзиву одложио за читав сат. Појачао је патроле. Спремио се

да их дочека десетинама митраљеза. Радника су ставили под стражу, саопштили су му да ће бити стрељан ако је обавештење лажно и ако не буде никаквог напада од стране белих...

Отегла се мучна ноћ. Те ноћи од команданата скоро нико није спавао, упркос крајњег замора у току прошлог тешког дана. Свима је било саопштено шта је испричао радник. Сви су били спремни да дочекају непријатеља. И ето приближило се време..

У прним колонама, тихо-тихо, без гласа, без звекe оружја, ишли су у напад официрски батаљони са Капелевским пуком. Расули су се по пољу и одједном обухватили огроман простор. Намеравали су очевидно да се брзотречно привуку до изнурених, сањивих стрељачких стројева и да изненадним ударцем посеку, побију, изазову панику, униште...

Тај сусрет је био ужасан.. Батаљони су се приближили и одједном, по команди, рикнули су десетине спремних митраљеза.. Прорали су, почели да косе.. Обарали редове и редове, уништавали.. Из ровова, јамица излећу борци, јуришају. У стрељачким стројевима леже покошени официрски батаљони, панично јуре Капелевци, — гонили су их неколико врста.. Тај неочекивани успех испунио је пукове најлепшим надама.

Радника који је био под стражом упутили су с почастима у дивизију, а из дивизије, чини ми се, у армију.

О целом овом догађају Кутјаков је касније подробно причао Фјодору (овај је био код моста са бригадом Потапова); причао је и о томе како су даље, после таквог успеха, одреди ишли победоносно и непрекидно; увече деветог били су већ код саме Уфе.

*

Чим се растао од Чапајева, Фјодор је са неколико другова кренуо на ону страну где је заузимала положај бригада Потапова. Пешчано Уфинско брдо видело се на двадесетак врста са стране Авдоње; у виду тачкица, црниле су се зграде по стрмини, пожарна кула штрчала је као какав високи црни стуб, блештале су на сунцу златне крунице цркава.

Пројурили су, изишли на широку пољану. Ту је непријатељ већ досегао артиљерском паљбом, пољана је била пред њиме као на длану, и чим примети кретање, отвара паљбу. Нису се кретали у гомили, разредили су се, један за другим на растојању од седамдесет корачаја, и један за другим брзо-

брзо одјурили у штаб бригаде. Прешли су преко саме железничке пруге. Ту се ваљало са стране и стјало на прузи много спаљених, уништених, поломљених вагона. Негде иза брежуљка артиљерија је тукла Уфу, иза шуме су трештали брбљиви митраљеви.

Стигли су код Потапова. Управо се држала седница команданата — тражио се бољи начин за прелаз на супротну обалу... Одлучили су да прелаз буде у потпуној зависности од напредовања двеју других бригада и да се не подлеже саблазни — полетети, рецимо, преко моста о коме је опште мишљење да је минирао. Разговарало се о средствима за прелаз — није их било. Латили су се трагања за средствима у свим правцима, и нешто су стварно пронашли.

На самој обали Бјеле стоје две стражаре-колибе; тамо су наместили телеграф, спровели телефонске жице. У трави, на обали, с обе стране моста, утврдили су се пукови. Иза њих, иза шуме, стаје су батерије. Одлучили су да још исте ноћи испитују непријатеља, да најзад буду начисту с мостом; да ли је стварно минирао или не (до бригаде су допрле вести да уфимски радници не допуштају белој војсци ни да баци мост у ваздух, ни да га минира). У једанаест часова, кад буде сасвим тамно, доћи ће главни радни батаљон; позван је да поправи вагонима пренатрпани мост и разорени пут... Ето, већ је једанаест, дванаест часова... Батаљона још никако нема! Појавио се тек у три, кад је већ почело да свиће... И чим се сазнало да је батаљон близу, артиљерија из шуме почела је да „крчи“ пут ка раду, — батерије су нагло отвориле паљбу на обалу, покушавајући да истерају непријатеља из првих ровова, да изазову панику, да отстране пажњу од радног батаљона... Превирали су се у рачуну. Непријатељ је на артиљериску паљбу одговорио још учестанијом, јачом паљбом и чим је на шини одјекнуо први удар чекиња, с обале су загрмели тешки топови.

Нишан је код непријатеља изванредан, добро прорачунат, — очигледно, овде се бела војска у очекивању црвених гостију својски вежбала и озбиљно припремала за сусрет. Прве две гранате пале су крај предњег каменог стуба, као да су тражиле потребно место и пламеним путоказом одредиле где треба да падне трећа. Одређено је тачно: трећа граната треснула је баш на прагове првог лука. С треском су попуцале шине, парчад од прагова разлетела су се на све стране. Радници су устукнули... нису успели ни да се про-

бију до вагона који су се прили у даљини... И само што су отскочили, почела је брза, прецизна паљба на циљ. Гранате су стално падале на мост, право на шине и прагове, и брзо раворице пут. Раднички батаљон повукли су иза стражаре, доцније га поново вратили, и посао је, ма да с прекидима, ипак напредовао.

Кад се паљба пренела преко моста, Фјодор, Ана Никитична, две болничарке и двадесетак бораца похрлило је уз степениште и шћућурило се на степеницама, разместили су се по стрмини насипа... Одједном се изнад самих глава разлегла експлозија, и они се сви као клупчад откотрљају. Овога пута срећно — рањена су само двојица; болничарке су их одмах превиле, али момци нису отишли, остали су на месту. Кад су устали са земље, инстинктивно појуре према стражари и сакрију се иза ње, прибавши се уза вид... Гранате су фијукале и крљале, јечале, летеле над главом, а кад би шрапнел експлодирао, парчад би засипала колибицу, тапкала по крову, час га пробијала, час отскакала отуда и падала на земљу крај самих ногу. Спочетка као да су били укочени, стајали су полумртви, неми. Гранате њихових такође су хитале из шуме над главом и сви су жудно слушали њихов оштар цијук и фијук, а још пажљивије ослушкивали кад лети непријатељска граната.

„Овде или даље?“ — мучи свакога страшна мисао.

А цијук се приближава, појачава, прелази у ужасну, продирућу шкрипу... Као да се неке огромне гвоздене плоче тару једна о другу, све брже и брже, и звижде и јече, и шкрипе својом несносном гвоздеом шкрипом...

„Да ли ће ова на нас или даље?“

И одједном фијук над самом главом. Прогро је до сржи, следио се у ушима, пролетео као оркан кроз мишице, кроз крв, кроз живце, нагнао их да трепере као у грозници. И сви нехотично наглим покретом увлаче главе међ рамена, савијају се у страну, још се јаче приљубљују један уз другог, покривају лице рукама, као да ће их дланови спасти од усијане плаховите гранате... Заглушујући ударац... Сви су се тргли и тако, у укочености, не померајући ни један уд, стоје читаву минуту, као да очекују да ће после ове експлозије доћи још нешто страшније но што је овај ужасни ударац. По крову добују парчад, она шуште у лишћу дрвећа, ломе гране, падају на земљу, дижу брзе, кратке вихоре. Секунде пригушеног дисања, гробне тишине, а затим се неко покрене и још увек несигурним гласом нашали:

-- Пролетела је, децо.. запалимо по једну...

Чудна ствар — али после таквих тренутака, разговор готово увек почиње шалом и готово никада ничим другим. Затим уђуте и стоје, чекају нове експлозије. Тако читаве часове до зоре... Потапов је више пута претрчавао из суседне колибице, а к њему је тако свраћао Фјодор, а затим опет одлазио на дужност... И поред свега, није га напустила смела мисао: ако се установи да је мост потпуно исправан, — продрети макар и с једним пуком и једним неочекиваним налетом изазвати панику, помоћи бригадама које иду са Красног Јара...

Чим је свануло, паљба је престала. Прешли су на постају у којој се сместио штаб. Изнурени бесаном ноћи — брзо су сви заспали. А кад је пао сумрак — поново на мост и поново у истраживање: да ли је цео или не? Извиђачи су већ стигли до половине, али су их приметили, обасули митраљеском ватром... Фјодор и комесар пука такође су кренули према вагонима на мосту. Прешли су око двеста корака и запевали „Интернационалу“... Изгледало је да се колчаковска војска тог тренутка борила са чудним осећањем — није пуцала. Фјодор из свег гласа викну:

— Другови!..

И тек што је викнуо, поново су прорадили митраљежи. Бацили су се на шине и отпузили... Прошло је срећно. Допузили су до првог лука, изишли уз степениште, спустили се до колибе. Кренули су обалом где су лежали стрељачки стројеви. По трави, на све стране, расули су се борци, неки су одбаљали у шуму, пушили тамо, збијали се у мале групе; други су пузали на трбусима до реке, пунили мањерке водом, враћали се, празнили их једну за другом, срчући и грицкајући хлеб и додавајући је један другоме. Могло се видети како се стално спуштају на обалу, кријући главу у оштрој и тврдој мочварној трави и љуљајући испред самог носа препуну мањерку.

Ова ноћ је иста као и прошла. Стигао је извештај да су се две бригаде већ покренуле на супротној обали од Красног Јара. Значи, и отуда нешто озбиљно. Извиднице једна за другом покушавају да продру на супротну обалу или бар до вагона који су закрчили пролаз, али непријатељ будно мотри све отворе, све пролазе кроз које би се могло провући... Ноћ тамна, тамна... Преко, на обали нека слаба светлост — не види се шта се збива код непријатеља... Око два сата

умукла је артилерија... Завлада је чудна тишина... Тек, тек што је свитало...

И одједном, уз страховити тресак, одлете мост у ваздух, слетеше у воду гвоздени цинови, јака светлост заигра на таласима... Видело се као да је дан...

Они који су стајали код колибице, потрчали су на насип и загледали се преко реке, — како су само желели да знају шта се тамо код непријатеља збива? И зашто је баш сада овог тренутка, уништио гвозденог дива? Значи — нешто није уреду... Можда већ отступају?... А можда су већ и бригаде близу Уфе?

Код свих је завладало грозничаво нестрпљење... Низали су се часови. А чим се сазнало да се бригаде стварно приближују граду, издата је наредба за прелаз преко реке. Појавили су се однекуд чамци, извукли су из траве и спусти и у воду мале повезане сплавове, спустили брвна, узјашили их и отпловили...

Непријатељ је отворио учестану неправилну паљбу. Видело се да је крајње узнемирен, а можда и у паници. Артиљерија је појачала ватру, тукла обалске ровове непријатеља... Цовеноармејци су — по један, по два, у малим групама пливали, пливали све даље, под ватром, пристизали, излазили, и одмах ту, у песку, брзо загртали мале хумке, легали, скривали главе иза њих, и такође пуцали...

Пекло је јако подневно сунце. Несносна врућина. Зној облива... Жеђ.

И све се више шири, јача, расте, црвени стрељачки строј. Све је упорнија паљба и све слабији, немоћнији отпор. Непријатељ је деморалисан.

„Ура-а!“.. Скочили су, потрчали... Ослободили су први ред ровова, притисли су једне, дохватили друге, поново легли... И ту са њима леже и заробљеници — разоружани, учезверени, пуни самртног страха. И тако, пребацивање за пребацивањем, све даље од обале, све дубље у варош.

Са свих страна куља у улице црвена војска. Свуда огромне групе радника, одушевљеним узвицима и пољављају своју радост. Ту је и одушевљење, и добродошлица срчаним пуковима, и смех, и ридосне неумдржливе сузе... Прилазе црвеноармејцима, пипају их за блузе... — страни људи, а тако драги и блиски — тапшу их другарски, стежу им руке... Призори који се не могу описати!

Прљаве блузе окитиле су улице шпалирима, оне су испред група; цела та срећа победе — углавном је њихова срећа...

Али иза блуза и кошуља, по тротоарима, ћорсокацима, на оградама, на отвореним прозорима зграда, на крововима, на дрвећу, на стубовима — ту су грађани ослобођене Уфе — и они су ради да дочекују Црвену војску. Они који се нису много радовали, отишли су за Колчаком. Нижу се пукови, пукови Црвене војске. Иду складно, охоло блистајући бајонетима, мирно, свесни своје непобедиве снаге. Никада се не може заборазити онај мермерни, величанствени мир који је почивао на њиховим прашњавим, изнуреним лицима.

Одмах, брзо и пре свега у — тамницу. Је ли бар неко остао? Је ли могуће да су сви стрељани, до последњег? Уз шкрипу зарђалих шарки отварају се тешка тамничка врата... Јуре кроз ходнике... по ћелијама... по самицама... Ево једног, другог, ево трећег... Брже, другови, брже из тамнице! Затвореници се бацају у наручју својим ослободиоцима, слаби и изнурени не могу да издрже, подају се хистеричном плачу... Овде је исто што и ван тамничких видина, — смех и сузе радоснице. А суморни тамнички колорит даје сусрету неку нарочиту дубоку, тајанствену моћ...

Бежећи од црвених пукова, бели генерали нису успели да побију остатак својих заробљеника... Али само остатак... Уфимске тамне ноћи и Колчакови бели жандари — једино би они могли да кажу где су наши другови које су у суморним групама заувек и неанано куд одводили сваке ноћи. Они који су остали живи, касније су причали какво је то било ужасно мучење — дисати у чађи страшног ругања, бестидних и глупих шала официрског шљама и сваке вечери чекати свој ред за наступајућу ноћ...

Чим су ослободили ваточенике, свуда у вароши постављена је стража-патрола, на периферији — стална стража. Ни пљачке, ни насиља, никаквих непријатности и скандала, — та, ушла је Црвена војска, окована дисциплином, прожета свешћу револуционарне дужности... Још првог дана пристизале су делегације, једна за другом, делегације радника, чиновника разних установа, једни су поздрављали добродошлицом, други захвалили за мир, за ред успостављен у вароши...

Дошла је делегација јеврејске социјалистичке партије и снимала оне ужасе које је јеврејско становништво претрпело за време колчаковштине. Ругању и репресијама није било краја, бацали су их у тамницу без икакве кривице. Да неки похлепни неваљалац ошамари, изудара Јеврејина на улици, сматрао је то за највеће и некажњиво задовољство...

— Ако се будете повлачили, — говорили су претставници партије, — сви до последњег поћи ћемо с вама... Боља је гладна и гола Москва, но овај дивни и сити кошмар.

Тог истог дана јеврејска омладина почела је са организовањем добровољачког одреда који се спојио с одредима Црвене војске.

Дивизиски политички отсек развио је широко поље рада. Још првих часова растурен је велики број летака који су давали стварно стање. Варош је била излепљена зидним новинама, а следећег дана почеле су редовно излазити дивизиске новине. У свим деловима вароши стално су се организовали летећи митинзи. Становништво је с одушевљењем поздрављало говорнике, многе од њих су ту, на митингу, дизали, носили на рукама, али не због ретког говорничког дара, но просто од радости, од обиља среће. Велико градско позориште заузела је црвеноармејска трупа; ту је већ целокупан рад узела у своје руке Ана Никитична, она се бринула за декорације, проналазила по вароши костиме, режирала комаде, играла и сама. Позориште је било дупке пуно. А после неколико дана, кад је рањени Чапајев стигао у град и посетио позориште, захвалио се Ани Никитичној у име свих бораца, предао јој на озорници букет цвећа, и огромна сала поздравила је омиљену радницу урнебесном виком и бурним плескањем, — то је досада била њена највећа награда од црвених војника.

Пренула се варош, започела нови живот. То се најбоље запажа на онима који су тешко и суморно живели под официрском „слободом“.

Ван Уфе, Колчака су гониле друге дивизије, а 25-та је остала овде, на одмору, и више од две недеље боравила је у уфимском рејону. Време се није узалуд губило после тако дугог и заморног похода, одреди су се доводили у ред. Штабови и установе су се такође преуређивале и постепено се сналазиле у свему што се накупило, нагомилало у току ових последњих жестоких битки. Истрајном снагом радио је политички отсек; на челу је сада, уместо Ришкова, био Суворов, петроградски радник, наизглед тих, снебивљив, али одличан, неуморан радник. Он у политоделу проводи толико времена да га ту у свако доба можеш наћи. Свакако да је тамо и ноћивао. Крајњук, Фјодоров помоћник, јако се зближио са Суворовим и све своје слободно време такође је проводио у политоделу: њих двојица су у ствари и спроводили

тај велики политички рад који је извршен за ове две недеље одмарања. Кличков је помагао само саветима и присуствовао је разним седницама — већи део времена поклањао је раду с другим дивизиским органима са којима је овде, са Чапајевим, дошао у додио први пут после Белебеја. Ускоро су са Уралског фронта почеле да пристижу узнемиравајуће вести. Тамо су Козаци постизали успех за успехом, једино нису могли никако да продру у опседнути Уралск. Вести су стизале преко новина, преко армиских извештаја и телеграма, преко писама, нарочито много преко писама. Црвеноармејци су сазнали да кроз њихове родне крајеве јуре дивље козачке хаке, да уништавају домазлуке, убијају, злостављају све оне чији су синови, мужеви и браћа ступили у Цовену војску. Пукови су се узнемирили, узбудили, захтевали су да се пребаце на уралске степе, где ће, клећи су се, удесетостручити снагу у борби против угњетача — Козака.

Чапајев и Фјодор су о томе често разговарали и видели да је пребацивање дивизија неопходно и корисно, само ако то не спрече неке изузетне околности. Нису само једном разговарали са врховним штабом, објашњавали су и Фрунзеу какво је расположење код бораца и како је оно некорисно за сваки други фронт, сем за уралски. А уз то из оних крајева пристижу и неке избеглице и просто добровољци који неће никоме да служе сем „својој дивизији“. Расположење се затеже. У врховном штабу схваћена је ситуација: убрзо је дошла наредба за пребацивање на уралске степе. Одушевљењу није било краја — спремали су се за поход као за какву велику празничну шетњу. Чапајев није био ништа мање одушевљен од својих бораца-редова: пренео се у степе, у оне степе где је ратовао толики низ месеци, где му је све познато, схватљиво и блиско — не тако као овде, између татарских села. Најбрже што се могло, извршене су припреме и дивизија је кренула на пут.

XIV. Ослобођење Уралска

Уралск је дуго био у козачком обручу — до самог одласка Чапајевске дивизије, његове ослободитељке. Његова херојска одбрана ући ће у историју грађанског рата као најсветлија страница. Отсечени од целог света, Уралци су јуначки издржали козачку опсаду, много пута и с великом одважношћу одбијали нападе, сами вршили противнападе, изазивали

непријатеља на све стране. Изнурени гарнизон с којим се слио добровољачки талас уралских радника никад се није жалио на умор, или на глад — није било ни помисли о томе да се предају ликујућем непријатељу. Борбе се нису водиле за живот, но за смрт. Сви су знали да нема средњег решења, и да ропство, Код Козака значи у ствари мучење, стављање на муке, стрељање.. У самој вароши откриване су завере. Месни белогвардејци, месног гарнизона, успевали су да ухвате везе с козачким одредима, добијали су упутства отуда, и сами достављали козачкој команди шта се збива у вароши... Муниција се приближавала крају, нестајале су животне намирнице, и можда би се црвени хероји ускоро тукли голим бајонетима, али ни то није плашило, — бодро и самопоуздано, сталожено и храбро било је расположење опседнутих. А кад су долетеле вести да у помоћ долази Чапајевска дивизија, ишчезло је и оно мало сумње, и последњи непријатељски напади одбијани су са још већом сигурношћу, са још већим сигурношћу, са још већим јунаштвом.

Значајних борби на путу ка Уралску није било, ма да чаркања нису престајала ни за дан. Козаци, који су чапајевске пукове познавали још од 1918 године, нису показивали особиту вољу да се с њима боре прса у прса и више су волели да отступају, узнемиравајући непријатеља тамо где се то могло.

На путу ка Соболевском насељу Козаци су са двоја борна кола, пустивши коњицу с бокова, пошли на Иванововознесенски пук. Рачунали су да ће се под палбом борних кола црвеноармејци тргнути и побећи — тада би коњица нашла себи посла. Али испало је све некако врло једноставно, чак без икаквог ефекта: стрељачки стројеви лежали су као мртви, повукли су се, пропустили борна кола у своју позадину, шишали неодлучну непријатељску коњицу... У међувремену црвена батерија је све сигурније, све ближе ређала гранату за гранатом крај смртоносних машина. Чудовишта су се вратила онако како су и дошла. Ту шта више није било ни жртава — тако је мирно и организовано, тако је просто примљен и ликвидан тај непријатељски покушај.

А негде близу, тамо око Соболевске, Козаци су опколили једну изоловану чету црвених војника, и они су скоро сви били уништени.

Послали су у помоћ нову чету — настрадала је. Послали су трећу — иста судбина. Тек онда су се освестили и увидели да се с таквом малом помоћи не може указати

стварна помоћ, да је то само — излишно бац ње живе и техничке снаге. Послали су пук, и он је свршио шта је требало, невероватном брзином, Чапајев је, кад је сазнао, беснео грдио, претио:

— Ти си командант? — Ти си будала јалова! Утуви за свагда — Козак не уме да ратује, уме само да кљуца. И ето покључао је: чету за четом, једну за другим... Ех ти, чапљо! Сад би требало да те...

И поред свакодневног сталног чаркања с Козацима, пукови су брзо напредовали: пешке око педесет врста у току двадесет и четири сата. По насељима и по селима црвени војници су дочекивани као ослободиоци, становништво је често излазило у сусрет, поздрављало, помагало како је умело и знало, делило са њима оно што се имало...

Лично Чапајева дочекивали су изванредно, — био је у пуном смислу речи „јунак дана“.

— Само, само нам ово кажи, — молили би мужици, — оћел' Козаци опет да навале, или си их, голубићу, сасвим отерао?

Чапајев би шеретски сукао брк, одговарао добродушно, весело, задовољно:

— Пођете л' с нама — неће, а будете л' овде женама њушкали сукње, — ко је луд да вас брани?

— Па како ћемо?...

А исто као и ми, — одговарао је Чапајев, указујући на све оне који су га окружавали.

И почео би да објашњава сељацима у чему је снага Црвене војске, зашто је она потребна Совјетској Русији, каква став треба према њој да узме радничка сељачка маса.

Чапајев је добро утувио десетак стварних, непобитних ситуација о којима је делимиче негде прочитао, а више чуо у разговору и запамтио. На пример о класном поретку у нашој војсци; о томе да Козаци нису наши случајни непријатељи, но да их је засада већина стварно противу нас; о томе да богати крајеви неизоставно морају помагати гладан центар итд. итд. Та стања, тако јасна и обична, Чапајев је усвојио свом јачином својих свежих и чистих мисли, усвојио за свагда и одлучно, дичио се што их познаје и памти, и трудио се да то своје знање убаци ту и тамо у говор, било то умесно или не.

Мужицима-сељацима описивао је ситуацију с великим задовољством, а ови су га опет слушали с ретком пажњом.

Понекада је лупао и свакојаке бесмислице, али општи резултат био је готово увек одличан. Он је, на пример, с муком и врло нејасно себи претстављао шта је то — велико колективно домаћинство, систем рада у њему, узajамне односе међу члановима и тако даље, врло често се спотицао на „деоби“ „самосталности“ итд. Ту он ништа није умео да објасни сељацима, али су чак и такви његови говори имали добар резултат. Позивао је на рад, протестовао противу грамзивости и користољубља, противу грубости и мрака, борио се за нови, савременији начин обрађивања земље. У једном селу Чапајев је тако живо описао глад фабричких радника, тако жестоко пребацао сељацима што су, сити, заборавили своју гладну браћу, да су сељаци одмах решили да скупљају пшеницу за гладну Москву. Изабрали су и организаторе за ту ствар — ту одмах, на збору — и заклели су се Чапајеву да ће свакако послати у Москву све што буду сакупили и да ће га о томе известити на положају. Да ли су стварно сакупили, послали — не зна се, а Чапајева да извести, то нису могли: дани су му били избројани — ускоро је Чапајев нестао.

И тако, дочекивани свуда са радошћу, приближавали су се црвени пукови своје циљу. Брзо су стигли до уралских зидина. Посљедња борба — и Козаци беже раскинувши обруч. Ван Уралска, на једно десет врста, дошли су команданти, опседнутог гарнизона, с њима ескадрон коњице, оркестар. Под звуцима „Интернационале“ уз радосне узвике, са сузама радосницама дочекали су ослободиоце, грлили се, хтели од једном много штошта да кажу један другоме, а нису могли — тако су били препуни осећања, дирнути, потресени.

— Феђа! — чуо се нечији глас крај аутомобила.

Кличков се осврну и виде на враном коњу Андрејева. Изаљубили су се другарски У ведрим, дивним очима Андрејева сада је било нешто ново, што Фјодор никада раније није опажао, — гледале су с неким усиљеним неповерењем, дрско и хладно. Могло се помислити да се чак и не радује том сусрету, али глас, све те лепе, топле речи које су одмах биле изговорене, доказују обратну. На челу се урезала бора, а једна попречна, изнад саме преконосице, непомична је неизгладива, као пукотина.

Разговарали су, и Фјодор је сазнао какво је активно учешће узимао Андрејев у борби против издаја и завера, у којима се опседнути Уралск могао заплести као у мрежи. Строго се морало поступити с хуљама, одлучно и немилосрд-

но. Та тешка борба је и оставила траг на његовом младићском лицу, тежак, дубок, неизгладив траг... Ускоро су Андрејева прилике бациле у пук; тамо је, опкољен, после очајног покоља, био на парчад исечен од стране подивљалог непријатеља.

У центру Уралска немогуће је проћи улицама — закрчене су радницима и борцима. Ту су се слила и сва околна насеља.

„Слава хероју! Слава Чапајеву! Живели пукови Чапајевске дивизије! Живио црвени вођ Чапајев!“

Радосни узвици разлегали су се по ослобођеном Уралску, и Чапајев и Фјодор су се с муком пробијали аутомобилом кроз гомиле које су освојиле улице. У Чапајева су гледали с усхићењем, поздрављали га добродошлицом, бацали капе у вис, певали свечане победничке песме. Варош се окитила црвеним заставама, свуда су постављене трибине. Почели су митинзи. И кад би се појавио Чапајев, гомила је урчала, устасаласла би се као море за време непогоде, није знала границе одушевљењу. Његова прва реч рађала је гробну тишину, његова последња реч давала простор новом безумном одушевљењу. Хватало га је стотину радничких руку, њихало, а кад је кренуо, трчали су за аутомобилом, као да хоће да га стигну и да му још, једном искажу своју благодарност и то ново искрено усхићење.

И пуковима је одавана велика почаст: Уралци су се старали да их окруже пажњом и нежношћу, славили их за време парада, организовали безброј свакојаких приредби, побринули су се за исхрану, сакупили су и дали све што су могли.

Свечаности су трајале неколико дана — свечаности под шрапнелима! Једна граната пала је на позоришни кров за време претставе. Али слични случајеви нису реметили опште свечано расположење. Козаци су прешли реку, треба их неодложно гонити даље, не дозволити да сакупе снагу, уклонити опасност са вароши, удаљити тај магнет који их толико привлачи — Уралск. За Чапајева је најлепша награда — нови успеси на фронту, и зато, чим су прошла прва одушевљења, Чапајев већ лети од пука до пука, надгледа како се праве прелазни.

Преко реке су градили мост. На супротној обали налазе се већ два црвена пука, пребацили су се користећи ова могућа средства. Ваљало је журити с радом да би се пребацила

и артиљерија, — без ње су се пукови осећали немоћним, и команданти су слали узнемирујуће извештаје. Чапајев се другог или трећег дана по доласку у Уралск упутио рано изјутра — да види шта је урађено за време ноћи, како уопште напредује посао.

С њиме је пошао и Фјодор. По зеленом брежуљку врвели су црвеноармејци, — требало је довлачити на обалу огромна брвна. И ето, на свако брвно налепило се без потребе око четрдесет људи — гурају се, петљају, а посао не иде... Повале брвно на предњи део таљига, чини ти се, е сад је добро, а они опет у гомили, и опет ништа...

— Где је управник? — пита Чапајев.

— Ено, на мосту...

Пришли су мосту. Тамо на брвнима седео је и мирно пушио инжењер коме је поверен цео тај посао. Чим је спазио Чапајева — марш на средину; стоји и осврће се као да ништа није било, као да је он ту све време стајао, надгледао посао а не да је небзбрижно пушио. Чапајев је у таквим приликама неизмерно груб и суров. Он је још под утиском оних очајних молби које су долазиле са реке, он сваког тренутка мисли — мисли и ствепи да ће они тамо преко реке сад, сад пропасти... Скупце је сваки тренутак... Ваља журити свом снагом — није он узалуд сјурио овде толику масу црвеноармејаца, чак је дао и половину своје заповедничке команде. Он се толико труди за тај мост, чека сваког тренутка да буде готов, — и одједном... одједном затиче потпуну неорганизованост, узалудно трчкарање једних, мирно пушење других...

Полете на мост, долете до инжењера као разјарена звер, и, не проговоривши ни речи, опаучи га по лицу свом снагом. Овај се затетура на брвнима, замало да падне у воду, сав пребледе, задрхта од страха, свестан да сада може бити стрељан... И Чапајев се стварно машио за кубуру, али га је Фјодор, збуњен свим неочекиваним догађајем, задржао од казне. Разјарени Чапајев псовао је најгрубљом, најстрашнијом псовком. Инжењер је дрхтао.

— Саботери! Знам да вам није жао мојих људи... Готови сте све да их упропастите, проклети олошу! У-у-ух... подлаци! До подне мост да буде готов! Јеси л' разумео? Не буде ли готов — убићу те као пса!

Растрчао се инжењер по обали. Тамо где је висило на брвну по четрдесет људи, остало је три-четири човека, остали су преведени на други посао... Црвеноармејци се ужурбали...

Почело се пуном паром. И шта? Мост који је за два дана стигао једва до четвртине, у подне је био готов

Чапајев је умео да гони на рад, али је његов начин био изузетан и жесток. Времена су била таква да су се сва средства у извесним моментима оправдавала; праштао се чак и најстрашнији, најгрубљи начин — „шамарање“. Било је случајева када је командант своје борце морао да шиба корбачем, и то је спасавало читаво одељење.

Да ли се могло избећи ово што се догодило на мосту? На то се не може одговорити. У сваком случају, тачно је да је грађење моста био посао који је требало свршити у предвиђеном року, да је Чапајев више пута к себи позивао инжињере и лично одлазио тамо, потстицао, наређивао, грдио, претио... А спорост рада остала је иста...

Је ли то била свесна саботажа, или само случајност — то нико не зна! Али се тог јутра прелила чаша стрпљења — неизбежно се догодило, а мост... мост је био у подне готов. Ево припреме грубе, неумољиве, гвоздене логике рата!

Било је и случајева кад је Чапајев испољавао неку мрачну тврдоглавост, необичну наивност која се граничила са незнањем и најобичнијих ствари.

Ето за време овог боравка у Уралску, тако после, недељу или недељу и по дана, упада код Фјодора ветеринар с комесаром... Обојица дрхте, лекару пуне очи суза... Тресу се муцају — ништа не можеш да разумеш. (Ветеринарски комесари су уопште осетљиви људи).

— Шта се догодило?

— Чапајев... грди... виче... Стрељаће...

— Кога грди? Кога је хтео да стреља?

— Нас... нас двојицу... Или у тамницу, каже... или ћу стрељати...

— А зашто?

Фјодор им понуди да седну, смири их и саслуша чудновату, скоро невероватну историју.

Из села је код Чапајева дошао познати мужик, чувени „коњски лекар“, самоук, који се бави ветеринарским занатом око осам — десет година. Човек, види се, искусан и, свакако зналац у своме послу. И ето данас Чапајев позива дивизионог ветеринара и комесара, нуди их да седну за сто. Ту се налази и онај мужик, Чапајев „наређује“ ветеринару да у његовом присуству испита „коњског лекара“ и да му изда

Уверење да он, мужић, такође, овај, може да буде „доктор ветерине“. А да би уверење било убедљивије — да потпише и комесар... Испитивати строго, али никакве саботаже...

„Знамо ми вас, — вели, — кучкине синове, — ниједном мужику не дозвољавате да постане „доктор“.

— Ми му говоримо, тако је и тако, овај, не можемо да испитујемо, и немамо права да издајемо уверења. А он кад скочи, кад залупа песницама по столу: „Ћут! — каже. — Одмах да испитујеш! И то преда мном, иначе у тамницу, ђубрета... Стрељаћу!...“ Тада се ето комесар позвао на вас. „Ићи ћемо, — каже — да питамо како се испит врши, по-саветоваћемо се...“ Чим је чуо за вас — ништа. Дао нам је пет минута времена... чека... Како ћемо ми сад к њему?... Та стрељаће нас...

И обојица испитујући молећиво гледају у Кличкова. Оставио их је код себе, није им дозволио да иду — знао је да ће Чапајев доћи сам. И стварно, после десет минута улете Чапајев — страشان, зао, сева очима. И право Фјодору:

— Шта је, ти?

— А ти? — осмехну се овај његовом страшном тону

— И ти с њима? — загрме Чапајев.

— У чему? — Фјодор се поново осмехну.

— Сви сте ви ђубрета!.. Интелектуалци... Сместа код мене да преслишаш! — обрати се он „ветеринарији“ која је цептала, — сместа, марш на испит!..

Фјодор виде да ствар узима озбиљан обрт, и реши да победи Чапајева својим старим оружјем — мирношом.

Док је овај викао и тресао песницама испред Фјодоровог носа претио и њему час стрељањем, час избацивањем, Кличков га је убеђивао разложима и трудио се да докаже какву ће бесмислицу учинити издајући овакво уверење. Али су овога пута убеђивања утицала некако слабо, и Кличков је био принуђен на „компромис“.

— Ево шта, — посаветовао је Чапајеву: — ми то питање овде не можемо решити. Хајде, послаћемо депешу Фрунзеу, да питамо, шта да се ради? Шта буде одговорио, то ћемо и урадити, — важи, а?

Има Фрунзе увек је на Чапајева деловало успокојавајући. Стишао се и овога пута, престао је да галами, сагласио се ћутке. Ослободили су комесара и ветеринара, написали телеграм и потписали, али да га пошаље, Фјодор се ипак уздржао...

После пет минута пријатељски су пили чај, и ту, у мирном разговору, Кличков је, најзад, успео да убеди Чапајева да је неопходно потребно спалити телеграм и не говорити о томе, да не би изазвали смех. Чапајев је ћутао — свакако је пристао... Телеграм нису послали...

Сличних куриозума било је код Чапајева врло много. Причало се да је 1918 корбачем тукао неку личност „на високом положају“, да је другоме псовао „преко телефона, трећем на његово наређење или молбу стављао такву резолуцију да црвениш од стида кад прочиташ. Јединствена фигура! Много штошта он још није схваћао, много шта није могао да свари, али је већ ка многоме разумном и светлом тежио свесно, не само инстинктивно. За две-три године код њега би штошта коначно отпало од онога што је већ почело да отпада, и сада би се стекло много тога што је почело да га интересује и испуњује, неизбежно привлачи. Али било је суђено друкчије...

XV Финале

Дивизије су ишле ка Лбишченску. Од Уралска до Лбишченска има преко стотину врста, Унаоколо степе, само степе. Овде су Козаци — „код куће“ и свуда наилазе на подршку, саосећање, свакојаку помоћ. Црвене пукуве примају непријатељски. По насељима где се задржи понеки становник — добру реч не можеш чути, о помоћи и да не говоримо, а већином су у моменту доласка црвених трупа, та козачка насеља потпуно празна, сем ако ту и тамо не наиђеш на неку заборављену, сасвим оронулу старицу. Козаци су при повлачењу, застрашивали народ „главосечама-бољшевицима“ и село је товарило на кола све своје прње, остављајући само пшеницу по амбарима и њу су често спаљивали или мешали с песком, блатом, претварали је у одвратну чорбу. Бунари су скоро сви били отровани, многи затрпани до половине, није остављено ни једно ведро. Све што је требало и што се могло покварити, кварило се до уништавања, до нераспознавања. Уништавали су неопходна постројења, рушили, спаљивали. Давали су утисак као да се више никада неће вратити. Овде, око Лбишченска, отступали су у сталним борбама, борили су се жестоко, одупирали истрајно, упорно и вешто...

Штаб Чапајевске дивизије налазио се у Уралску, први одреди одмакли су неколико десетина врста. Недостајало је

грађана, метака, одела, хлеба. Изгладнели црвеноармејци су тапкали по житним пољима, по насељима наилазили на гомиле неовршене пшенице, а сами били без хране. Оскудица је тада била страшна. Често ни трули, буђави хлеб не би недељама доспевао на фронт, и црвеноармејци су буквално гладовали... О, како су то били тешки, неиздржљиви, ужасни дани.

Чапајев и Фјодор су готово свакодневно обилазили аутомобилом час једну, час другу бригаду. Ту су друмови широки, равни, брзи саобраћај омогућен. А кад би се, овај, покварио ауто, (о, како се то често дешавало!) узимали би коње и за дан прелазили по сто педесет врста, одлазећи у зору, а предвече се враћајући у Уралск. Чапајев се одлично сналазио у степи и увек је тачно одређивао где се које насеље налази, или мајури, путеви и стазе. Али се и њему једном догодила несрећа — залутао је. То лутање по степи записано је у Фјодоровом дневнику под заглављем „Ноћне светиљке“.

Преписаћемо из дневника, али — не заборавимо да овде ни из далека није дата особеност, оригиналност оног расположења у коме су те ноћи живели у степи залутали другови с Чапајевом на челу. Много тога од „ноћног“ он није умео да опише како треба, и, најзад, то „ноћно преживљавање“ врло се тешко да описати и изложити.

Ноћне светиљке

Требало је посетити Кутјакова. Кратак збор: оседлали смо коње, повели собом дванаестак људи, верних сапутника, и полетели... Прешли смо Чаг и скренули с пута који је био закрчен коњским лешинама, и — право према језеру, преко степа. Преко њива, високе траве, расцветаних, шарених лугова стигли смо најзад до језера баре. Изишли смо на стрмен, сјахали, сишли до воде. Коњи су пили жедно, ми — још жедније. Било је око пет-шест часова.

За последњих тридесет врста нисмо наишли ни на какав мајурић. Јуришали смо на сваки пропланак, тражили воду, ње није било и мучила нас је неиздржљива жеђ. У даљини, на врховима брежуљака, појавили су се коњаници — то су свакако, козачки осматрачи и стража. Овде сваког тренутка можеш чекати да те из прве долине изненади козачки напад.

То им је најдражи начин. Сачекати негде у заседи, пропустити неколико корачаја, а затим се дићи као олуја, с циком и фијуком, севајући исуканим сабљама, замахујући копљима — налетати и сећи, забадати копља, док не стигнеш да с рамена скинеш пушку. Јездили смо и освртали се, загледали сваку рупчагу, били спремни.

Провидни и лаки облаци нагло су потамнели, спојили се и у црним густим облацима ниско наднели. Брзо се смр-кавало. Зашумио је ветар, похитао некуда преко пољана и још јаче сабио у гомилу мрачне, злослутне облаке.

Ето пале су прве капљице — још, још, још... Сручио се прави степски пљусак -- заглашујући, густ и јаки... Сви смо брзо покисли. Ја сам као за несрећу имао на себи сасвим танку рубашку и пре свих покисао до сржи. Било ми је хладно, обузимала ме је час ватра, час језа, руке су ми дрх-тале, зуби цвекотали. Тамо на крају виде се неки порушени кућерци — остаци негдашњег насеља. А око њих се, изгледа, крећу неки људи...

Пришли смо. Затекали смо двојицу коморција. Несрећници су били потпуно изгубљени. Њихов пук је одмакао далеко испред њих, а њима се ето нешто догодило: поломили су се точкови, а и коњ се ето извалио, никако да устане. Решили су да све оставе ту крај бунара, а они — да пожуре за пуком, док још нису допали козачких канџа. Нашли смо код њих велику боцу, везали је за узде, на самом крају учврстили камен, спустили у бунар... Иако смо знали да бунаре често загађују, гонили смо страшну мисао, — жеђ је била јача од ње. Дуго смо чекали док је кроз узани грлић нацурила вода, а кад смо се напили — већ се сасвим смркло. Путања се једва видела у трави, али општи правац смо знали тачно и зато кренули сигурно. Одмакли смо четири врсте — решили смо да скренемо и продужимо право преко степе, према светлости која се видела у даљини. По нашем рачуну било је око петнаест врста и за једно сат и по требало је да будемо на месту.

О светлости смо нагађали, нагађали и решили да је то ватра која гори у нашем логору, код наших стрељачких стројева — а можда и не код наших, али свеједно: своје одреде не можеш прескочити, прво ћеш на њих налетети... Идемо. Ћутимо. Док смо били суви, пре кише, стално смо певали, викали и поцикивали, а сад смо се ућутали: ни песме, ни веселих разговора. Иако смо о ватри размишљали и гозорили

да „своје стројеве не можеш прескочити“, ипак је свакога мучила друга мисао:

„А ако се варамо и идемо Козацима право у шапе?“

Ова мисао је изазивала врло nelaгодно осећање, пела се у главу свакојака проклештина. Узалуд је Чапајев кресао шибицу за шибицом, узалуд прелазно прстом по мапи, а носем по компасу, — ништа од свега тога, ишли смо насумице, слепачки, сами не знајући куда. Светлост би у даљини час запламсала, час замирала, и кад би замирала, жмиркала је, бледела, постајала мутна и бескрајно далека, одавала би неку чудну тајанственост, као да то није светлост, но обмана, привиђење које нам се руга у ноћној тами.

Прво смо мислили да је ту свега неких шест-осам врста, а ето прешли смо добрих десет врста, а она, светлост, исто онако, као и пре — спокојно жмирка и час се приближава, час одлази негде далеко, далеко... Нагађамо, размишљамо: да ли је то логорска ватра? Можда то фењер светлуца негде са далеког високог стуба?... Али зашто се стално удаљава, одлази?...

Решили смо да не идемо даље. С пута смо већ давно скренули.

Коњи су ишли ходом кроз високу, мокру, бујну траву, дотицали је копитама, и она је шкрипела и кидала се као сочне, звучне нити. С десне стране блеснула је друга светиљка — и она ту негде, близу, али кад смо прешли једну врсту, видимо да ни ту није све како треба... Ено још једна, друга, трећа... У црној, пустој и гробно тихој степи постајало је језовито. Киша час престане, час поново залупка по мокром, вратно кад ти хладни млазеви струје за вратом, низ леђа, низ груди, баш као да ти змијице лазе по телу... Е, да нам је неки собичак, топла пећ, да се бар мало огрејемо... А пред нама је цела ноћ, и то овако хладна, кишна, влажна, негосто-примљива. Расположење је пало до одвратности. Ишли смо, ишли — али куда? Понекад нам се чинило да се враћамо, да пролазимо крај познатих места, да се стално вртимо око једног, зачараног места... Чим нешто шушне близу нас — брзо окрећемо главе и нетремице — нетремице гледамо; да нису то козачке извиднице? Можда су приметили... прикрали се... иду траговима... стопама... И ево сад ће... један... два... три... Враг би знао какву то моћ има над човеком ноћна та-ма! Она чак и најсмелије, најхрабрије чини немоћним, непо-

верљивим, несигурним, бојажљивим.. Ено тамо, као да се нешто црни, нешто дугачко, незграпно... Послали смо двојицу. Са разних страна отскакутали су тихим касом у том правцу и, вративши се, саопштили су да су то крстине неовршене пшенице.. Решено је да се зауставимо и да ту, крај тих крстина, сачекамо свитање... Коње смо оставили оседлане, чак их нисмо ни везали. Неколико људи, смењујући се свака два сата, морало је да дежура целе ноћи.

Пушке напуњене, спремне, биле су сваком при руци у случају неочекиваног напада. Сместили смо се код снопова, ископали у слами мала удубљења, угурали се у средину... Киша не престаје... Ја као да сам се сместио прилично добро, простро сам доста сламе на земљу, а већ неколико тренутака доцније нашао сам се у бари, и било ми је несносно тешко, гадно од тог блата, хладно и одвратно. Чапајев је седео крај мене заривши лице у мокру сламу и одједном.. запевао — тихо, спокојно и весело, запевао своју омиљену: „Седим за решетком у тамници влажној...“ То је било тако необично, тако неочекивано да сам спочетка мислио — можда сам пречуо? Можда тамо нешто муче, а мени се чини да је песма?... Али Чапајев је доиста певао...

— Василије Ивановичу, забога!

— Шта је? — одазва се он тихо.

— Чуће. Ако је ту негде извидница?

— Неће да чују, ја полако... Хладно ми је, брате, много, и гадно је у овој водурини...

И од тог лепог, тако јединственог одговора и мени као да је било лакше.

— Сећам се нешто, Феђа, — говорио је Чапајев, — причали су ми како су два човека залутала у пустињи, рецимо, као ја и ти сада — само, било их је свега двојица... Да ли су их тамо оставили, или су некако сами засстали — тек, седе, ето на песку, а и немају куд... Нама је само ноћу... Де, добро... Нека само сване — наћи ћемо већ, а ани куда ће? Било дању, било ноћу — око њих стално песак: и овде песак, и тамо песак, нигде ништа... Имали су само по чутурицу воде — не пију је. Не умире им се од жеђи, а знају — попију ли све, ето смрти... Живели су само на води.. Три дана лутају, лутају заједно, а не могу ништа да нађу, не виде краја... четвртог дана падне један. Ја, вели, умирем, а ти лези поред мене... Заједно смо се мучили — заједно и да лежимо... Претурио се на песак и — готово... Онај што је

остао сам, седео је мало код другара, кад он, гле — искезио зубе, отворио оловне очи. Би му страшно онако самом у пустињи... Хајде.. Крене са тог места и би му жао. Иде, иде па се осврне, да га не изгуби — боји се.. Иако је овај мртав, опет — као да су заједно... И пази сад шта је било. Нађу на њега камиле — тамо је био неки караван... и остао човек жив.. А другара је сахранио у песку.. Да, то је — већ нешто! Ту немаш куд, кад се на све стране, на хиљаде врста простире само песак...

— Ко је? — окрену се он нагло и скочи.

Фјодор за њим, скочи и Пећка, Зграбили су пушке, забили у очекивању. После неколико секунди појави се из таме њихов ордонанс за њиме, жваћући и фркћући. — пришли су коњи.. Поново су легли на бодљикаве, оштре снопове..

— А што си то, зашто си то испричао? — упита Фјодор Чапајева.

— Онако, сетио сам се. Ја се увек, кад ми је тешко, сећам. — коме је, када и где било још горе него мени сада. Сетим се и видим — подносили су људи, зашто не бих и ја поднео? А ето чуо сам и то, као да је на мору тонула нека велика лађа, а матроз загрио брвно и шетао човек по таласима два дана и две ноћи, док га нису извукли... Ту богласима два дана и две ноћи, док га нису извукли... А остао читав... и кад стално мисли: сад ћу да се стрмоглавим... А остао читав...

За време разговора прибили су се још јаче. Пећка је слушао с великом пажњом. Кад би морао да се искашље, дланом је затварао уста, гурао се још дубље у сламу и тамо некако чудно грктао. У мраку су његове светле очи блистале као у мачке. Чим је Чапајев завршио, Пећка га брзо погледа и сав се стресе, — види се, гори од жеље да и он нешто исприча.

— Ја сам ето... дозвољавате ли? — обрати се он Чапајеву.

Овај ништа није одговорио, ћутао је и гладио бркове.

— Ја сам био, — продужава Пећка, — на Дону. осамнаесте.. Козаци су нас двадесеторицу затворили у шупи. Сутра ћемо, веле, да видимо, ко је од вас бољшевик. Не кажете ли, одгосте сви за бољшевицима. Значи — капут! Знамо да ће нас стрељати, гадови... А ми једну даску полако-полако: туп-нас, туп-туп и — она се одвали.. Ја сам био најмањи: Ајде, веле, ти први, укебају ли те — нас не спомињи.. сам сам, кажи, пошао... Чувара макни каменом одмах, шта ли, видећеш

сваки пети... Сада пуца сваки десети... Дозвољавамо да нам приђу на десет корачаја... И спасавамо се ручним бомбама... Нема других могућности... Та че-ти-ри пута на дан! А место, видите какво је.. Чаршав.

— Јеси ли добио наредбу за сутра? — упита Чапајев и осврну се око себе.

— Добио сам... Ту су сви наши, — смири га Кутјаков — Али шта ћемо без муниције, — ништа ја не могу од свега тога... не може се голим рукама...

— Знам, — почео је Чапајев да се љути, — знам што причаш бадава? Теби ће олакшати. Шмарин почиње... Снаге ће окренути на њега, а ти...

— Свакако, — сагласи се Кутјаков. — Али само: муницију...

— А како стојиш с гранатама? — упита Чапајев.

— Па и гранате.. Али ту још којекако. Хлеб... Хлеба ни трунчице... Ето немам чиме ни вас да угостим — немам ни корице, богами... Само чисту воду — ено тамо у чајнику...

— Возе и хлеб коморције, — објасни Чапајев. — Ми ћемо сад одмах Шмарину. Немамо времена за — чекање... Е, здраво..

Тешка срца одлазили су од Кутјакова. Требало је прећи још петнаест врста. Гладни коњи, гладни они, али знали су да ће Шмарин још вечерас добити животне намирнице, и зато, чим су стигли, одмах су спремили доручак. Шмарин се презнојавао над наредбом из дивизије, — сутра изјутра почиње борбу са својом бригадом. Задатак је веома озбиљан, ваља добро, добро размислити, а саветодаваца је код Шмарина — један-два, и квит! Позвао је начелника штаба, али зар ће тај нешто нарочито помоћи? Није богзна шта. Садашњи начелник штаба код Шмарина био је, чини ми се, још ту скоро писар, а како нису имали кога да ставе на то место — ето, ћушнули га тамо. Седи, схваћа помало, није глуп младић, али што се штапске мудрости тиче — о томе он ништа није чуо, и не зна. Поразговарали су за време чаја, испитали до ситница овдашње прилике, какво је где насеље, је ли далеко и каквом снагом располаже непријатељ и колико се сме веровати добијеним извештајима, чује ли се да се он, непријатељ, спрема сада за нешто. Све је то било испитано још у форми приватног разговора, а чим су се поткрепили, скупили су се око мапе, и Чапајев је на најопширнији начин почео објашњавати Шмарину како ће водити о-

перацију од првог до последњег момента. Могао си се стварно одушевити чапајевском обзиривошћу и прецизношћу излагања. Способност да узме у обзир и најбезначајније околности, то је његова нарочита — карактеристична црта.

— Ако овако почнеш — ево шта ће испасти, а код Кутјакова ево шта ће бити за то време... Потапов тамо преко реке биће ево у оваквој ситуацији...

Узимао је у обзир брзину кретања изнурених, скоро босих и оболелих бораца, количину и брзину довоза метака, граната, исхране; недостатак воде; сусрет са становништвом или његово потпуно повлачење; озбиљност и обим постигнутог извиђачког рада, спремност Козака за борбу; напоре за које је способна Кутјаковљева бригада; раскрснице путева и брзина саобраћаја по луговима који су без путева..

Све је, апсолутно све, Чапајев узимао у обзир, све проверавао, имао одједном у виду три-четири могућности и сваку заснивао на збиру садашњих, пратећих и претходних њених чињеница и околности.. Из низа могућих преокрета ствари бирао је највероватнији, и на њему усредсређивао пажњу, а што се осталих тиче, саветовао је само да се не забораве и да се памти када, шта и како треба радити..

Саветовање је трајало два сата. Кад је било завршено, спремили су се да крену у штаб дивизије, али су уто дошли из резервног бригадног пука, који је био удаљен од положаја око две врсте, и позвали.. на позоришну претставу. Чудо. Сутра тако озбиљна ствар, ту одмах непријатељски ровови, — и одједном претстава?

— То је увек тако, — осмехну се Шмарин. — Чим стигну, момци већ чекају, и мада је борба ту, на прагу, претстава треба да се одржи!..

— Та овде је тако близу...

— Шта се то њих.. Дешавало се да — ако је, наравно, све мирно — половина измили из ровова. Виде први чин и — натраг, онда за њима други... И тако сви виде по нешто..

— Давали сте претставу ту, поред ровова?

— Поред њих Ана Никитична, јадна, она ти је стално за њима. Чују ли само црвеноармејци да иде са трупом, — чекају је, чекају, чекају. И почну све сами да спремају... Бивало је, тек што је стигла, а оно и позорица, гле већ готова.. Шта је само плотова подомљено по селима — ој-ој!

Чапајев и Фјодор су знали да је Ана Никитична у току последњих недеља организовала путујуће позориште, али ни

реди у тешким и непрекидним борбама, — ту заслуга стварно није мала.

Бивало је, вуку се кроз степу на две три камиле. Саме иду пешке, а имовину натоварили на камиле грбе. Тамо гди је било могуће, узимали су коње; тада се распореле на таљигама и од пука до пука, а тамо већ давно-давно очекују високо цењене госте...

Када су Чапајев и сви присутни добили позив да „изволе“ на претставу, показало се да је већ све спремно, да „одмах могу подићи завесу“, како се изразио један од црвеноармејаца који су дошли по њих. Одлучили су да пођу — зашто и не би? То је сасвим близу. Тим пре што су код Шмарина и онако морали заменити своје коње одморним. Када су се приближили маси гледалаца, тамо се већ знало ко се очекује. Сви су се окренули. Од уста до уста летело је журно: „Чапајев... Чапајев... Чапајев...“

Изванредна слика! На земљи, крај саме позорнице први редови публике леже потрбушке; иза њих друга група седи нормално; иза ових који седе, иза њихових леђа, клечи трећа група као за време молитве на велики четвртак; иза њих — и то већина — стоје у свој величини својој. А иза ових — двадесетак таљига, и у таљигама такође публика. Ту оригинално распоређену публику затварају коњаници — на коњима, у пуној ратној спреми.. Тако се распоредило неколико стотина људи и то на потпуно равној пољани — и сви су видели, сви су добро чули...

Чапајева, Фјодора и Пећку пропустили су напред, сместили су их у „други ред партера“ — да седе на чамљи.

Давао се неки мали комад у три чина, који је написан овде, у дивизији. Садржај је био веома озбиљан, к дело није било лоше написано. Претстављало се како црвени пукови пролазе кроз козачка насеља и како козачкине дочекују наше црвеноармејке, како их се у почетку чувају и како их проклињу, а затим почињу да помало схваћају... Ето, улази пук. Црвеноармејке, већином комусткиње, одевене су као мушкарци: кошуља, пантолоне, чизме, ципеле, опанци комунарке на глави, или забачени качкетићи, а косе ошишале кратко или до саме главе. Дочекују их жене-козачкиње, охраћу им леђа, псују, пљују, а понеке се и ругају или шале у разговору:

— Шта си, гуско, навукла те пантолоне? Шта ћеш с њима да радиш?

— Е војниче, — зове козачкиња црвеноармејку, — шта ће ти раз-ва?

— Због вас само, проклеткиње, — на другом крају козачкиње грде црвеноармејке, — због вас само и пропада све код нас.. Уништили сте цео крај, пропалице, сакупили вас ту, где — нема где да децу... Шта можете да изгубите, бело-светске? Зна се, ништа, и 'ајде у скитњу.. Ко не би туђи хлеб ждерао?

— Ма није, није, — покушавају да их убеди жене — комусткиње. — Нисмо ми од оних што ви мислите, нисмо од оних: ми смо раднице.. Ми смо тако као и ви — радимо само у фабрикама, а не код куће...

— Ђубрета сте ви — ето шта!

— Зашто — ђубрета? И ми смо код куће оставили породице, децу...

— Вања деца — знамо! — викале су жене. Знамо ми каква су та деца.. копилад..

Комунисте-жене доказују козачкињама да оне нису од оних „лакших“, већ да су честите раднице које су околности натерале да оставе рад и своје породице — све да оставе и да пођу на фронт.

— Биле тамо, биле смо, — вичу козачкиње, где год хоћеш, вама — миловање да је само Пропалице... Да нисте такве, не бисте ни пошле овамо... не бисте ни пошле...

— А знате ли ви, жене, зашто ми идемо?

— Оно што треба, знамо, — бране се ове.

— Ма излази да — не знате.

— А нећемо ни да знамо, — одвраћају се жене, — ма шта да кажете, — све лажете.

— Какав је то одговор — отворено кажите! — нападале су црвеноармејке. — Право кажи: знаш ли или не? — Ако не знаш — казаћемо...

— Казаћемо, казаћемо... — замаукале се жене. — Нема ту шта да се каже — чисто покварењаштво.

— Ма није покварењаштво — зашто? Добро, нешто друго да разговарамо. Ех, ви!... Ево, например, овако: ми смо — жене и ви сте — жене. Је л' тако?

— И тако је, а и није баш..

Комусткиња која говори тобоже је изненађена.

— Како?. Па ви сте — жене?

— Ма, жене...

— И перете своје рубље, је л' тако?

А шта те се тиче ко нама пере? Хоћеш да крадеш, шта ли, те се распитујеш?

— Па и децу имате, продужава се стална и паметна опсада, — треба их чувати.

— Па како бисмо без деце... ко их нема? То се ваша ваљају по јаругама и крај плотова...

Али никаквим увредама не можеш увредити, не можеш забунити упорне проповеднице.

— Мучиш се око краве... око огњишта... Мало ли је...

— Прелази ти на ствар, кад си се тога латила, — прекида козакиња упорно црвеноармејку. — То ја знам боље од тебе.

— И све радиш сама, — следио је одговор. — Разумеш? Радиш ти, жено, много, а јеси ли видела свет? Видиш ли свет или не, питам те? Живот ти је, жено добар, само весеље? А?

— Ех... весеље, — већ се слабије противи жена којој је упућен говор.

А напад је све упорнији, упорнији.

— А и Козак те млати — што да кријеш? Бије те муж — је л' тако?

— Ма иди, сатано! — козакиња поче да маше рукама. Шта те се тиче?

— Кавалер је, значи, тај твој, — осмехну се агитаторка. — Ма је л' истина да те баш ни једанпут није измлатио? Причај ти то, снашо, другоме, не мени, знам ја то добро. Имала сам и ја мужа, сад је покојни: био је подлац — тешка му земља била! Кад се напије, бије и уједа као пас на ланцу... Па да га жалим сада? Сада ми је живот — мој: воља ми је — устанем, воља ми је — легнем, сама овако...

— Лупаш којешта, девојко, — већ сасвим слабо протестује козакиња.

— А рецимо — и да те није тукао, — попушта она, — и да те није тукао... опет, не знаш шта је то леп живот... И никада га нећеш ни познати, јер ко ће ти га пружити, такав живот? Нико. Сама!... Сама би могла, а ти где какав си пањ: ни да се макнеш с места, чак ни добру реч нећеш да чујеш. Де, ко ће после тога да те изведе?

— Зашто да ме изводи... — чуди се козакиња. — Извела си ме већ, де. — И ту сви загаламе.

— Треба! — одлучно убеђује црвеноармејка. — Треба

изићи на пут — ту тек почиње прави живот... Не знате ви то жене!...

— Почине... — гунђају козакиње. — Све код вас тамо „почине“, а никако да завршите.

— Не иде, жено, а хтело би се... О, и те како би се хтело брже, — ватрено говори црвеноармејка с искреним сажалењем. — Ми смо панталоне зато и навукле, да брже завршимо, а ви, ето, нисте разумеле... смејете се...

— Смешно нам — и смејемо се, — одговарају из гомиле, али смеха већ давно није било.

Противљење је, реч по реч, све тише, све слабије, све немоћније.

— Боље, потрудите се да схватите, а не да се смејете... — убеђују црвеноармејке, — од смеха се нећеш опаметити...

— Гле, а они сама памет...

У том духу води се разговор — живахно, природно, лако... Глуми се с великим одушевљењем... Врло се лепо тумачи како козачке жене постепено подлежу свемоћном утицају једноставних, јасних убедљивих речи... Ти се разговори воде не један пут, два пут... Црвеноармејке-жене, док су ту са пуклом, у козачком селу, помажу козачким женама код којих су отселе да чувају децу, надгледају марву, домаћинство...

И ето, сад кад пук креће, — слика се, изгледа, променила. Жене-козакиње спремиле су својим „учитељицама“ пироге, погачице, изишле су да их испрате с поклонима, пољупцима, са сузама, са захвалним речима — новим, лепим речима...

И сада су у козачком селу два табора, и оне жене-козакиње које су онда слушале жене-комунисте, — сматрају се све „большевицима“ и изложене су жестоком прогањању.

Пук је отишао. Село је остављено само себи. Многе козакиње опет попуштају, потпуно свесне остају само поједине, али код свих — код свих, кад се сете „црвених војника-жена“ заблистају очи од радости, заигра срце, и верује се тада да цео њихов живот неће проћи у штали с крвама, да ће наступити неки нови живот, свакако наступити, само не знају — када и ко ће га донети собом.

Претстава је завршена. Завеса спуштена. Наређено је било да се не виче и не плеска. Али су борци неуздржљиво усхићени аплаудирали омиљеној трупи...

Да ли су што помислили Козаци на положају кад су чули ову галаму? Да ли су осећали да овде, на позорницу, изводе њихове жене и да их преводе у „комунистичку веру“?

После завршене претставе — изненађење. При заузимању козачког насеља нашли су у некој страњари песму посвећену Чапајеву, коју је написао белогардски песник Р. Астров, чије је име, уосталом, стајало испод последњег реда. Та песма, пажљиво преписана, прочитана је овде са позорнице. После су је предали Чапајеву „за успомену“.

Ево је:

Са зелених волшких гора
На Јаички на наш град
Бољшевичка креће мора
Ка Истоку у напад.
Много имају граната,
Много топова за њих
Сам Чапајев јашућ' хата
Командује — води их.
Јаик хоће покорити,
Ко се буну — заробити.
Горе села, народ кука,
Дим се диже по пепелу
Готово у сваком селу.
Смрт, пијанке, пљачка, бука.
Измеђ' себе старци зборе,
Омладинци све говоре:
„Биће тешко, биће јада
На рођеној груди сада.
Еј, козаче, копље хватај,
Као некад наши стари!
Шта ће нама комесари?
Терај к врагу накот тај!
Слободни смо без њих били
Ми Козаци староруски.
Хеј, ви, соколови мили,
Диж' се свако, хитај пушци,
Скидај са зида,
Оштри сабље да што боље
главе скида!“
Усталасала се села,
И на војску на црвену
Козачка лавина смела

Збијених редова крену.
А за њом се смешкао
Стари дедо — наш Јаик.
Бежао је назад срамно
Полулуди бољшевик.

Читање ове песме испало је неочекивано. Ко је то уд'сио — нису знали, а нису, уосталом, ни испитивали нарочито. У сваком случају, песма се могла и не читати, једноставно се могао Чапајеву предати преписани екземпляр. Али кад су је већ почели читати — нису их прекидали, саслушали су је до краја. После тога — у недоумици, издужише лица.

Фјодор гурну Чапајева:

— Иди, говори, кажи им како су те „тукли“ Козаци..

Предлог је пао на право место: Чапајев је био дирнут у живац. Изашао је на позорницу и одржао кратак, али веома језгровит говор, густо проткан епизодама из ратног живота... Завршио је. Испратили су их с одушевљењем... Код свих је расположење било свечано. А следећег јутра многе, многе од тих „гледалаца“ напуштали су по луговима као унакажене, смрвљене лешеве, или осакаћене одвозили у села и у Уралск.

То је био последњи обилазак који је Фјодор извршио с Чапајевом. Већ неколико дана касније Фјодора су позвали на други, одговорнији посао, а на његово место послали су комесара Батурина, с којим се Кличков некада познавао, још тамо у Москви.

Где је Фјодор отпутовао и шта је тамо радио — нећемо овде износити, то је нарочита историја. Узалуд је Чапајев слао вапијуће телеграме, преклињао врховног заповедника да му не одузимају Фјодора, ништа није помогло, одлука је донесена раније. Чапајев је био свестан каквог друга губи с одласком Кличкова који га је тако разумевао, тако волео, стално штитио од туђих напада, разумно и мирно примао чапајевско праскање и чапајевске псовке — често упућене „врховним“, „проклетим штабовима“, „чрезвичайки“ — који је праштао и псовке упућене комесарима, свакојаким „политичким старешинама“, који није то достављао Револуционарном војном совјету, нити се пак лично вређао, но увек схваћао да ће то праскање остати само — праскање. Било је момената код Фјодора кад је био готов да Чапајева стави у исти ред с Григорјевим и „чика-Махноом“, али би се касније разуверио, увидео своју грешку, схватио да је свој суд скројио сувише нагло, у стању раздражености, несвесно... Чапајев никада не би

изневерио совјетску власт, али његово држање, његово ватрено иступање за време решавања тугаљивих питања, све је то човека који га не би довољно познавао могло навести на сумњу. Остало је у сећању, тамо негде, још код Уфе: допutoвала из Москве „висока личност“, и та личност која је Чапајева чула свега једном и о њему се наслушала свакојакх којештарија, саопштила Фјодору отприлике ово:

„... Ако је он само мало „онако“ — одмах ћемо га прикљештити!“

Фјодор се веома узрујао и чак „личности“ изговорио свакојаке дрскости, због чега је пао и у немилост. Али шта је ту било чудновато? Сумње те „личности“ биле су потпуно основане, јер се Чапајев у присуству те личности понашао првог дана исто онако као и у присуству Фјодора двеста првог. У сваком случају, проведши с Чапајевом нераздејно читавих шест месеци, Фјодор је понео о њему најлепшу успомену. Њему је, исто као и Чапајеву, тешко падао тај растанак. Није знао да га је тај растанак спасао неминовне смрти, да ће за њега и на његовом месту две недеље касније погинути Павле Степанович Батурин који га је заменио...

Ево шта је доцније једино нагнало Фјодора да размишља и сумња: у чему се састоји хероизам Чапајева, где су његови подвизи, да ли их је уопште било, да ли постоје хероји? Они су били тако дуго нераздвојни — из дана у дан, из сата у сат... Времена су била најстрашнија, борбена, чисто ратна... Сваки корак Чапајева Фјодор је знао, видео, схваћао, чак је и оне скривене опругице, његове закулисне мисли — чак је и њих већином знао и одлично видео. Ето, он у сећању прелази дан за даном — од сусрета у Александровом Гају до последњег дана овде, у Уралску: Сломихинска битка, колосална способност за рад, брзина напредовања, брзина схватања, брзина у раду... Поход на Уфу... Пиљугинска битка, Уфимска... Опет овамо... Где су конкретно та дела која треба сматрати херојским? А приче о Чапајеву су многобројне и он их је, те приче, стварно, заслужио више но ико. Чапајевска дивизија није знала за поразе, и ту лежи велика заслуга самог Чапајева.

Сјединити је, дивизију, у једном замаху, присилити је да поверује у своју непобедивост, научити је да се навикне да стрпљиво, шта више с пренебрегавањем, подноси лишаје, дивизију, у једном замаху, присилити је да поверује у своју непобедивост, научити је да се навикне да стрпљиво, шта ви-

ше с пренебрегавањем, подноси лишавања и тешкоће ратног живота, дати команданте, изабрати их, очелитити, прожети их и натопити својом снажном вољом, сакупити их око себе и усредсредити све њихове мисли само на једну, ка јединој тежњи — ка победи, ка победи, ка победи — о, то је велики хероизам! Али не онај који се именом Чапајева везује народно предање. По том предању изгледа као да је „сам Чапајев“ јурио по фронту с исуканом издигнутом сабљом, лично таманио непријатеља, улетео у најжешћу борбу и решавао њен исход. Ништа, међутим, сличнога није било. Чапајев је био добар и брижљив организатор оног времена, у овим приликама и за ону средину с којом је имао додира, која га је дала и која га је уздигла! Време имало друкчије и с другим људима — не би знало за народног хероја Василија Ивановича Чапајева! Његову славу су по степени и иза степе као паперје расули оне стетине и хиљаде бораца који су исто тако само чули од других, версвали томе што су чули, усхићивали се тиме, украшавали и допуњавали својом маштом и — разносили даље. А запитајте их, те народне разносаче чапајевске славе, видећете — већина од њих не зна ни за једно његово дело, не познаје Чапајева, не зна ни један поуздани факат...

Тако се стварају легенде о херојима. Тако су се створиле легенде и о Чапајеву. Његово име ући ће у историју грађанског рата као најблиставија звезда — а има и због чега: таквих као што је био он, мало је било.

*

Приближујемо се драми — она ће и завршити наше белешке.

Знамо да су молбе да Фјодор остане биле узалудне. Позвали су га категорички, чак и строго кад је сам наговестио да би желео са Чапајевим и даље да ради. Осврнувши се на ових минулих шест месеци, ни Кличков самога себе није познавао — тако је израстао, ојачао духовно, тако се очелитио у искушењима, тако је једноставно и уверено почео прилазити решавању различитих питања која су му до фронта изгледала безмерно тешка.

Сада је тек осетио моћни утицај гатног напора, васпитни значај живота на фронту...

Допутовао је Батурин, отсео код Фјодора. Разговарали су пријатељски о старом живовању у Москви. Затим су прешли на дивизију. Фјодор је износио прилике под којима ће

овај остати да ради. Натмурен, ћутљив, изгледа нечим ожа-лошћен, Павле Степанич одмах живахну, сазнавши у какву је оригиналну средину упао...

У току дана одржала се партиска дивизиска конференција. Фјодор је њоме руководио последњи пут и истовремено упознао са свима свога заменика. Топло, срдечно, с искре-ним жаљењем испратили су другови Фјодора Кличкова, — заволели су га за ово пола године и научили да га цене, а нарочито су га високо ценили што је умео да кочи Чапајева и чапајевштину, то јест сва она непријатна, повремено опа-сна пецкања и испаде против полит-радника, ЧК, штабова...

После конференције, увече, Фјодор је позвао на опро-штајно вече све команданте и комесаре. Ту је био и Павле Степанич. Али је његово расположење било чудновато: како се завукао у угао, тако је и остао све време, не макнувши се скоро, не проговоривши ни с ким ни речи у току тих не-колико часова док су се другови и пријатељи праштали с Фјодором, сећали минулог борбеног живота, жалили што од-лази једноставан, добар, веран друг...

Ујутро су се опростили, изљубили, разишли се на суп-ротне стране: Фјодор у Самару, а Чапајев и Батурин — на положај, у бригаде и пукове.

*

Напредовали су успешно. Шмаринова бригада и још јед-на која је додата из друге дивизије ишле су преко Урала, широким друмом. Потаповљева бригада ка Бухарској земљи — тако се зову зауралске земље. Кутјаков је са својим пу-ковима извршио маневар на Усиху, где су га посетили Ча-пајев и Фјодор после „ноћних светиљки“. Тај маневар није дао оно што се очекивало; губици су били сувише велики — нису одговарали постигнутим резултатима борбе. Чапајев, који је толико осетљив и еластичан у свим својим акцијама, који све тако брзо схвата и који се свему прилагођава, осе-тио је овде, у степама, да се с Козацима не сме борити оним истим оружјем које је недавно употребљавао у борби с на-силно мобилисаним колчаковским мужицима. Козаке препадом не можеш освојити, отетом територијом нећеш збунити: козачка територија је читава пространа степа, по којој ће они јурити уздуж и попреко, у којој ће свуда наилазити на леп дочек код козачког становништва, живеће у својој поза-дини, биће недокучиви и бескрајно штетни, — озбиљно, ствар-но опасни. Козачку војску не треба само гонити, не треба

чекати да код ње наступи распадање, не треба само отима-ти њихова насеља једно за другим — то је све врло важно и потребно, али није главно. Главна је ствар — сломити жи-ву снагу, уништити козачке пукове. Док су се заробљеним колчаковцима могли пушћавати проређени редови пукова, то се врбовање међу козачким заробљеницима не сме врши-ти: оно што је Козак, то је и непомишљиви непријатељ. У сваком случају, — друг и сарадник неће скоро постати! Уни-штавање живе непријатељске снаге — ето задатка који је себи Чапајев поставио. Што даље, дубље у степену, тим је теже то постићи: ојачаће немаштина, савладаће изнуреност, глад и nestaшица воде учиниће своје, оцепљеност од центра одразиће се болеливо и тешко.

Тешко ће бити и Козаку, али још теже — црвеноармеј-цу. Значи, ваља журити, треба бацити све: жртвовати снаге, жртвовати средства, много тога дати свесно, да се не би ви-ше од тога изгубило кад се зађе у дубину степе. И Чапајев тражи путеве који би водили означеном циљу. Усихински маневар — не, то није оно што треба. И војска се концен-трише, фронталним ударцем заузима другу уралску престо-ницу — Лбишченск.. Губици.. да, губици, али резултати су већ озбиљнији. Једно пет таквих удараца и — готово.

После Лбишченска мимоишли су Горјаченскиј. Код Мер-геневског су се зауставили. Козаци који су се повлачили схватили су свој положај одлично и видели шта их чека у гладним пешчаним долинама. Отпор Црвеној војсци треба дати овде негде, док није доцкан, док још све није изгубље-но. И они појачавају одбрану насеља до крајњих граница. Снажно су бранили Лбишченск, упорно су се држали, дуго га нису давали, али је тамо тај јаки фронтални ударац, за њих био, изгледа неочекиван. Рачунали су да Чапајев још увек врши само маневре, да још увек верује само у обухват. Погрешили су. Али су се на тој грешци научили и сада су Мерегеневскиј осигурали свом снагом и свим средствима ко-јим су располагали: искористили су дубоке ровове који су остали од пролећних борби, згомилали овде артиљерију, по-ставили митраљеже иза сваког угла, у сваку пукотину, по-саковали их по рововима. Црвени пукови су Мерегеневскиј заузимају фронталним ударцем. Заузели су га. И поред све-га — заузели су. Покошено је много Козака, али је више пало црвеноармејаца. Победа је скупо плаћена. Козаци су у-ловили чапајевску тактику и на сваки нови потез одговарали својим нарочитим потезом. Кад се Чапајев по мергеневској

бици уверио да директне нападе треба привремено одбацити, — дао је Кутјакову задатак да иде широким друмом, а Шмарина упутио ка Кушумској долини, на Кизил-Убинско сеоце, да би излазом према Сахарној олакшао Кутјакову заузимање те козачке насеобине.

У то време су се из Сломихинске овамо кретали козачки пукови; наишли су на мајур где се задржала иваново-вознесенска комора. Почео је ужасан покољ. Случајно су се спасла, побегла само три црвеноармејца. Они су и известили о том догађају. У бригади су се узнемирили, — отуда нису очекивали Козаке. Окренули су пук поново према мајуру, да спасу комору. Али да је врате у целости, није успело — све што је било боље одвукли су Козаци, с борбом отступајући од мајура.

Наишли су на ужасан приказ: на земљи су лежале две девојке отсечених дојки, борци смеждених лобања, искасапљених лица, отсечених руку. Неки мршав, сав у крви црвеноармејац лежао је на леђима, а у уста му завучен његов одрезани полни орган. Одвратно и страшно...

Козаци су тим страхотама, изгледа, хтели, не само да задовоље своју мржњу, већ да застраше црвеноармејце, да их приморају да стрепе од њиховог, козачког ропства, да се плаше и самог боравка овде, у стени, да их потсрекну на дезертирање. Резултат је испao баш обрнут. Страхујући од козачког ропства и мука, црвени борци живи нису допадали њихових шака и борили су се увек са запрепашћујућом истрајношћу, заиста „до последње капи крви“. Вест о том догађају на мајуру летела је од чете до чете, по свим пуковима. Разлегала су се проклетства свирепим целатима, борци су су заклињали да ће победити или умрети у борби!

*

Кутјаков је с борбом продро до Каршинског и ту чекао извештај о Шмариновом походу, али се овај с пуковима изгубио у стени и неколико дана никако није могао да успостави везу са њима. Слао је курире, али су их козачке патроле сачекивале у околини, извлачиле од њих разна обавештења, одузимала писма и документа, а затим — рубиле главе. Да стрељају — жалили су муницију, а да их обесе — немају на чему. И колико год су послали курира — судбина сваког била је иста. А ситуација не може бити гора: козачких насеља нема, унаоколо гола степа, само ту и тамо по који мајур. Хлеб су појели до последње мрвице, клали су

марву; хранили су се самим месом које су пекли на логорској ватри. Завладале су свакојаке болести, нарочито жутица. Није било ни лекара, ни лекова. Воде — нигде. Јурили су на коњима ка Кошуму, — овде је пресушио, — и уместо воде доносили су отуда неку зеленкасто мрку чорбицу, налик на воду по старим запуштеним рибањацима. Пунили су порције и ведре том одвратном течношћу, одвајали блато, а оно што је остајало — пили. Довозили би по ведрицу на пук и тада би почела свађа: ко ће први?

Једном, случајно, наишли су на бунар. Бедни су са во, дом њихови, козачки бунари, — извукли су свега петнаест ведара. Били су принуђени да код бунара, где се спушта ведро, поставе митриљез, а унаоколо добру стражу. Свим пуковима делило се на равне делове, и крај поређаних ведара стајали су хиљаде бораца, у низовима, жутих, мршавих, изнурених лица.

Свако би прилазио, завиривао у хладну воду, и очи би му подмукло сенуле, — изгледало ти је: сад ће да насрне, обема рукама да зграби ведро, да загњури усијану главу и да једним уснама пије, пије, пије. Туците, вуците, терајте, стрељајте — неће тај оставити воду! Тако би се, можда и догодило, да и ту није било страже, да се лонче није предавало преко других руку. Приђе, јадник пружа му оно лонче, а он гледа, гледа како се на дну ваља оно мало воде.

— Још мало, друже, — обраћа се ономе што вди воду — молећива, тужна, тешка погледа.

— Не може... свима једнако...

— Само-само капљицу,

— Ни капљице, — одговарају му.

Погледа још једном у дно, полако приноси устима, стално желећи да пије, и дуго, дуго вуче и срце, као да у лончету није вода, већ густ, сочан, сладан мед и као да га до краја никако не може попити, савладати.

Наилазили су на бунаре који су до половине били затрпани земљом. Откопавали су их. Али тамо, у дубини, наилазили би само на мокру, прљаву земљу — воде није било. Наишли су на два бунара која су била затрпана лешинама крава и коња. Заударало је. Задах се осећао издалека. Откопали су и те бунаре. Поизбацивали су лешине, и смрдљиву, кашасту чорбу, добивену са дна, опет одвајали од свакојаке погани и — пили.

Тако се мучила Шмаринска бригада док није пронашла кутјаковске пукове, који су за то време већ освојили Сахарнују. Нису сачекали помоћ, пожурили су даље.

Страшни, узрујани Чапајев предао је Шмарина суду због неизвршене заповести и лично захтевао — да се стреља.

Међутим, Кутјаков, који је претседавао у комисији за испитивање те ствари, настојао је — да се Шмарин снизи на положај команданта пука. Тај његов предлог потпомагао је Батурин, и Шмарина су већ следећег јутра збацили са положаја команданта бригаде.

Пукови су се већ spremали за даљи поход преко Калмика на Гурјев, ка Каспијском мору. Али ту се и догодила та драма која се никада-никада не може заборавити.

*

Штаб дивизије налазио се у Лбишченску; одатле је Чапајев с Батурином готово свакодневно обилазио бригаде. Настале су јесење хладноће. После свежих, ведрих дана спуштао се брзо сумрак за сумраком — црна, глува јесења ноћ. Све је очајнији положај отступајућих козачких јединица: пред њима пустош, глад, степско ковиље, туђ крај. Ако треба дати отпора, онда — само сада! Доцније ће бити касно. И Козаци су се одлучили на последњи очајнички напор: обманути опрезност свога победоносног непријатеља и ударити га право у срце. Одлучили су да изврше иза Сахарнаје дубоки обухват поред Чижинских мочвара низ Кушумску долину баш крај оних места где их је с пролећа код Сломихинске тукла Чапајевска дивизија, — да неприметно зађу црвеним трупима за леђа и да препадом униште све што се скупило у Лбишченску. А овде је у то време било много војске, и дивизијских установа, и свакојаке војничке имовине, метака, граната; униформе тек што су довели, — спремили су се да обуку и обују дивизију, видећи да од блата, глади, ратничких недаћа читаве чете и батаљоне обара тифус.

За време тог врло тешког пута од Уралска ка Гурјеву, избачено је из строја много више бораца од тифуса по у борби. Чатрље козачких насеља, пуковске коморе, а често и јаруге крај путева биле су дупке пуне оболелих црвеноармејаца. Нису стизали једне да одвезу, а други су се већ поразбољевали, ове друге да одвезу — нису имали чиме, и они су остајали у пустим чатрљама пустих насеља, или на трави, у јаругама крај путева...

Није било лекова, разболело се и поумирало пола медицинског особља. Код Козака је било нешто боље, они су имали ту предност што су у козачка насеља стизали први и све односили, све собом терали, одвозили, а оно што нису били у стању да понесу собом, спаљивали су, уништавали, тровали — на све могуће начине онеспособљавали. Црвени пукови су пролазили кроз места уништена и опустошена, све више и јаче оскудевајући у хлебу, води, мецима, гранатама, колима, коњима... Што даље, то несносија ситуација... Козаци су то знали и с тиме рачунали у њиховом, неоспорно, сјајно изведеном препадну. Мислили су: ако уништимо штаб, прекинућемо везу, и пукови који су удаљени на стотину врста, остаће голих руку — предаће се својевољно, схваћајући бесмисленост сваког даљег отпора... Биће уништена, мислили су, неуништива Чапајевска дивизија, а истовремено с њеном пропашћу ослободиће се уралске степе црвених дошљака.

На ту своју операцију полагали су веома велике наде и зато су на чело ставили своје најискусније ратне руководиоце... Над Лбишченским су се гомилали црни облаци, а он није знао да је тако близу та ужасна катастрофа...

Данас је Чапајев мрачније но обично, рано ујутро, одјурio аутомобилом, али се дуго није задржао на фронту, у подне се вратио у Лбишченск... Напредовање је успорено: тифус коси борце без милости и без обзира, комора на време да доставља све што је неопходно. Видео је и схватио да никога и никако не можеш „притегнути“, — више се од себе није могло дати. Бригаде су радиле, малаксавале од рада, али тешке околности су савлађивале чак и херојско самопожртвовано напрезање. Туробан је Чапајев. Свратио је на минут код Батурина, поделио с њиме своје сумње и — опет натраг, кући. Стално хода, хода тамо-амо по соби простране козачке куће. Хтео би нешто да смисли — и не може да мисли, јер нема њега, тог жељеног одговора. Пећка гвири иза врата и ћути, само чека — можда ће нешто да му нареди Василије Иванович.

Долазио је Чеков, али га је Пећка још у ходнику заставио и посаветовао да је боље да не улази. „Нема он сада, друже, времена, за тебе“, — рекао је Чекову, и овај, фркнући у густе бујине бркове, без речи окрену натраг и оде. Пригвиривао је Теткин Илија. Он је чак нешто „врло важно“ хтео да саопшти, али и он оде чувши у каквом је расположењу Чапајев. Тешка срца морао је само да пропусти начелника

штаба Новикова. Е, овај је носио „реферат“ и овога да врати, Пећка се није усудио.

Новиков, млад човек, око двадесет и три године, официр, био је један од оно мало људи којима је Чапајев веровао, а Новикова је чак и волео. Ступивши у Црвену војску још 1918 године, успео је много пута да докаже своју оданост општој ствари, био је, чини ми се, и рањен, све команданте је лично познавао, схватао их правилно, држао се према људима другарски, и они су га волели и ценили, — био је, укратко „свој“ човек. Колико га је ценио Чапајев, већ се може само по томе закључити што се за све време заједничког рада није ни једном викнуо на њега, нити му претио, нити га плашио свим мукама пакла, а таквих срећника није било уопште.

Новиков је ушао у собу и зауставио се крај отшкринутих врата, придржавајући под мишком свежањ аката.

— Улази, што стојиш? — погледа га Чапајев.

— Разумем, -- приђе Новиков и, видећи да Чапајев седе за сто, поклони се и поче да реферише. Причао је и показивао на мапи који је положај заузела дивизија по последњим извештајима. Чапајев се нарочито задржао на извештају о бригади која је отишла преко Урала на Бухарски крај, и тамо се, отсечена, скоро лишена сваког довоза, борила под страховито тешким условима. Али кад је сазнао да отуда извештавају телеграмом о доласку последњег транспорта, — развеселио се, одобровољно, говорио мирније и тише.

— Као што вам је познато, — реферисао је Новиков, — овде је на комору, недалеко, петнаест врста одавде, јуче извршен напад.

— Знам.

— Испитали смо, извршили увиђај. Има мртвих и рањених... Козачка извидница је, испитујући терен, пришла савим близу насеља, а затим одјурила у непознатом правцу.

— Јесте ли ишли у потеру? — упита Чапајев.

— Задоцнили смо, чак ни видели нисмо куд је одјурила. Коморџије које су се спасле такође не знају.

А не мислиш ли ти, Новикове, да их је ту, близу негде, више?

Не знам. По вашој наредби јутрос рано послане су извиднице на све стране, дигла су се два авиона...

— Јесу ли се вратили?

— Пилоти су овде, изјављују: нема ништа, не примећује се никакво кретање.

— Знаш ли? — упита Чапајев — Данас ћеш на стражу послати војну школу.

— Разумем...

Још неколико питања, и Чапајев је отпустио Новикова. Убрзо дође Павле Степанич. Овај тек што је разговарао са извидницом која се вратила, — нигде ништа нису приметили.

Још и данас је чудновато и необјашњиво ко је те ноћи уклатио са страже дивизиску школу? Чапајев такву наредбу никоме није ни дао. Новиков — не, ван сваке сумње: он се јуначки борио и тешко страдао те исте ноћи у лбишченској борби.

Да су Козаци имали везе са становништвом — ту нема никакве сумње. Најзад, у појединим кућама су одмах откривене заседе, одакле су пуцале и пушке и митраљези; слагалишта и дивизиске установе проказане су невероватно брзо, — сва је благовремено припремљено и разгледано.

Док је Батурин седео код Чапајева, поред Пећке се, без обзира на његово противљење, провукла нека добронамерна козачка, чији је син са службом био у Уралску. Журила се да исприча и убеди да се опасност приближава, јер „по пољу јаше“, али ни та опомена није ништа утицала. Чапајев и Батурин само су се осмехнули, мислећи да жена говори о оној извидници која је напала комору... О тој „гуски жени“ Пећка је одмах испричао Тетјину, који је по други пут дошао и поново се мирно окренуо сазнавши да је — „заузет с комесаром“.

Поноћ је давно прошла, тек што је свитало, али насеље је још спавало мирним сном.

Предње козачке извиднице нечујно су прилазиле периферији, уклониле стражу. За њима се приближавало, сливало, нагомилавало, и, кад их је било довољно нагомилано, кренула је црна маса.

Одјекнули су први узнемирујући пуцњи патроле... Доцкан је откривена опасност, — Козаци су се већ расули по улицама насеља! Отворила се неорганизована, слепа паљба — нико не зна у кога и куда треба пуцати... Црвеноармејци су скочили и онако у рубљу похрлили на све стране. Осетла се потпуна дезорганизација, потпуна неспремност. Преостале групе скупљале су се саме од себе, и они који су успели да понесу пушке, задржавали су се на сваком иоле згодном месту где се могло сакрити, отварали су паљбу на улице, а затим силазили и бежали даље према реци. Општи

правац свих који су отступали био је према обали Урала. Козаци на периферији гонили су црвеноармејце који су бежали секли су их, хватали, одводили некуд, — ту готово није било ни најмањег отпора. Али да продру у центар насеља, нису могли. На једном месту неколико десетина људи скупило се око Чапајева. Чапајев је такође излетео само у рубљу — с њиме је била пушка, у левој руци држао је револвер... Свитало је увелико, могло се све распознати без напора. Прошло је у очекивању два-три тешка минута... Стрелачки stroj виде како на њ'јури козачка лавина. Грунуо је плотун, други, трећи... Прорадио је митраљез који су довели — лавина је устукнула.

У суседној улици где је био политички отсек, око Батурина се исто сакупила група од око осамдесет људи: ту су били, са Суворовим на челу, готово сви радници политодола, сам Батурин, Новиков, Крајњуков. Видећи да козачки напади постају све чешћи и упорнији, Батурин пређе у напад са својим сићушним одредом. Тај удар је био тако неочекиван да су козачки митраљесци, који су били напред на колима, скочили и нагли у бег, оставивши Батурина два митраљеза. Митраљези су одмах окренути против непријатеља... У то је Новиков тешко рањен у ногу. Одвели су га мало у страну, али нису знали куда ће с њим, оставили су га. Он се довукао до чатрље, провукао се и тамо се сакрио испод клупе... Батуринска група држала се дуже од свих, али немајући везе ни са једном страном, веровала је до последњег тренутка да је она само шака људи, а да се главна борба главним снагама води негде у суседству, свакако око Чапајева... Тако је и изгинула с том вером... Везе није било, и неуспех једне групе потпуно парализовао суседним неуспехима: нико није знао шта се дешава поред њега, шта треба сам да чини. Увидевши да се фронталним нападима не може постићи брзи успех, Козаци су једним делом сишли и кроз задња дворишта почели преко башта да продиру у позадину група које су се браниле.

Кад је у позадини настало чаркање, а отуда са фронта куљала, куљала козачка лавина, батуринска група није издржала, почела је да отступа, распала се. Појурили су борци да се скрију, где ко стигне. Није остао, наравно, ниједан... Становници су издавали све редом; извели су се само они који су побегли према Уралу, који су се спасли при пребацивању... Батурин је утрчао у чатрљу и сакрио се негде иза пећи, али га је домаћица куће одмах издала, рекла да је то

мора бити, „главом комесар“, — сећала га се, значи, проклетница, по збору на коме је Павле Степанович држао становницима говор. Разјарени, подивљали Козаци, сазнавши да им је пао у шаке „лично комесар“, нису ни помишљали да нешто извуку од њега, да га муче и испитају, — горели су од дивљачке жеље да над њим само што пре изврше крвави обрачун. Извели су га напоље — свако је хтео да му први зарије у груди хладну оштрицу... Замакивали су оружјем изнад глава, укрштали сабље, звецкали њима, подивљалих лица једва чекали да га баце на земљу... И чим су га бацили — сјурили су се бајонети и сабље у грло, у трбух, у лице... Почела је баханалија... И то је било мало, ухватили су га за ноге, ударили, замакнули њиме таквом снагом да се лобања распрштала, мозак просуо... Затим су цепали, кидали, боли и секли његово одело, ђушкали му рпу меса и крви, свако се трудио да га свакако ђушне у лице... Ту недалеко стајало је неколико заробљеника црвеноармејца посматрали су с ужасом у шта се претворило славни комесар Павле Степанович Батурин. Јадници! Они су скоро сви до последњег — већ неколико минута касније — исто тако погинули под ударцима козачких сабаља.

А Чапајев где је он?

Нису успели да се дуго бране у рововима — и овде су обалом продри Козаци... Требало је отступати према стрмини... Овде је стрмен високо над водом, и ићи уз брдо — исто је што и бити на мети. Али — нема се куд, на обема странама већ су постављени козачки митраљези: они бију по реци и сахрањују пливаче који су хтели да пређу на Бухарску страну. Чапајеву је пробијена рука. Хтео је да обрише лице и оставио крваве бразде на образу и на челу... Пећка је све време био крај њега.

— Василије Ивановичу, чекајте да вам превијем главу! — викнуо је Чапајеву.

— Ништа... Глава је читава...

— Ето ти крв на челу, — уверавао је Пећка испреки-
даним гласом.

— Де, добро — свеједно...

Корак за кораком повлачили су се према стрмини. Није било скоро никакве наде — мало је ко успео да се спасе преко бурног Урала. Али Чапајева су одлучили да спасу.

— Спуштај га на реку! — викну Пећка.

И сви су схватили кога то треба да спусте. Четворица која су стајала ближе, брижљиво придржавајући окрвављену

руку, спуштали су Чапајева лагано низ пешчану падину. И ето, бацили су се сва четворица у воду, запливали. Двојица су погинула у моменту кад су се дотакли воде.

Пливала су двојица, већ су били код саме обале — и у том моменту похлепни метак погоди Чапајева у главу. Кад се сапутник, који је одбауљао у траву, осврнуо, — иза њега није било никога: Чапајев је нестао у таласима Урала.

А Пећка је остао на обали до краја и, кад је пушка постала излишна, испалио је шест нагановских метака на козачки строј који је надирао, а седми — себи у срце. И Козаци су се разјарено ругали над лешом тог малог редова, али тако сјајног, благородног борца. С великом су муком другови доцније препознали ту крваву масу човечег тела згњечену у песку...

Једно два месеца после те трагичне смрти, Револуционарни војни савет републике издао је указ да се за славна дела одликује орденом Црвене заставе славни борац Петар Исајев. Закаснила је почасна награда, — за два месеца није стигла свога хероја.

Заједно са свима, до саме обале отступао је с Исајевим и Чеков. Убили су га на песку, није стигао да се спусти до воде — куршум му је пробио главу.

Сада више нигде нису давали отпора. Козаци су јурили за бегунцима, сустизали их, хватали и клали на лицу места...

— Жидови, комесари и комунисти — напред!

И ови су иступали напред не желећи да изведу на стрељање црвеноармејце, — али, тиме их нису увек спасавали. Иступали су испред редова својих другова, — тако поносни и прекрасни у својој немој храбрости, дрхтавих усана и пламтећих гневних очију и, проклињући козачку нагајку, умирали под ударцима сабље и под пушчаним мецима. Друге су одводили у поље, под митраљез... Тако иза насеља налазе се три огромне јаме од циглане, — оне су до врха затрпане лешевима стрељаних.

Бригаде су се налазиле код Сахарне и изнад насеља кад је пројурила ужасна вест: уништен је штаб, политички одељак, цела дивизиска команда, прекинута је веза, уништен отсек за снабдевање — нема и неће бити граната, метака, одела, обуће, хлеба... Наћи се одједном у таквом положају — страшно је! Црвеноармејци, измучени борбама, изнурени глађу, безбожно — у читавим четама — страдају, пропадају

од тифуса... Отсечени су, опкољени од Козака, изгубили су управу — шта да чине?

Кутјаков је преузео командовање дивизијом, — нико га није поставио, нико није потписао, — сам је узео, није било времена за чекање.

Ићи напред — бесмислено је! Ићи натраг — значи пробијати се голих руку кроз козачку масу код Лбишченска. Али у овом последњем излазу бар у даљини светлуца нека нада на успех, а у првом решењу нема ни те наде, — тамо је сигурна, брза смрт. Одлучено је: отступати одмах, брзо, не приметно се повући са положаја, потрудити се да се непријатељ уведе у заблуду, преварити његову опрезност... Борци су један другоме с тугом, с ужасом, предавали страшну вест, скоро су сви до последњег знали шта се догодило у Лбишченску.

— Напред или натраг? — питали су један другог и не слутећи да командант осиротеле дивизије овог тренутка ни сам још није решио то болно, мучно питање: напред или натраг?

Од Мергеновског пошла је прва бригада, ускоро за њом требало је да крене и друга која се налазила у Сахарној. Решено је да се крене ноћу, — тако тихо да непријатељ и не сања да одлазе црвени пукови. Комору и артилерију ставили су у средину, коњичку дивизију оставили су као заштитницу, дигли су се бешумно, тихим ходом кренули по тами... У селу су гореле логорске ватре, — нека мисле Козаци да се крај тих ватри још увек спокојно греју црвени борци...

А они све даље и даље одлазе у степену... Команда — шапат, и тај шапат прелази из уста у уста по невидљивим стројевима и колонама. Зашкрипи точак, пригњечи некоме ногу и он нехотице јавне. Понеко мукло, уздржано кашљуће не у песницу. — и опет тишина, тишина... Нису ходали, но као да су на крилима летели. Далеко је за леђима Каршинско сеце, на видуку је Мергеновски... Уто издалека допре потмула, тешка експлозија — у Сахарној коњичка дивизија која се последња повлачи, баца у ваздух остатак граната, није имала чиме да их изведе. И чим је бацила у ваздух, појурила је у галопу да сустигне давно одмакле одреде...

Пешачили су скоро два дана и две ноћи без одмора. Мало прилегну — и даље: нема времена за стајање, скуп је сваки тренутак. У току друге ноћи приближили су се Лбишченску. Одавде су Козаци, још уочи доласка прве бригаде

из Мергеневског, отишли горе према Уралску. И они су се журили и много нада полагали на неочекиваност, на брзину напада. Отсечене бригаде сматрали су као осуђене: њих ће догући из Сахарне! А они — брже, брже на Уралск! Али испало је друкчије, сасвим друкчије: „осуђени“ су остали живи и читави.

Ето већ и друга бригада пролази кроз злокобни, крвави Лбишченск. Он је још увек страшан, глух и пуст. По улицама се још увек ваљају тела црвеноармејаца, прободена, исечена сабљама, стрељана. Прва бригада се није задржавала, — продужила је одмах ка Кожехарову. Лешеве су скупљали, односили, сахрањивали. Отишли су у поље и у опште братске гробнице спустили оне које су стотинама стављали под козачки митраљез. Ни опроштајних речи, ни погребног марша — гологлави, спуштали су се брзи на колена и обазирали у ћутању над драгим гробовима, пуни болних осећања, тешких и сурових мисли...

Нису се дуго одмарали у Лбишченску — спремили су се и кренули. Ту су пристигли козачки одреди који их прогањају од Сахарне, приметили се борба — не борба за живот, но за смрт. Козаци нису веровали да се тако изнурена војска може бранити, насртали су лудачким јуришима, журили су се да заврше пропуштену ствар. А црвени пукови, осуђени на смрт, извлачили су се из гвоздених загрљаја смрти, пробијали пут, одбијали наде, још, још једном доказали у тој изванредној ситуацији — шта значе пукови Чапајевске дивизије...

*

Код мајора Јанајски нашли су се ноћу. Замор је био безграничан. Падали су с ногу. Каменим сном заспали су борци. Чак ни стража није могла да савлада сан — спавала је и она. Црвени логор изгледао је као царство мртвих. Козаци су се спремили за изненадни напад; њихови стрељачки стројеви прикрали су се скоро до самог логора, замрли на неколико корачаја, само су се бојали да почну у тако глухој, непрозирној тами, — чекали су прве знаке бојажљивог дрхтавог свитања... Маса коњице одбачена је на бокове, спремна је да полети за преплашеним црвеноармејцима... Било је све спремно... Над црвеним одредима лебдела је смрт!

Први удар Козаци су извршили као пробу: да ли ће настати паника или не? Хоће ли побећи или остати на месту?... И тек што се заћихао густ мрак септембарске ноћи, загр-

мело је у козачким одредима: „Ура!! ура!!! ура!!!“ Отворили су паљбу... Однекуда натраг грунули су топови...

Иако су борци чврсто спавали — скочили су и одмах — за пушке... Али није било реда, није било складног отпора већ од првих козачких куршума изгнуло је доста команданата. Настала је забуна. Нико није умео да се снађе, чекали су команду, ње није било. Отпор је био несрећан, случајан, несигуран. Неред је растао, забуна се повећавала, сваког момента могла се очекивати лудачка, погубљена паника... Командант артиљериског дивизиона Николај Хребтов — онај што је суделовао код Красног Јара, — притрча топовима, али тамо није било у приправности ниједног војника: неко је побегао до кола, неко се зарео у земљу да би се спасао од паљбе. Моћним узвиком подигао је људе, пустио гранату, за њом другу, трећу... и отворио жестоку уништавајућу паљбу... То је било довољно да се спречи паника. Чим су борци видели, чули да то туче њихова батерија, — пренули су се, охрабрили, а на места погинулих команданата појавили су се други. Настала је упорна, најкрвавија борба, — такве борбе мало памте чак и стари ратни команданти Чапајевске дивизије. Од отпора се прелазило у нападе и поново настајало стишвање кад би митраљеска ватра постала неиздржљива...

Уз тутању и рику наилазила су двоја непријатељска борна кола на црвене стрељачке стројеве: једна отворено, равницом, друга су заобилазила, по дубокој јарузи. Није им то првина — само су се још јаче прибили уз земљу, замрли у очекивању... А кад су се чудовишта приближила, Николај Хребтов је погодио једно гранатом право у чело, и оно се затетурало и укопало у земљу. Одушевљењу није било граница. Полетели су у нови напад. И тукли... А затим се поново заривали у земљу и чекали наредну битку...

Козаке су одагнали на неколико врста. У тој Јанајској бици није мало црвених бораца погинуло, али је Козака још више остало на бојном пољу. И било је — лежали су у низовима — овде је немилосрдном митраљеском ватром покошен цео стрељачки строј...

Других битака сличних Јанајској, није било. Убрзо је стигла помоћ. Козаке су гонили преко оних мајора и насеља где су још пре неколико дана црвени пукови брзо, брзо узмицали испред потере. Сад су поново вршили напад, али већ на сави Гурјев, до обале Каспског Мора...

Пролазили су и кроз Лбишченск, застајали крај заједничких гробница, певали погребне песме, заклињали се да ће се борити, заклињали се да ће победити, помињали су оне који су пожртвованом храброшћу дали своје животе на обалама и таласима немирног Урала.

•
К Р А Ј

Zavičajna zbirka

821.161.1

FURMANOV D.

Čapajev

821.161.1-31

0011207

NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA TUZLA

COBISS

J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA